

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

TÜRKİYE KAZAKİSTAN DIŞ TİCARETİNİN YAPISAL ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Yasir Delice

Sivas

Haziran-2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

TÜRKİYE KAZAKİSTAN DIŞ TİCARETİNİN YAPISAL ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Yasir DELİCE

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Adem DOĞAN

Sivas

Haziran-2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İktisat
Tezin Başlığı : Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Yapısal Analizi
Savunma Tarihi : 24/05/2019
Danışmanı : Prof. Dr. Adem DOĞAN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Selim KAYHAN

Üye : Prof. Dr. Adem DOĞAN

Üye : Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Yasir DELİCE tarafından hazırlanan Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Yapısal Analizi başlıklı tez, kabul edilmiştir./..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

İmza

Yasir Delice

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TEŞEKKÜR.....	v
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT.....	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	4
1.1. Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler	4
1.2. Kazakistan Ekonomisi'nin Makro Ekonomik Görünümü	5
1.2.1. Büyüme	10
1.2.2. Enflasyon	12
1.2.3. İşsizlik	13
1.2.4. Döviz Kuru	15
1.3. Kazakistan Ekonomisi'nin Sektörel Analizi	16
1.3.1. Sanayi	16
1.3.2. Enerji	18
1.3.3. Madencilik	22
1.3.4. Tarım ve Hayvancılık	23
1.3.5. İnşaat.....	25
İKİNCİ BÖLÜM.....	27
2. TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ	27
2.1. Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Gelişimi	27
2.2. Türkiye Kazakistan Siyasi İlişkilerinin Gelişimi.....	29
2.3. Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Gelişimi	32
2.3.1. İnşaat Sektörü ve Gayrimenkul Yatırımları.....	36
2.3.2. Gıda Sektörü.....	40

2.3.3.	İmalat ve Maden Sektörü	41
2.3.4.	Sağlık Sektörü	42
2.3.5.	Bankacılık Sektörü	43
2.3.6.	Enerji Sektörü	44
2.3.7.	Ticaret ve Hizmet Sektörü	44
2.4.	Türk Firmalarının Karşılaştıkları Sorunlar	45
2.5.	Türkiye Kazakistan Ekonomik İlişkilerini Etkileyen Küresel ve Bölgesel Güçler	46
2.5.1.	Rusya'nın Kazakistan Ekonomisine Etkisi	47
2.5.2.	Çin'in Kazakistan Ekonomisine Etkisi.....	50
2.5.3.	Amerika Birleşik Devletleri'nin Kazakistan Ekonomisine Etkisi	53
2.5.4.	Avrupa Birliği'nin Kazakistan Ekonomisine Etkisi	55
2.5.5.	İran'ın Kazakistan Ekonomisine Etkisi	58
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	61
3.	TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ DİŞ TİCARETİN YAPISAL GÖRÜNÜMÜ ..	61
3.1.	Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Gelişim Seyri	61
3.2.	Türkiye'nin Kazakistan İle Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı (1992-2018)	62
3.3.	Türkiye'nin Kazakistan İle Ticaretinde Öne Çıkan Ürün Grupları	66
3.3.1.	Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında İlk Beş Ürün Grubu	67
3.3.2.	Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında İlk Beş Ürün Grubu	74
3.4.	Türkiye'nin Dış Ticaretinde Kazakistan'ın Yeri.....	79
3.5.	Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Geliştirilmesi İçin Atılan Adımlar	81
3.6.	Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Geliştirilmesinin Önündeki Engeller	83
3.6.1	Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Geliştirilmesi İçin Atılması Gereken Adımlar	83
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	90
ÖZ GEÇMİŞ	99

TEŞEKKÜR

Özellikle tez konusu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup, başlangıcından bitimine kadar her alanda yakın ilgi ve yardımlarını esirgemeyen, öğretici eleştirileriyle bana yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Adem DOĞAN'a,

Yönlendirmeleri, eleştirileri ve önerileri ile yardımını gördüğüm babam Hacı İbrahim DELİCE'ye,

Bugünlere gelmemde en büyük emeği olan, en zor anlarımda desteğini, sevgisini ve hoşgörüsünü esirgemeyen sevgili anneme,

Sonsuz teşekkürler...

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
CPC	Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EİT	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İİT	İslam Konferansı Örgütü
KAE	Kazakhstan Aselsan Engineering
KATİAD	Kazakistan Türk İşadamları Derneği
KEK	Karma Ekonomik Komisyon
KPO	Karaçaganak Petroleum Operating
NATO	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NCOC	Caspian Operating Company
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
TİKA	Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
TP	Türkiye Petrolleri
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRKSOY	Türkiye Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
YDSK	Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 1992-2017 Yılları Arasında Kazakistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları (Milyon Dolar)	7
Tablo 2: 1995-2017 Yılları Kazakistan Dış Ticareti (Milyon Dolar)	8
Tablo 3: 1995-2017 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)	8
Tablo 4: 1992-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam Dış Borç Miktarı (Milyon Dolar)	9
Tablo 5: 1993-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam Rezerv Miktarları (Milyon Dolar)	10
Tablo 6: 1991-2017 Yılları Arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Oranları ve Kişi Başına Düşen GSYİH Miktarları	11
Tablo 7: 1993-2017 Yılları Arasında Kazakistan Enflasyon Oranları (TÜFE)	13
Tablo 8: 1992-2018 Yılları Arasında Kazakistan İşsizlik Oranları (ILO Tahmini)	14
Tablo 9: Kazakistan'da 1992-2017 Yılları Arasında Kadın İşsizlik Oranları (ILO Tahmini) .	15
Tablo 10: 1994-2016 Yılları Arasında Bir Amerikan Doları Fiyatı(LCU per US\$, period average).....	15
Tablo 11: 1992-2017 Kazakistan Sanayisinin GSYİH İçerisindeki Oranları ve Miktarları...	17
Tablo 12: 2017 Yılı Kazakistan İhraç Ettiği Ürünlerin İhraç Gelirleri ve Oranları.....	17
Tablo 13: 2017 Yılında Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Ülkeler	18
Tablo 14: Kazakistan'da Bulunan Üç Önemli Petrol Yatağının İşletmesinde Bulunan Konsorsiyumların Şirket Oranları	19
Tablo 15: Kazakistan'ın Dünya Uranyum Üretimindeki Yeri	22
Tablo 16: Tarım Sektörü Üretim Miktarları ve Sektörün GSYİH'daki payları (1992-2017)	23
Tablo 17: 2013 Yılında Kazakistan'da Tarım Sektöründe Kullanılan Toprak Miktarları (Milyon Hektar)	24
Tablo 18: 2017 yılında Kazakistan'da Ekilen Ürün Miktarları ve Alanları.....	24
Tablo 19: 2013 Yılında Kazakistan'da Bulunan Hayvan Miktarları (Bin Baş).....	25
Tablo 20: Türk Firmalarının Kazakistan'da Yatırımlarının Sektörel Dağılımı 2013 Yılı (Milyon Dolar).....	34
Tablo 21: Türk Müteahhitlerin Yurt Dışında Gerçekleştirdiği Toplam Faaliyetlerin İçinde Kazakistan'ın Dönemsel Olarak Oran ve Sıralaması	37
Tablo 22: Kazakistan'da Üstlenilen Müteahhitlik Projeleri.....	37
Tablo 23: Kazakistan'da Önemli Projeleri Yerine Getiren Türk Firmaları'nın Gerçekleştirdiği Projeler.....	38
Tablo 24: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki Rusya'nın Payı (Milyar Dolar)	49
Tablo 25: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Rusya Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)	50
Tablo 26: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki Çin'in Payı (Milyar Dolar).....	52
Tablo 27: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Çin Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)	53

Tablo 28: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki ABD'nin Payı (Milyar Dolar).....	54
Tablo 29: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Amerika Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)	55
Tablo 30: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki AB'nin Payı (Milyar Dolar)	56
Tablo 31: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar).....	57
Tablo 32: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki İran'ın Payı (Milyar Dolar)	58
Tablo 33: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve İran Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)	59
Tablo 34: Türkiye Kazakistan Dış Ticareti (1992-2018) (A.B.D Doları)	62
Tablo 36: Türkiye'nin Kazakistan ile Dış Ticaretinin Sektörel Görünümü (A.B.D \$).....	64
Tablo 37: Türkiye'nin Kazakistan ile Dış Ticaretinde Ürünlerin Kullanım Amacına Göre Sınıflandırılması (A.B.D. \$).....	66
Tablo 38: Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Beş Ürün Grubunun Aldığı Oran	68
Tablo 39: 2016-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu, Miktar ve Oranları (A.B.D. \$)	70
Tablo 40: Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında İlk On Ürün Grubu.....	74
Tablo 41: 2016-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu, Miktar ve Oranları.....	76
Tablo 35: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Kazakistan'ın Yeri (A.B.D Doları).....	80

ÖZET

Türkiye ve Kazakistan arasında ortak din, dil ve kan bağının bulunması ve Kazakistan'ın diğer Türk devletlerine yakınlığı, Türkiye'nin Kazakistan ile ilişkisini artırma yönünde güdüleyici etkiler olarak öne çıkmaktadır. Kazakistan bağımsızlığını elde ettiği tarihten (1992) günümüze önemli düzeyde ekonomik değişim geçirmiştir. Sosyalist planlama modelinden liberal piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşamıştır. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ile Kazakistan dış ticaretin yapısal görünümünün ortaya konulmasıdır.

Bu amaç doğrultusunda, çalışma, üç ana bölümden oluşturulmuştur. İlk bölümde Kazakistan ekonomisinin makro ekonomik görünümü incelenmiş ve sektörel analizi yapılmıştır. Bölüm sonunda Kazakistan ekonomisinin hammadde çıkarımı üzerine büyüdüğü görülmüştür. Bu bağlamda, hammadde sektörü dışındaki alanlarda yatırımlar yapılarak ekonomideki kırılgan yapının azaltılması gerektiği aşıkardır.

İkinci bölümde, Türkiye ile Kazakistan arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişimi ele alınarak Türk vatandaşlarının Kazakistan'a yatırım yaptığı sektörler listelenmiştir. Ayrıca, Kazakistan ile Türkiye'nin ticaretini etkileyen bölgesel ve küresel güçlerin Kazakistan ile gerçekleştirdiği dış ticaret hareketliliği de irdelenmiştir. Türk yatırımcılarının Kazakistan'daki yatırımlar incelendiğinde, enerji alanı dışındaki sektörlerde yatırım yaptığı ve Kazakistan ekonomisinin çeşitlenmesini sağladığı ancak yapılan yatırımların gerçekleştirilebilecek en üst düzeyde olmadığı görülmektedir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye İstatistik Kurumu verilerinden yararlanılarak 27 yıllık dönemde Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticaret verileri ve dış ticarete öne çıkan ilk beş ürün grubu incelenmiştir. İnceleme sonucunda, Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatında yer alan ilk beş ürün grubu arasında bazı ürün gruplarının ithalatının artırılma potansiyeli olduğu gözlenmekte ve Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında yer alan ilk beş ürün grupları arasında bazı ürün gruplarında da ihracatının artırılma potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelime: Dış Ticaret, Türkiye, Kazakistan, Yatırımlar

ABSTRACT

The presence of common religion, language and blood ties between Turkey and Kazakhstan, and its proximity to other Turkish states stand out as motivational effects in terms of improving its relations with Kazakhstan. From the date of its independence (1992) onwards, Kazakhstan has undergone significant economic change. It has experienced a transition period from the socialist planning model to the liberal market economy. The main objective of this study is to demonstrate the structural view of foreign trade of Kazakhstan and Turkey.

In accordance with this purpose, the study is composed of three main parts. In the first chapter, macroeconomic outlook of the economy of Kazakhstan was analyzed and sectoral analysis was performed. At the end of this chapter, it was observed that the economy of Kazakhstan grew on raw material extraction. In this context, it is obvious that the fragile structure in the economy should be reduced by making investments in the fields other than the raw material sector.

The second chapter also analyzes the development of political and economic relations between Turkey and Kazakhstan and lists the sectors where Turkish citizens have invested in Kazakhstan. In addition, the mobility of foreign trade of Kazakhstan carried out by regional and global powers which affects Turkey's trade with Kazakhstan is also discussed. When Turkish investor's investments in Kazakhstan are analyzed, it is seen that they invest in sectors outside the energy area and diversify the economy of Kazakhstan, but the investments made are not at the highest level that can be reached.

In the third chapter, foreign trade data and the top five product groups in trade between Turkey and Kazakhstan over the last the 27-year period are examined by making use of the data provided by Turkish Statistical Institute. It has been observed as a result of the study that some product groups among the top five product groups of Turkey's imports from Kazakhstan have the potential to increase their imports, and it has also been understood that Turkey has the potential to increase its exports in some product groups among the top five product groups of Turkey's exports to Kazakhstan.

Keywords: Foreign Trade, Turkey, Kazakhstan, Investments

GİRİŞ

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin Rusya'nın inisiyatifi ile dağılması, diğer bölgesel ve küresel güçler açısından beklenmedik bir durumdu. Bölgede oluşan jeoekonomik boşluk yeni pazar ve hammadde kaynaklarıyla gelişmiş ülkeler arasında rekabeti de hızlandırdı. Bu durum Türkiye için de bir fırsattı ve Türkiye hızlı bir refleks göstererek tüm Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra onları tanıyan ilk ülkeydi. Türkiye bağımsızlık yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan ilişkilerini hızlı bir şekilde ilerleterek geliştirdi. Ancak, Türkiye'de tam manada siyasi istikrar sağlanamaması ve uluslararası sistemdeki hareketli değişmelerin şartlarına ülkemizin hazırlıksız yakalanmasıyla birlikte bölgeye diğer güçlerin girmesi Türkiye'nin etkisini azalttı. Bölgede Rusya'nın etkisinin azalmasıyla Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin etkisi artmaya başladı. Bu etki sonucunda küresel güçler bölgede bulunan doğal kaynakların çıkartılması için yatırım yaparak hammadde ihtiyaçlarını karşılamaya ve ekonomik çıkar elde etmeye başladı.

Kazakistan Cumhuriyet'i bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası sisteme bir an önce entegre olabilmek için serbest piyasa ekonomisine geçiş işlemlerine başladı. Kazakistan, serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında Sovyetler Birliği'nden kalma şirketlerin özelleştirilmesine, doğrudan yabancı yatırımcıların ülkeye yatırım yapmasını ve dış ticaretin artırılmasını temin edecek hukuki zemini oluşturmaya yöneldi. Ayrıca, Kazakistan, ülke gelirlerinde önemli yer tutan petrol, doğalgaz ve maden gelirlerini ülkenin kalkınmasında kullanarak ülke ekonomisinin daha da gelişmesini sağladı.

Kazakistan ekonomisinin büyük bir bölümü petrol, doğalgaz ve maden çıkarımı üzerine kurulmuştur. Bu yüzden, ülke ekonomisi, çıkarılan ürünlerin küresel piyasalarda dalgalanmaya çok açık olması sonucunda kırılganlaşmaktadır. Zaten, ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların büyük bir bölümü de hammadde çıkarımı üzerinedir. Kazakistan bu durumu değiştirmek amacıyla petrol, doğalgaz ve maden ürünlerinden gelen gelirlerini ülke ekonomisinin çeşitlenmesi için tarım, imalat, inşaat ve diğer alanlarda kullanmaktadır. Ülke ekonomisinin çeşitlenmesi için yapılan

yatırımların istenilen seviyelerde olmadığı, bu ürün gruplarının ülke dış ticaretinde önemli bir paya sahip olmaya devam etmesinden anlaşılmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlığını ilan ettiğinde ilk olarak Türkiye'nin tanınmasının altında yatan nedenlerin başında ekonomik çıkardan çok Türkiye'nin Kazakistan ile kültür, tarih ve kan bağı olması etkindir. Türkiye'nin Orta Asya bölgesinde etkili bir güç olabilmesi için bölgedeki ülkelerle sosyo-ekonomik ilişkilerini arttırması gereklidir.

Türkiye, konumu ve doğal kaynaklara sahipliği bakımından Kazakistan ile ekonomik ilişkisini arttırmak niyetinde olduğunu ikili görüşmelerdeki açıklamaları ile belirtmektedir. Türkiye ile Kazakistan'ın ekonomik çıkarları, Türkiye'nin hammadde ihtiyacı ve Kazakistan'ın da ülke ekonomisini çeşitlendirecek yatırımlara ihtiyacı doğrultusunda kesişmektedir. Ayrıca, Kazakistan'ın ihracat yaparken Rusya etkisini azaltarak yeni ulaşım koridorları açmak isteğini Türkiye üzerinden gerçekleştirme arzusu, iki ülkenin ortak çıkarlarını gerçekleştirebilecek önemli etkenler arasında yer almaktadır.

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasında Kazakistan ve Türkiye'nin öneminin yanı sıra; iki ülke, Batı ve Hristiyan alemi için İslam alemine açılan kapı konumundadır. Ayrıca, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ortak geçmişten kaynaklanan kültürel ve manevi bağlar, ilişkilerin hiç kopmamak üzere sağlam temeller üzerine oturtulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönlerden bakıldığında Türkiye ile Kazakistan arasındaki ekonomik ilişkinin sağlam temeller üzerine oturtulması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu yönden yola çıkarak çalışmada iki ülke arasındaki dış ticaret miktarının istenilen düzeye ulaşamamasının nedenleri ortaya konularak iki ülkenin ekonomik ilişkisinin artırılması için neler yapılabileceği değerlendirilmektedir. İki ülkenin dış ticaret hacminin geliştirilmesi durumu, 1992-2017 yılları arasındaki verilerle oluşturulan tablolar da dikkate alınarak detaylı bir şekilde saptanmaya çalışılmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'nin Kazakistan ile dış ticareti detaylı bir şekilde incelenmektedir. Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticaretin nasıl bir seyir izlediğinin ve mevcut yapısının ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde Kazakistan ekonomisinin makro ekonomik sektörel görünümü incelenmektedir. İkinci bölümde Türkiye ile Kazakistan'ın ekonomik ilişkilerinin Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından günümüze gelişim seyri üzerinde durulmaktadır. Son bölümde Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticaretin yapısal görünümü analiz edilmektedir.

Çalışmada teorik bir yöntem izlenilmiştir. Teorik anlatımın sayısal verilerle desteklenmesine çalışılmıştır. Kullanılan veriler, ağırlıklı olarak Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilmiştir. İlaveten gereksinim duyulan yerlerde Dünya Bankası (WB), ve trademap verilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmayı önemli kılan nokta, Türkiye'nin ihracat potansiyeli artırma imkanının yüksek olduğu bir ülke ile dış ticaretinin var olan durumunun ve gelecekteki potansiyelinin ortaya konulmaya çalışılmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

1.1. Kazakistan Hakkında Genel Bilgiler

Kazakistan, Nursultan Nazarbayev başkanlığında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan Anayasası, -geçen zaman içinde değişikliklere uğrasa da 30 Ağustos 1995'te referandum ile kabul edilmiştir. Anayasaya göre Kazakistan Cumhuriyeti laik, demokratik bir hukuk devleti olmakla beraber yönetim şekli başkanlık tipi cumhuriyettir.

Kazakistan, 2 milyon 724 bin 900 km kare yüzölçümü sebebiyle dünyada toprak büyüklüğü sıralamasında 9. sırada yer almaktadır. Kazakistan'ın sınır komşuları Çin, Rusya, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dır. Kazakistan bağımsızlığını kazandığında başkent Almatı şehri idi. 10 Aralık 1997'de Başkent Almatı'dan Astana'ya taşınmıştır (Duran 2002: 3).

Kazakistan, karasal bir iklime sahiptir. Bu nedenle, yaz ve kış sıcaklık farkı çok yüksektir. Ayrıca, ülkenin yüz ölçümünün geniş olması sebebiyle bölgeler arasında sıcaklık farkı da fazladır. Örneğin, Başkent Astana'da kışın en düşük sıcaklık -50 dereceye kadar düşerken yazın sıcaklık 40 dereceye kadar çıkmaktadır. Güneyinde yer alan Shymkent'te ise sıcaklık kışın -10 dereceye kadar düşebiliyorken yazın 40 dereceye kadar çıkabilmektedir. Kazakistan'da yağış miktarı bölgelere göre 200 ila 500 mm arasında değişir. Güneyde 500 mm civarında iken kuzeyde 300 mm'ye kadar düşmektedir. Yağışlar sonucunda 7.000'e yakın irili ufaklı akarsu meydana gelmektedir. Akarsuların büyük bir bölümü, yazın sıcaklığından dolayı kurumaktadır. Geriye kalan akarsuların büyük bir bölümü de Hazar denizi ile Aral, Tengiz ve Balkaş göllerine dökülür. Kazakistan'dan akıp Kuzey Buz Denizi'ne dökülen Tobul, İrtiş ve İşim nehirleri ile Ural, Seyhun önemli ırmaklarındandır. Tyan Şan sıra dağlarında Kazakistan tarafında bulunan Han Tengri zirvesi 7.010 metre ile en yüksek dağdır (Konca 2012: 3).

Kazakistan'ın nüfusu 2019 verilerine göre 18 milyon 468 bindir (stat.gov.kz). Nüfusun %65,2'sini Kazak; %21,8'ini Rus; %3'ünü Özbek; %1,8'ini Ukraynalı; %1,3'ünü Tatar; %1,1'ini Alman; %4,4'ünü diğer ırklar oluşturmaktadır. Ülkenin %47'si Müslüman; %44'ü Rus Ortodoks; %2'si Protestan; %7'si diğer dinler şeklinde dağılmaktadır. Resmi dil Kazakça ve Rusçadır. Kazakça ülkenin güney bölgesinde daha fazla kullanılmaktadır. Para birimi Tenge'dir (İnal 2017: 5).

1.2. Kazakistan Ekonomisi'nin Makro Ekonomik Görünümü

Kazakistan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği zamanında merkezi yönetimin belirlediği alanlarda üretim yapmak zorunda bırakılmıştır. Yağışların daha çok olduğu bölgelerde buğday ağırlıklı olmak üzere baklagiller, patates, pamuk, meyve üretilirken hayvancılıkta da büyük ve küçükbaş hayvancılığı üzerine yoğunlaşmıştır. Sanayi alanında ise doğal kaynaklarının bolluğu açısından hammadde çıkarımı, metalürji, makine ve petro kimya sektörleri ön plana çıkmıştır. Bu alanlarda uzmanlaştırılan Kazakistan'ın nihai üretim yapacak şekilde sınai üretim yapmasının önüne geçilmiş ve hammadde esasına göre üretim yapması sağlanmıştır. Ülke topraklarından çıkarılan petrol Sovyetler Birliği'ne bağlı olan petrol hattıyla taşınmış ve bu hat Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası petrolü ihraç ederken Rusya'ya bağımlı kalmasına neden olmuştur. Ülkede üretilen malların fiyatları merkez yönetimin çıkarlarına göre belirlenmiş bunun sonucunda sermaye birikimi yeterince gelişmemiştir. Tek taraflı uzmanlaşma Kazak ekonomisini günümüzde de etkilemektedir (Somuncuoğlu 2001: 46).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığın ilk yıllarında Kazakistan, ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı olmaya devam etmiştir. Bağımsızlığa Hazırlıksız yakalanan Cumhuriyet yöneticileri Rusya'nın sovyet paraları yerine yeni rubleyi piyasaya sürüp Cumhuriyetlere yüksek maliyet oluşturacak şekilde değişim miktarını belirlemesine kadar rubleyi kullanmaya devam etmişlerdir (Kut 1994: 258).

Bağımsızlığın ilk yılları Rusya merkez bankasının para arzını arttırması sonucunda hiperenflasyon oluşmuş ve Kazak ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Kazakistan'ın bağımsızlık öncesi gibi bağımsızlık sonrası da en fazla ihracat yaptığı ülke olan Rusya'nın, talebinin azalması sonucunda Kazak ekonomisi küçülmeye başlamıştır (Somuncuoğlu 2001: 66).

Kazakistan 1991 yılından itibaren merkezi planlamadan uzaklaşarak özel sektörün ağırlık kazandığı bir ekonomik yapı oluşturmaya yönelmiştir. Özellikle 1994 yılında gerçekleştirilen bir dizi reform ile yabancı yatırımcılara büyük avantajlar verilerek yabancı yatırımlarında artış sağlanmıştır. Bununla birlikte devlet işletmelerinin çoğunluğunun özelleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Ayrıca Uluslararası Para Fonu (IMF) ile anlaşılan Kazakistan sıkı para ve maliye politikası uygulayarak enflasyonu düşürmüş ve ürün fiyatlarının çoğunluğunu serbest bırakmıştır. Örneğin 1998 yılında enflasyon oranı son on yılın en düşüğü olan %1,9 şeklinde gerçekleşmiştir (Somuncuoğlu 2001: 66). Yabancı yatırımlar ise 2000 yılına kadar toplam 9 milyar 561 milyon dolar şeklinde gerçekleşirken GSYİH’da 2000 yılında %9,8 oranında büyüme gerçekleşmiştir.

Bağımsızlık öncesinde toplam sanayi çıktısının %98’i devlet tarafından, %2’si de kolektif çiftlikler tarafından üretilmekteydi. Kazakistan, bağımsızlık sonrasında özel sektöre ağırlık kazandıracak biçimde ekonomi politikaları izlemiş ve küresel ekonomiyle bütünleşmeyi hızlandırmıştır (Kara, Yeşilot, 2011: 115).

Özelleştirmelerin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla 1991 yılında “Devlet Özelleştirme Kurumu” kurulmuştur. Bu kurum, eski sistemdeki monopolcü yapıyı değiştirmek ve yeni yasaları uygulamak için görevlendirilmiştir. 1994 yılında 4.374 şirket satışa sunulurken 1991-1998 yılları arasında 17.070 tesis ve 3.276 işletme özelleştirilmiştir. Bu rakamlar toplam tesis ve işletmelerin %65’ini oluşturmaktadır. 1998 yılında özelleştirme geliri 950 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Tandırcıoğlu 2002: 22).

Aşağıdaki tablo incelendiğinde 1992-2017 yıllar arasında doğrudan yabancı yatırımın 100 milyon dolar ile 17 milyar 647 milyon dolar arasında değiştiği gözlemlenmektedir. 1992 yılından 2017 yılına kadar toplamda 155 milyar 672 milyon dolar doğrudan yabancı yatırım yapılmış; ortalama yapılan yatırımın miktarı ise 5 milyar 765 milyon dolar olmuştur.

Tablo 1: 1992-2017 Yılları Arasında Kazakistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Miktarları (Milyon Dolar).

Yılları	Yabancı Yatırım Miktarı (\$)	Yıllar	Yabancı Yatırım Miktarı (\$)
1992	100.	2005	2.546
1993	1.271.	2006	7.611
1994	659	2007	11.973
1995	964	2008	16.973
1996	1.137	2009	14.276
1997	1.321	2010	7.456
1998	1.151	2011	13.760
1999	1.587	2012	13.648
2000	1.371	2013	10.011
2001	2.817	2014	7.225
2002	2.588	2015	6.451
2003	2.483	2016	17.647
2004	5.615	2017	4.654

Kaynak: (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi 15.04.2019)

1993-2003 yılları arasında ülkeye yapılan toplam yatırımın %46'sı petrol ve doğalgaz üretimine, %21'i hammadde, maden araştırma ve geliştirmeye, %16'sı ise metalürji alanına yapılmıştır. 1993-2006 yıllarında Kazakistan'a Hollanda, Amerika, İtalya, İngiltere, Fransa, İsviçre ve Çin en çok yatırım yapan ülkelerdir (Baikmuhammedova, 2008: 132).

Kazakistan'ın dış ticaretine bakıldığında, ülkenin sürekli dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir (Tablo: 2). Dış ticaret fazlasının en yüksek olduğu yıl 2010 (50.1 milyar dolar) iken, en düşük olduğu yıl ise 1998 yılıdır. 1995 yılında yaklaşık 1.4 milyar olan dış ticaret fazlası 2017 yılına gelindiğinde yaklaşık 13 kat artışla 18.9 milyar dolara yükselmiştir.

Kazakistan'ın toplam ihracat miktarı içerisindeki petrol ihracatının aldığı oran yıllar itibari ile incelendiğinde 2013 yılında en fazla %76,7'iken 1995 yılında en az %24,9'dur. 2002-2017 dönemleri arasında petrol ihracatının toplam ihracat içerisindeki ortalaması %68,6'dır (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi:15.04.2019).

Tablo 2: 1995-2017 Yılları Kazakistan Dış Ticareti (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Dış Ticaret Dengesi (\$)	Yıllar	İhracat (\$)	İthalat (\$)	Dış Ticaret Dengesi (\$)
1995	5.250	3.806	1.443	2007	47.747	32.686	33.356
1996	5.911	4.241	1.669	2008	71.171	37.815	14.787
1997	6.497	4.300	2.196	2009	43.195	28.408	33.220
1998	5.334	4.313	1.020	2010	57.244	24.023	50.097
1999	5.871	3.655	2.216	2011	88.107	38.010	47.743
2000	8.812	5.040	3.772	2012	92.281	44.538	35.893
2001	8.485	6.280	2.205	2013	84.698	48.804	38.163
2002	9.642	6.581	3.061	2014	79.458	41.295	15.387
2003	12.915	8.402	4.513	2015	45.954	30.567	11.600
2004	20.079	12.773	7.305	2016	36.775	25.174	18.996
2005	27.846	17.333	10.512	2017	48.342	29.345	18.996
2006	38.244	23.660	15.061				

Kaynak:(<https://wits.worldbank.org> Erişim Tarihi:15.04.2019)

1995-2017 yılları arasındaki dönemde ihracatın en fazla yapıldığı yılın, 2012 (92.2 milyar dolar), en az yapıldığı yılın ise 1995 (5.2 milyar dolar) olduğu gözlenmektedir. En yüksek ve en düşük ithalat yapılan yıllara bakıldığında en yüksek ithalatın 48.8 milyar dolar ile 2013 yılında, en düşük ithalatın ise 3.8 milyar dolar ile 1995 yılında gerçekleştiğini görülmektedir. 1995'ten 2017'ye ülke ihracatı yaklaşık 9.2 kat ithalatı ise yaklaşık 7.7 kat artmıştır.

Aşağıdaki tabloda (Tablo: 3) ülkenin yıllara göre cari işlemler dengesi miktarları dolar cinsinden verilmiştir. Cari dengenin en yüksek düzeyde fazla verdiği yıl 2011 iken cari dengenin en yüksek düzeyde açık verdiği yıl 2016 yılıdır.

Tablo 3: 1995-2017 Yılları Arasında Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi (\$)	Yıllar (\$)	Cari İşlemler Dengesi (\$)
1995	-0.213	2007	-8.372
1996	-0.751	2008	+6.25
1997	-0.799	2009	-4.121
1998	-1.225	2010	+1.386
1999	-0.171	2011	+10.199
2000	+0.366	2012	+1.058
2001	-1.39	2013	+1.273
2002	-1.024	2014	+6.14
2003	-0.272	2015	-5.134
2004	+0.335	2016	-8.926
2005	-1.036	2017	-5.390
2006	-2		

Kaynak: (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi 15.04.2019)

1992-2017 yılları arasında ülkenin kamu, kamu garantili ve teminatsız özel sektör borçları olmak üzere tüm borç miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo: 4). Yıllar geçtikçe Kazakistan'ın toplam dış borç stoğunda artış meydana geldiği

gözlemlenmektedir. IMF'den 1993 yılında ilk kez kredi kullanmaya başlayan Kazakistan, günümüze kadar toplamda 11 milyar 487 milyon dolar kredi kullanmıştır. Kazakistan IMF'den yıllık ortalama 478 milyon 628 bin dolar kredi kullanmaktadır. Bu oran 1999 yılında 931 milyon dolar düzeyine kadar çıkmıştır.

Tablo 4: 1992-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam Dış Borç Miktarı (Milyon Dolar)

Yılları	Toplam Dış Borç (\$)	Yıllar	Toplam Dış Borç (\$)
1992	34	2005	43.857
1993	1.728	2006	74.429
1994	2.790	2007	96.232
1995	3.750	2008	106.731
1996	2.922	2009	109.734
1997	4.078	2010	119.145
1998	6.075	2011	124.325
1999	6.600	2012	135.527
2000	12.890	2013	149.704
2001	15.300	2014	157.695
2002	18.437	2015	153.381
2003	23.227	2016	163.758
2004	33.233	2017	167.485

Kaynak: (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi 15.04.2019)

Kazakistan'ın toplam rezerv miktarları yıllar itibari ile incelendiğinde bazı yıllar dışında sürekli arttığı gözlemlenmektedir (Tablo: 5). Toplam rezerv miktarının toplam dış borç miktarına oranına bakıldığında %67 oranı ile en çok 1996 yılında, %16,1 oranı ile en az 2005 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 1996 yılından 2000 yılına kadar toplam rezerv miktarının dış borç stoğuna oranı sürekli olarak azalmış; 2000 yılından sonra ise en fazla 2004 yılında 27,9 olmuş ve bu oranın altında gerçekleşmiştir (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 15.04.2019).

Tablo 5: 1993-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam Rezerv Miktarları (Milyon Dolar)

Yılları	Rezerv Miktarı (\$)	Rezerv/Dış Borç oranı (%)	Yıllar	Rezerv Miktarı (\$)	Rezerv/Dış Borç oranı (%)
1993	711	0,41	2006	19.127	0,25
1994	1.216	0,43	2007	17.641	0,18
1995	1.660	0,44	2008	19.883	0,18
1996	1.960	0,67	2009	23.183	0,21
1997	2.223	0,54	2010	28.265	0,23
1998	1.965	0,32	2011	29.215	0,23
1999	2.001	0,30	2012	28.299	0,20
2000	2.099	0,16	2013	24.692	0,16
2001	2.506	0,16	2014	29.250	0,18
2002	3.141	0,17	2015	27.855	0,18
2003	4.962	0,21	2016	29.603	0,18
2004	9.277	0,27	2017	30.747	0,18
2005	7.070	0,16			

Kaynak:(<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi 15.04.2019).

1.2.1 Büyüme

Elverişli coğrafi konumu ve zengin doğal kaynaklarına sahip ülkede, doğru politikalar izlendiğinde ve yatırımlar iyi yönlendirildiğinde büyümenin süreklilik kazanması beklenebilir. Yabancı yatırımcılar daha çok kar marjı yüksek olan enerji sektörüne yatırım yapmaktadır.

Sovyetler Birliği zamanında Kazakistan hammadde çıkarımı ve tahıl ürünleri üretimi üzerine uzmanlaşmış bulunmaktaydı. Ülkenin ekonomik bağımsızlığını kazanması tam manasıyla 15 Kasım 1993'te Ruble para birimini kullanmaktan vazgeçip kendi para birimi olan Tenge'ye geçmesiyle sağlanmıştır. Ekonomik bağımsızlık sonrasında Kazakistan hammadde çıkarımı üzerine yoğunlaşmaya devam etmiştir. Yabancı yatırımcıların gelmesini sağlayacak birçok reformlar gerçekleştirilerek yabancı yatırımcılara imtiyazlar tanınmıştır. İmtiyazlar ve özelleştirmeler sonucunda ülkeye 2017 yılına kadar toplamda 155 Milyar dolar yabancı yatırım girişi meydana gelmiştir. Yabancı yatırımların büyük bir çoğunluğu yatırımlarını hammadde çıkarımı üzerine gerçekleştirmektedir. Bu durum ülke ekonomisini güçlendirmekle birlikte hammadde çıkarımı alanına bağımlı olmasına yol açmaktadır.

Bağımsızlığın kazanıldığı yıllarda Sovyetler Birliği zamanında bastırılan krizin 1991 yılında patlak vermesi sonucunda üretimde daralmalar meydana gelmiştir. Bu

durum 1995 yılına kadar devam etmiştir. 1996 yılından sonra IMF'in önerdiği sıkı para ve maliye politikaları sonuç vermiş, 1998 yılı yaz aylarında Rusya'da gerçekleşen krize kadar ekonomi pozitif büyüme oranlarını yakalamıştır (Tablo: 6).

Kazak petrol ve doğalgazının günlük üretimi her yıl artış göstermiş ve 2004 yılından 2012 yılına kadar petrol fiyatlarındaki artış Kazak ekonomisinin büyümesine büyük oranda katkı sağlamıştır. 2016 yılına gelindiğinde Kazakistan'da günlük petrol ve doğalgaz üretimi 1.698 bin varildir (British Petrol, June 2017).

Kazakistan'ın 1991-2017 yılları arasında GSYİH büyüme oranları ve kişi başına düşen GSYİH miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo: 6). Dünya büyüme oranıyla karşılaştırıldığında ülke 1991-2000 arasında dünya ortalamasının (%2,9) altında (%-3,35) 2000-2017 arasında ise dünya ortalamasının (%2,8) oldukça üzerinde (%6,7) büyümüştür. Kazakistan'ın, 2000-2017 arasında yer aldığı coğrafya olan Avrupa ve Merkezi Asya bölgesinin ortalama büyüme oranının (%1,6) da oldukça üzerinde bir büyüme gerçekleştirdiği görülmektedir. (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi:25.04.2019).

Tablo 6: 1991-2017 Yılları Arasında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Oranları ve Kişi Başına Düşen GSYİH Miktarları

Yıllar	GSYİH Büyüme Oranları (%)	Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	Yıllar	GSYİH Büyüme Oranları (%)	Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)
1991	-11	1.512	2005	9,7	3.771
1992	-5,3	1.515	2006	10,7	5.291
1993	-9,2	1.433	2007	8,9	6.771
1994	-12,6	1.320	2008	3,3	8.513
1995	-8,2	1.288	2009	1,2	7.165
1996	0,5	1.350	2010	7,3	9.070
1997	1,7	1.445	2011	7,4	11.634
1998	-1,9	1.468	2012	4,8	12.387
1999	2,7	1.130	2013	6	13.890
2000	9,8	1.229	2014	4,2	12.806
2001	13,5	1.490	2015	1,2	10.509
2002	9,8	1.658	2016	1,1	7.714
2003	9,3	2.068	2017	4,1	9.030
2004	9,6	2.874			

Kaynak:(<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 15.04.2018)

Üsteki tablodan Kazakistan'ın 1991 yılından 2017 yılına kadarki GSYİH büyüme oranları incelendiğinde 1991-1995 yılları arasında ve 1998 yılında negatif büyümenin 1998 yılında sonra ise pozitif büyümenin gerçekleştiği görülmektedir. Ülke ekonomisinin 1998 yılında küçülmesi 1997 yılında Güneydoğu Asya ve 1998 yılı

Rusya krizlerinin ülkeye olumsuz yansıdığını göstermektedir. 2000 yılına gelindiğinde %9,8, 2001 yılında ise %13,5 oranında büyüme ile bağımsızlık sonrası en yüksek ekonomik büyüme oranını elde edilmiştir. 2008 yılında gerçekleşen küresel finansal krizden etkilenen Kazakistan %3,3 oranında büyümüştür. 2014, 2015, 2016 yıllarında GSYİH büyüme oranlarında düşmeler gözlenmektedir. 2017 yılında ise %4,1 oranında büyüdüğü görülmektedir.

Kişi başına düşen GSYİH rakamları incelendiğinde, 1991-2003 yıllarında kişi başına GSYİH'nın dalgalı, 2003-2013 arasında artan, 2013-2016 arasında ise azalan bir seyir izlediği görülmektedir. Ülke 2017 yılındaki 9030 dolarlık kişi başına GSYİH rakamıyla, Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasında yüksek orta gelirli ülkeler kategorisinde yer almaktadır (worldbank.gov, Erişim Tarihi: 15.04.2019).

Bağımsızlığından bugüne kadar Kazak ekonomisinin büyüme motorunu hammadde ve madencilik sektörünün oluşturduğu görülmektedir. Nitekim dünya petrol fiyatları arttığı zamanlarda ülke ekonomisinde büyüme kaydedilmektedir. Diğer yandan gerekli reformlar yapıldıktan sonra ülkeye gelen yabancı yatırım yıllara göre artış gösterse de bu yabancı yatırımlar hammadde çıkarımında yoğunlaşmaktadır. Hammadde sektörüne bağımlılık ekonomik yapıyı kırılganlaştırmaktadır.

1.2.2. Enflasyon

Kazakistan ve Sovyetler Birliğinden ayrılan diğer devletlerde 1991 yılından 1994 yılına kadar binleri bulan yüksek enflasyonlar meydana gelmiştir. 1993 yılından sonra ruble kullanımından vazgeçen Kazakistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kendi ekonomi politikalarını belirlemiştir. Bu doğrultuda, Kazakistan belli periyotlarla bazı tüketim malları fiyatlarına kotalar koymuştur. Rusya'nın 1991 yılında fiyat serbestleşmesine gitmesinden dolayı Kazakistan'da zorunlu olarak fiyat serbestleşmesine gitmiştir. Bunun sonucunda bastırılmış olan enflasyon patlak vererek %1000'leri aşan oranlarla karşılaşmıştır (Tablo: 6). 1993 yılında kendi parası olan Tengeyi kullanan ülke, bağımsız politikalarını uygulamaya başlasa da Rusya ekonomisindeki gelişmelerden etkilenmeye devam etmiştir. Nitekim 1998 yılında Rus Rublesinin dolar karşısında değer kaybetmesi Tenge'nin de dolar karşısında değerini koruması sonucunda Kazakistan ucuz Rus mallarının akınına uğramış dolayısıyla ülkedeki enflasyonda düşüş yaşanmıştır (Somuncuoğlu 2001: 66).

1994-2017 yılları arasında dünya enflasyon oranları ile Kazakistan enflasyon oranları karşılaştırıldığında, Kazakistan enflasyon oranlarının dünya enflasyon oranlarından yüksek olduğu gözlenmektedir (Tablo: 8).

Tablo 7: 1993-2017 Yılları Arasında Kazakistan Enflasyon Oranları (TÜFE)

Yıllar	Oranlar (%)	Dünya enflasyon oranı (%)	Yıllar	Oranlar (%)	Dünya enflasyon oranı (%)
1994	1877	10,2	2006	8,5	4,4
1995	176	9,2	2007	10,7	5,1
1996	39,1	6,9	2008	17,1	8,9
1997	17,4	5,6	2009	7,3	2,9
1998	7,1	5,1	2010	7,1	3,4
1999	8,3	3,2	2011	8,3	4,9
2000	13,1	3,5	2012	5,1	3,7
2001	8,3	3,9	2013	5,8	2,6
2002	5,8	3,0	2014	6,7	2,5
2003	6,4	3,2	2015	6,6	1,5
2004	6,8	3,6	2016	14,5	1,6
2005	7,5	4,1	2017	7,4	2,1

Kaynak: (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi 15.04.2019)

Bağımsızlığın ilk yıllarında yüksek enflasyonlar yaşanmasının nedenleri olarak, Sovyetler Birliği döneminde bastırılmış krizin, birliğin dağılması sonrasında etkisini göstermesi, Rusya Merkez Bankası'nın para arzını aşırı artırması ve Kazakistan üretiminin daralması sayılabilir. 1996 yılıyla birlikte enflasyonun gerilemesinin başlıca sebebi ise Kazakistan'ın IMF'le anlaşarak stand-by anlaşması imzalaması sonrasında sıkı para ve maliye politikası uygulamasıdır (Sonmuncuoğlu: 93-97). Güneydoğu Asya (1997) ve Rusya krizinin (1998) etkisiyle enflasyon 2000 yılında çift haneli rakamlara yükselmiş, bu yıldan sonra ise krizin başladığı 2007 yılına kadar tek haneli seyrini sürdürmüştür. Küresel kriz sonrası 2016 yılına kadar enflasyon tekrar tek hanelerde seyretmiş, ancak 2016 yılında yeniden çift hanelere yükselmiştir. 2017 yılında ise enflasyon oranı 7,4 oranında gerçekleşmiştir.

1.2.3. İşsizlik

Kazakistan'ın bağımsızlık yıllarından günümüze kadarki nüfus miktarına baktığımızda 1991 yılında yaklaşık olarak 16.5 milyon nüfusu olduğunu yıllar geçtikçe bu nüfusun 2002 yılına kadar düşüş gösterdiğini gözlenmektedir. 2002 yılına kadar

düşen nüfus miktarı tekrardan artış göstererek 2018 yılında yaklaşık olarak 18 milyon 468 bin kişi olmuştur. Bağımsızlıktan sonra 2002 yılına kadar nüfusun azalmasının başlıca sebebi ülke içerisinde bulunan diğer milletlerden olan kişilerin kendi memleketlerine göç etmeleridir (stat.gov.kz, Erişim Tarihi: 15.04.2019).

Kazakistan'daki işsizlik oranlarına bakıldığında bağımsızlığın ilk yıllarında işsizlik oranlarının 1993, 1994 yıllarında sırasıyla %1,1 ile %7,5 arasında düşük oranlarda gerçekleşmekteyken, 1995'ten 2001 yılına kadar %11 ile %14 arasında gerçekleşmiştir. 2001 yılından sonra kademeli olarak düşen işsizlik oranları 2018 yılında %4,8 oranında gerçekleşmiştir. 1991-2017 yılları arasında işsizlik oranları ortalama 7,9 düzeyinde gerçekleşmiştir (worldbank.org Erişim Tarihi 15.04.2019).

Tablo 8: 1992-2018 Yılları Arasında Kazakistan İşsizlik Oranları (ILO Tahmini)

Yıllar	Oranlar (%)	Yıllar	Oranlar (%)
1991	1,1	2005	8,1
1992	1,1	2006	7,8
1993	1,1	2007	7,3
1994	7,5	2008	6,6
1995	11	2009	6,6
1996	13	2010	5,8
1997	13	2011	5,4
1998	13,1	2012	5,3
1999	13,5	2013	5,2
2000	12,8	2014	5,1
2001	10,4	2015	4,93
2002	9,3	2016	4,96
2003	8,8	2017	4,9
2004	8,4	2018	4,8

Kaynak: (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Kazakistan'da kadın işsizlik oranlarına bakıldığında 1992 yılında kadın işsizlik oranının %1,3 olduğu 1996, 1997 yıllarında ise sırasıyla %15,2 ve %15,1 olarak gerçekleştiği görülmektedir. 2000 yılında %14,7 olarak gerçekleşen kadın işsizlik oranı kademeli olarak düşüş göstererek 2017 yılında %5,7 seviyesine gerilemiştir. 1991-2017 yılları arasında kadın işsizlik oranlarının genel işsizlik oranlarından ortalama olarak %1,3 civarında daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo: 9).

Tablo 9: Kazakistan’da 1992-2017 Yılları Arasında Kadın İşsizlik Oranları (ILO Tahmini)

Yıllar	Oranlar (%)	Yıllar	Oranlar (%)
1991	1,2	2005	9,5
1992	1,3	2006	9,1
1993	1,3	2007	8,5
1994	8,9	2008	7,9
1995	13	2009	7,5
1996	15,2	2010	6,6
1997	15,1	2011	6,2
1998	15,2	2012	6,5
1999	15,6	2013	5,8
2000	14,7	2014	5,9
2001	12,0	2015	5,8
2002	11,2	2016	5,8
2003	10,4	2017	5,7
2004	9,8	2018	5,9

Kaynak:(<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 15.04.2019)

1.2.4. Döviz Kuru

Kazakistan kendi ulusal parası olan Tengeyi ilk kez 1993 yılında tedavüle sürmüştür. Tenge’nin dolar karşısında dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Nitekim, 1994 yılında 1 Amerikan doları 35,5 Tenge’ye karşılık gelirken, Tenge kademeli olarak değer kaybetmiş 2002 yılında 1 Amerikan doları 153,2 Tenge olmuştur. 2003 yılıyla birlikte Tenge dolar karşısında değer kazanmaya başlamış 2008 yılında 1 dolar 120 Tenge karşılığında işlem görmüştür. 2008 sonrasında da dalgalı seyrini süren Tenge, 2016 yılında 1 dolar 324 Tenge karşılığında alınıp satılmıştır (Talo:10).

Tablo 10: 1994-2016 Yılları Arasında Bir Amerikan Doları Fiyatı(LCU per US\$, period average)

Yıllar	1 USD (Fiyatı)	Yıllar	1 USD (Fiyatı)
1994	35,5	2006	126
1995	60,9	2007	122,5
1996	67,3	2008	120,2
1997	75,4	2009	147,4
1998	78,3	2010	147,3
1999	119,5	2011	146,6
2000	142,1	2012	149,1
2001	146,7	2013	152,1
2002	153,2	2014	179,1
2003	149,5	2015	221,7
2004	136	2016	342,1
2005	132,8		

Kaynak:(<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Tenge'nin dolar karşısında değer kaybetmesi hem küresel etkilerden kaynaklanmış hem de merkez bankasının fiyat serbestleştirilmesi sonucunda gerçekleşmiştir. 1998 yılında bir dolar 78 tenge civarındayken 1999 yılında 119 tenge civarında işlem görmesinin sebepleri arasında 1998 yılında Rusya'nın ekonomik krize girmesi ve 1997 yılında gerçekleşen Güneydoğu Asya krizi yer almaktadır. Rusya krizinde Rus Rublesinin değer kaybetmesi ve Kazakistan'da Tenge'nin değerli olması nedeniyle Kazakistan ucuz Rus mallarının akınına uğramış, burada satılan ürünlerin parasıyla da dolar alınarak ülkeden döviz çıkışı meydana gelmiştir. 4 Nisan 1999'da Merkez bankası Tengeyi desteklemek amacıyla döviz piyasasına müdahaleyi kestiğini belirterek serbest kur piyasasına geçmiştir. Tenge devalüe edilerek komşu ülkelerden gelen talebini azaltmıştır (Somuncuoğlu 2001: 99).

2000-2002 yıllarında IMF'in desteği ile başlanılan sıkı para ve maliye politikası ile dünya petrol fiyatlarının artması sonucunda Tenge dolara karşı 2008 yılına kadar değer kazanmaya devam etmiştir. 2008 yılında gerçekleşen Küresel Finansal kriz sonucunda tenge tekrardan değer kaybetmeye başlamıştır. 2014 yılında Tengenin yüksek miktarlarda değer kaybetmesinin en büyük sebebi ise doların küresel olarak değer kazanmasıdır.

1.3. Kazakistan Ekonomisi'nin Sektörel Analizi

Bu başlık altında Kazakistan ekonomisinin sektörel görünümü genel hatlarıyla açıklanmaktadır.

1.3.1. Sanayi

Sanayi sektörü Kazak ekonomisinde lokomotif sektördür. Sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki oranları incelendiğinde bağımsızlık sonrasında sanayi sektörünün GSYİH'daki payının azaldığı ancak daha sonra sanayi sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımların sonuç vermesiyle sanayinin GSYİH'dan aldığı payın tekrardan arttığı görülmektedir. Sanayinin GSYİH içindeki payı, 1992-2004 yılları arasında ortalama %35,9, 2005-2016 yılları arasında ise ortalama %38,9 civarında gerçekleşmiştir (Tablo: 11).

Tablo 11: 1992-2017 Kazakistan Sanayisinin GSYİH İçerisindeki Oranları ve Miktarları

Yıllar	Miktar(Milyon \$)	GSYİH Oranı(%)	Yıllar	Miktar(Milyon \$)	GSYİH Oranı(%)
1992	9.707	44,5	2005	21.495	40,1
1993	8.659	39,3	2006	31.880	42,1
1994	8.224	40	2007	39.561	40,6
1995	6.112	31,3	2008	53.711	43,2
1996	5.382	26,9	2009	44.315	40,2
1997	5.676	26,8	2010	60.111	42,8
1998	6.489	31,1	2011	71.784	40,8
1999	5.562	34,9	2012	75.505	39,4
2000	6.910	40,4	2013	79.743	36,8
2001	8.006	38,8	2014	73.531	35,9
2002	8.823	38,5	2015	56.893	32,5
2003	10.815	37,6	2016	43.901	33,5
2004	15.255	37,6	2017	52.485	32,2

Kaynak: <https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi: 15.04.2019)

2017 yılında Ülkenin diğer ülkelere ihraç ettiği sanayi ürünü gruplarına bakıldığında en fazla payı alan kalemler olarak petrol, mineral yakıtlar, demir, çelik ve bakır ürünleri gelmektedir (Tablo: 12). Adı geçen üç ürün grubunun ülkenin sanayi ürünleri ihracatındaki payı %77,2'ler düzeyindedir.

Tablo 12: 2017 Yılı Kazakistan İhraç Ettiği Ürünlerin İhraç Gelirleri ve Oranları

Ürünler	İhracat Geliri (\$)	İhracattan Aldığı Oranlar (%)
Petrol ve Mineral Yakıtlar	30.679.000.000	%63,4
Demir ve Çelik	4.186.477.000	%8,6
Bakır	2.526.849.000	%5,2
İnorganik Kimya Ürünleri	2.168.808.000	%4,4
Metal cevherleri, cüruf ve kül	2.102.538.000	%4,3

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 15.04.2019)

2017 yılında Kazakistan 48 milyar dolar düzeyinde ihracat gerçekleştirmiştir. Ülke ihracatında en önde gelen 11 ülkenin, ülke ihracatındaki payları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo: 12).

Tablo 13: 2017 Yılında Kazakistan'ın İhracat Yaptığı Ülkeler

İhracat Yapılan ülke	Miktar (\$)	İhracattaki Payı (%)
İtalya	8.669.000.000	%17,9
Çin	5.777.684.000	%11,9
Hollanda	4.748.206.000	%9,8
Rusya	4.515.165.000	%9,3
İsviçre	3.100.688.000	%6,4
Fransa	2.861.116.000	%5,9
İspanya	1.444.301.000	%2,9
Özbekistan	1.250.332.000	%2,5
Türkiye	1.145.853.000	%2,3
Ukrayna	1.138.401.000	%2,3
Güney Kore	1.128.134.000	%2,3

Kaynak:(<https://www.trademap.org>, Erişim tarihi 15.04.2019)

Tablodan da izlenebileceği üzere, Kazakistan'ın en fazla ihracat yaptığı dört ülke sırasıyla İtalya, Çin, Rusya ve Hollanda'dır. Kazakistan ihracatının %48,9'unu bu dört ülkeye gerçekleştirmektedir.

1.3.2. Enerji

Sovyetler Birliği'nin petrol çıkarma teknolojisinin sıg yerlerde olan petrol ve gazın çıkarımına imkan vermesi nedeniyle Kazakistan'daki doğal kaynakların çıkarımı az miktarda gerçekleşmiş dolayısıyla bu kaynaklar günümüze kadar gelebilmiştir. Uluslararası yatırımlarla birlikte yeni yataklar aranmış, yeni yataklar keşfedilmiş ve ülkenin petrol üretimi gün geçtikçe artmaya başlamıştır.

Doğal kaynaklar içerisinde enerji ihtiyacını karşılayacak madenlerin zenginliği sebebiyle ülkeye olan ilgi giderek artmıştır. Genel itibariyle yabancı yatırımların nihai ürün üretiminden ziyade hammadde çıkarımı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

Petrol rezervleri bakımından dünyada bulunan petrolün %1,8'i ülkede bulunmaktadır. 30 milyar varil diğer bir deyişle 3.9 milyar ton kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Ülkenin 2015'te günlük petrol üretim miktarı 1.695 bin varildir. En yüksek üretim kapasitesine 2013 yılında 1.737 bin varile ulaşılmıştır. Ülkenin günlük varil petrol tüketimi 2004-2015 ortalaması olarak 252 bin varil civarındadır. (British Petrol, Statistical Review of World Energy June 2017: 14) Ülke içerisinde 172 petrol yatağı bulunmaktadır. Ülkenin Tengiz, Karaçaganak, Kaşhagan yataklarında dünyadaki petrol rezervinin yaklaşık %0,9 bulunmaktadır. Günlük üretim 1992 yılındaki 444 varilden, yapılan yatırımlar sonucunda 2016 yılında 1.698 bin varile yükselmiştir (www.indexmundi.com/ Erişim Tarihi:17.04.2019). Ülkedeki

petrol üretiminin yaklaşık olarak %85'ini ülkede bulunan 7 şirket gerçekleştirmektedir. Bu şirketler: NCOC, KazMunayGaz, Tengizchevroil, Karacaganak, Petroleum Operating, CNPCAktobeMunayGaz, PetroKazakhstan ve MangistauMunayGas'dır. Sadece KazMunayGaz hissedarları içerisinde yabancı hissedar bulunmamaktadır. Aşağıdaki tabloda Karacaganak, Kashagan ve Tengiz bölgelerinden petrol ve doğalgaz çıkartan konsorsiyumların hissedar şirket payları verilmektedir (İsmailov, Budak 2015).

Tablo 14: Kazakistan'da Bulunan Üç Önemli Petrol Yatağının İşletmesinde Bulunan Konsorsiyumların Şirket Oranları

Karacaganak Petrol Yatağı KPO	Kashagan Petrol Yatağı NCOC	Tengiz Petrol Yatağı TengizChevroil
ENI (İtalya) %29,5	ENI (İtalya) %16,81	ChevronTexaco (Amerika) %50
BG (İngiltere) %29,5	ExxoMobil (Amerika) %16,81	ExxoMobil (Amerika) %25
Chevroil (Amerika) %18	RoyalDutchShell (Hollanda, İngiltere) %16,81	KazMunayGaz (Kazakistan) %20
Lukoil (Rusya) %13	CNPC (Çin) %8,33	LukArko (Rusya) %5
KazMunayGaz (Kazakistan) %10	INPEX (Japonya) %7,56	-

Kaynak: (İsmailov, Budak 2015)

Ülkenin doğalgaz rezervleri Dünya rezervleri içerisinde %0,5'lik bir paya sahiptir. Ülkede ispatlanmış 1 trilyon metre küp diğer bir deyişle 34 trilyon feet küp rezerv bulunmaktadır. Yıllık çıkartılan gaz miktarı 2016 yılında 20 milyar metre küp civarındayken Kazakistan'ın tüketim miktarı 2016 yılında 13.4 milyar metre küptür (British Petrol, Statistical Review of World Energy, June 2017). Kazakistan'da 42 doğalgaz yatağı bulunmaktadır. Karacaganak yatağında ise 1.3 milyar metre küp rezerv olduğu tahmin edilmektedir. Karacaganak yatağının önemli yanı ise Rusya'da yer alan Orenburg rafinerisine çok yakın olmasıdır. KPO şirketi Kazakistan'da gerçekleştirilen doğalgaz üretiminin %45'ini karşılamaktadır (İsmailov, Budak 2015).

Kazakistan 1999 yılında yeraltı kaynakları çıkartan yabancı firmalara doğalgaz çıkarma zorunluluğu getirerek üretimin tüketim miktarlarını geçmesini ve hatta ihracatın gerçekleştirilmesi amaçlamıştır (Özdemir, 2007: 22.). Nitekim 2016 yılında üretilen doğalgaz miktarı 20 milyar metre küp iken tüketim miktarı 13.4 milyar metre küp civarında gerçekleşmiştir.

Dünya kömür rezervlerinin %2,2'si Kazakistan coğrafyasında bulunmaktadır. Kazakistan 2006 yılında 44.4 milyon ton kömür üretimi gerçekleştirmiştir. 2012 ve

2013 yılları arasında sırasıyla 51.6, 51.4 milyon ton civarında üretim yapılmıştır. 2016 yılı üretim miktarı 44.1 milyon tonla 2006 yılı üretim miktarının altında gerçekleşmiştir. Aynı yıl tüketim ise 35.6 milyon olmuştur (British Petrol, Statistical Review of World Energy, June 2017). Kazakistan'ın kömür üretiminin gerçekleştirildiği ana bölgeler olan Karaganda, Turgai Kömür Havzaları ve Ekibastus bölgelerinden ülke kömür üretiminin %90'dan fazlası elde edilmektedir. Ülkenin elektrik üretiminin %80'i kömürden sağlanmaktadır (Çelebi, Ahbasova, 2007: 7).

Ülkenin denize kıyısı olmadığından diğer ülkelere ihracat yapılabilmesi için komşu coğrafyalardan ulaşım sağlanması gerekmektedir. Ülkede Sovyetler Birliği zamanından kalan boru hatları bulunmaktadır. Bu boru hatları konumlandırılması bakımından Rusya ile ticareti zorunlu kılmaktadır. Kazakistan ilerleyen dönemlerde alternatif olarak petrol ve doğalgazın taşınması hususunda Rusya'dan başka birden fazla partner ile işbirliği yaparak ticarete tam bağımsızlığını kazanmak istemektedir.

Üç boru hattı petrolün küresel piyasalara taşınmasında büyük rol oynamaktadır. Bunlar; UAS (UzenAtırauSamara) boru hattı (1 500 km), CPC (Hazar Boru Hattı Konsorsiyum) boru hattı (1 510 km) ve AtasuAlashankou (Kazakistan Çin) boru hattıdır (2 228 km). CPC boru hattı Tengiz yatağından çıkan petrolün Rusya'da bulunan Novorosiysk limanına ulaşmasını sağlamaktadır. 6.575 milyon ton yıllık taşıma kapasitesi mevcuttur. Kazakistan Çin arasında boru hattı inşası işlemi üç aşamada oluşturulmuştur. İlk aşamada Aktöbe'den Atırav boru hattı inşası 2003'te tamamlanmıştır. İkinci aşamada Atasu-Alashankou petrol boru hattı 2005'te tamamlanmıştır. Son aşama ise Kenkiyak Kumkol boru hattıdır. Bu hat üzerinden 2014 yılında 20 milyon ton petrol Çin'e taşınmıştır. Uzen-Atırau-Samara boru hattı ise Kazakistan'dan Rusya'ya petrol taşımaktadır. 1971 yılında faaliyete başlayan hattın yıllık 57 milyon ton petrol taşıma kapasitesi bulunmaktadır. Kazak petrolü bu hatlardan başka Hazar Denizi üzerinden diğer ülkelere petrol ihraç etmektedir. Deniz yolu kullanılarak Azerbaycan'a, Rusya'ya ve İran'a yıllık 10 ila 13 milyon ton petrol taşınmaktadır. Ayrıca Kazakistan'dan çıkarılan petrol Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla Türkiye'ye taşınan kısmı aylık 400 bin ton civarındadır (İsmailov, Budak, 2015).

Ülkedeki doğalgaz boru hatları diğer ülkelerin doğalgazının taşınması konusunda transit bir konuma sahiptir. Buhara-Taşkent-Bişkek-Almatı boru hattı ile Türkmenistan-Çin boru hattı Almatı'da birleşerek Çin'e ulaştırılmaktadır. Kazakistan'dan geçen hatlardan birisi Tengiz rafinerisinden sonra Rusya'ya geçmekteyken diğeri ise Kenkinyak bölgesinden Rusya'ya ulaşmaktadır. Kazakistan üzerinden taşınan doğalgazın hacmi 99.146 milyar metreküptür. Yaklaşık 54 milyar metreküpü Rus, 35 milyar metreküpü Türkmen, 9 milyar metreküpü Özbek gazıdır. Ayrıca çıkartılan doğalgazın Kazakistan'ın dörtbir yanına ulaştırılması için yeni boru hattı inşa edilmesi zorunluluğu vardır. (İsmailov, Budak, 2015).

Ülkede bulunan rafineriler Pavlador, Atrav ve Shymkent'te kurulmuştur. Pavlador ve Shymkent'te bulunan rafinerilerde Rusya'dan gelen petrol işlenirken Atrav'da ise ülkenin kendi coğrafyasından çıkartılan petrol işlenmektedir.

Ülkenin elektrik üretimi yıllık miktarı 94.5 terewatt/saat kadardır. Sovyetler Birliğinden kalma dağıtım hattı olmasından ötürü Rusya ve Kırgızistan'dan elektrik ithal etme durumunda kalmaktadır. Ülkede üretilen elektriğin %80'i kömür kullanılarak gerçekleşmekteyken %10'u hidroelektrik santral ile üretilmektedir. Ülkede elektrik üretimi için kullanılan bir nükleer reaktör faaliyet göstermektedir (DPT 2000: 198).

Dünya uranyum rezervleri açısından 2. sırada yer alan Kazakistan'da 745 bin ton uranyum rezervi bulunmaktadır. Kazakistan dünya uranyum üretiminde ise %39 oran ile 1. sırada yer almaktadır (Eroğlu ve Şahiner 2017: 11). Ülkenin 2016 yılı itibarıyla dünya doğal uranyum ticaretindeki payı %40,8, zenginleştirilmiş uranyum ticaretindeki payı ise %1,5 düzeyindedir (Workman, 2017).

Aşağıdaki tabloda Kazakistan'da bulunan uranyum yataklarının üretim miktarları ve dünya üretimindeki payları verilmiştir.

Tablo 15: Kazakistan'ın Dünya Uranyum Üretimindeki Yeri

Maden İşletmesi	Ana işletme sahibi	Üretim (Ton)	Dünya payı (%)
Tortkuduk ve Myunkum	Katco JV / Areva	4002	%6
Inkai	Inkai JV / Cameco	2291	%4
Budenovskoye 2	JV/Kazatomprom-Uranium	2081	%3
South Inkai	Betpak Dala JV/Uranium One	2056	%3
Central Mynkuduk	Ken Dala JSC / Kazatomprom	2010	%3
Kharasan 2	Baiken-U	1838	%3
Budenovskoye 1,3-4	JV/Kazatomprom-Uranium	1743	%3

Kaynak: (Eroğlu, Şahiner 2017: 12)

1.3.3. Madencilik

Kazakistan'da madencilik sektörü enerji sektörünün ardından sanayi kesiminde ikinci sıradadır. Kazakistan demirli metaller ve demir dışı metallerle birlikte geniş minarel yelpazesine sahiptir. İki yüz otuz civarında maden işletmesine ev sahipliği yapmaktadır. Bu maden işletmelerinde demir, çelik, bakır, kurşun, çinko, manganez, altın, alüminyum, titanyum, krom, gümüş, fosfat ve sülfür çıkarılmaktadır. Bu madenlerden çıkartılan hammaddelerin ihracatı ülkenin toplam ihracat miktarının %30'unu teşkil etmektedir. Ayrıca madencilik sektörünün GSYİH'daki payı %9, istihdamdaki payı ise %19 düzeyindedir (export.gov/ Erişim Tarihi: 17.04.2019).

Dünya demir rezervlerinin %1,4'ü Kazakistan'da bulunmaktadır. Demir cevheri rezervi 2.5 milyar ton ile 11. sırada yer almaktayken 2016 yılında 21 milyon ton demir üretim gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında 8.5 milyon ton demir ihraç edilmiş ve 404 milyon dolar gelir elde edilmiştir (USGS 2017: 91).

Manganez rezerv miktarı 5 milyon ton civarındadır. Ayrıca Kromit rezervi dünya rezervinin %45'ine denk gelmekte ve ülke dünya sıralamasında rezerv bakımından 2. sırada yer almaktadır. (USGS 2017: 91).

Bakır rezervlerinin 36 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. 2016 yılında 47 milyon ton bakır çıkartılırken kurşun ve çinko üretiminde 6.7 milyon ton civarındadır. (export.gov/ Erişim Tarihi: 17.04.2019).

2014 yılı itibariyle ülkede üretilen önemli metallerin ağırlık sırasına göre, alüminyum, kromit, bakır olduğu görülmektedir. (Safirova, 2014: 2-5)

1.3.4. Tarım ve Hayvancılık

Kazakistan, Sovyetler Birliği döneminde tarım ve hayvancılıkta en önemli üretici konumundaydı. Bağımsızlık sonrasında tarım ve hayvancılık sektörüne fazla önem verilmemiştir. Bunun sonucunda yıllar geçtikçe GSYİH içerisindeki oranı azalmaya devam etmiştir. Azalmasına neden olan etmenler, Sovyetler Birliği'nden kalma eski makine teçhizatının çok olması, yabancı yatırımların bu sektöre çok az yatırım yapmış olması ve sektör için kredi desteğinin az olması olarak sıralanabilir. Buna rağmen tarım ve hayvancılık sektörü ülkede enerji (petrol, doğalgaz) ve maden sektöründen sonra üçüncü ihracatçı sektördür. Tahıl, pamuk, süt ve tütün ürünleri ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı 2017 yılı itibariyle %2,3 düzeyindedir. En önemli tarım ürünleri buğday, tahıl ürünleri ve pamuktur (worldsrichestcountries.com Erişim Tarihi:13.01.2018).

Tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Ülkenin bağımsızlığını kazandığı yıl olan 1992 yılında tarım sektörünün GSYİH'daki payı %26,7 düzeyindeyken bu oranın ilerleyen yıllarla birlikte sürekli azaldığı, 2017 yılına gelindiğinde %4,3'e kadar gerilediği görülmektedir.

Tablo 16: Tarım Sektörü Üretim Miktarları ve Sektörün GSYİH'daki payları (1992-2017)

Yıllar	Miktar (milyar \$)	GSYİH (%)	Yıllar	Miktar (milyar \$)	GSYİH (%)
1992	5.814	26,7	2005	3.639	6,7
1993	3.848	17,5	2006	4.452	5,8
1994	3.176	15,4	2007	5.935	6
1995	2.512	12,9	2008	7.093	5,7
1996	2.556	12,7	2009	7.088	6,4
1997	2.528	11,9	2010	6.678	4,7
1998	1.896	9,1	2011	9.610	5,5
1999	1.668	10,4	2012	8.920	4,6
2000	1.484	8,6	2013	10.652	4,9
2001	1.933	9,3	2014	9.586	4,6
2002	1.970	8,6	2015	8.686	5
2003	2.424	8,4	2016	6.254	4,8
2004	3.074	7,5	2017	7.702	4,3

Kaynak: (<https://data.worldbank.org/> Erişim Tarihi 15.04.2019)

Kazakistan topraklarının yaklaşık %75'i ekilebilir alan olmasına rağmen sadece %25'i verimli alandır. Aşağıdaki tabloda 2013 yılında Kazakistan topraklarının sınıflandırılması detaylı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 17:2013 Yılında Kazakistan'da Tarım Sektöründe Kullanılan Toprak Miktarları (Milyon Hektar)

	2013
Toplam arazi alanı	272.490 hektar
Tarım Arazisi	96.278
Çayır	63.909
Tarla Arazisi	24.191
Nadasta (dinlendirilen)	2.693
Mera	2.046

Kaynak: (Syzydykov, Aitmambet, ve Dautov, 2015: 13)

Aşağıdaki tabloda 2016-2017 döneminde ekilen ürünler, ne kadar alan kullanıldığı ve ne kadar ürün elde edildiği verilmiştir. Kazakistan Dünyada buğdayın ekim alanı sıralamasında altıncı ve hasatta on ikinci, arpanın ekim alanı sıralamasında dördüncü ve hasadında yedinci, yulafın ekim alanı sıralamasına altıncı ve hasadında onuncu, çavdar' da ise ekim alanı ve hasat sıralamasında sekizinci sırada yer almaktadır (USDA, 2018: 12-28).

Tablo 18: 2017 yılında Kazakistan'da Ekilen Ürün Miktarları ve Alanları

	Ekilen Alan (Milyon Hektar)	Hasat miktarı (Milyon Metrik ton)
Buğday	12.37	14.99
Arpa	1.89	3.23
Yulaf	0.21	0.34
Çavdar	0.04	0.04
Pamuk tohumu	0.12	0.11
Ayçiçeği çetirdeği	0.81	0.76
Kolza	0.16	0.17
Pamuk	0.12	0.30

Kaynak:(USDA, 2018: 12-28)

Ülkede 2013 itibari ile hayvan miktarı ve dağılımı aşağıdaki tabloda verilmektedir. Tablodan da izlenebileceği gibi ev ve kümes çiftlikleri ile tarımsal işletmelerde mevcut olan hayvan miktarının bir birine göre oranı gösterilmektedir. Kümes hayvanı yetiştiriciliği dışında en fazla üretimin yapıldığı alanın ev çiftlikleri olduğu gözlenmektedir.

Tablo 19: 2013 Yılında Kazakistan'da Bulunan Hayvan Miktarları (Bin Baş)

	Ev çiftlikleri	Oran(%)	Kümes Çiftlikleri	Oran (%)	Tarımsal İşletmelerde	Oran (%)
Sığır	4.034,5	69	1.393,6	23,8	423,1	7,2
Koyun ve Keçi	10.956,2	62,6	5.760	32,8	804,4	4,6
Domuz	562,4	61	107,3	11,6	252,6	27,4
At	995,0	55,8	678,7	38	110,8	6,2
Deve	91,7	57	53,8	33,4	15,4	9,6
Kümes Hayvanı	12.400,1	36,3	353,6	1	21,4 (milyon)	62,7

Kaynak:(Syzydykov, Aitmambet, ve Dautov, 2015: 14)

1.3.5. İnşaat

1990'lı yıllardan sonra Kazakistan'da küçülme trendine giren inşaat sektörü izlenen politikalar sonrasında tekrardan büyüme eğilimine girse de istihdam edilen kişi sayısı hala 1990 yılında istihdam edilen kişi sayısının altındadır. Sektörün büyüme trendine girmesine rağmen istihdam ettiği kişi sayısında artış olmamasının en büyük sebebi olarak sektörde çalışan kaçak işçiler gösterilmektedir. İnşaat sektörü 2003-2004 yıllarından itibaren canlanmaya başlamış 2005 yılında %38 büyüyerek en fazla büyüyen sektör olmuştur. Bu yılda hane halkının satın aldığı inşaat alanı %40 artmıştır (KTO Kazakistan Ülke Raporu 2008: 21-22). Kredi sıkışıklığı nedeni ile inşaat sektöründe büyüme 2007 yılında yavaşlamış ve gayri menkul fiyatları düşmüştür. Astana, Almatı ve Atırav şehirlerinde gayri menkul en çok yatırım yapılan şehirlerdir. 2010 yılında inşaat sektöründe büyüme %8,6 düzeyinde gerçekleşmiştir (KTO Kazakistan Ülke Raporu, 2016: 11).

2013 yılında ise sektörde %8,3 büyüme meydana gelmiş 14.4 milyar dolarlık inşaat işleri gerçekleştirilmiştir. 2013 yılı itibari ile sektörel faaliyet gösteren işletmelerin %81'i özel sektör %18'i yabancı %1'i devlet işletmesi şeklindedir. Aynı yıl içerisinde 5.123 inşaat ruhsatı verilmiştir ve bu ruhsatların 2.589'u konut amaçlı, 1.974'ü konut dışı ve 541 diğer yapılar oluşturmaktadır. 2013 yılında 58.429 dairelik konut ve konut dışı inşa edilen bina sayısı 6.049 olmuştur (Astana Büyükelçiliği 2014: 2-3).

Kazakistan'da inşaat sektörünün gelişimine sebep olan etkenler içerisinde maden çıkarımı ve alakalı yatırımlar ile Almatı şehriden Astana şehrine taşınan başkentten yeniden inşası ön plana çıkmaktadır.

Bu bölümde Kazakistan'ın makro ekonomik göstergeleri ile sektörel analizi yapılarak 1992-2017 yılları arasındaki dönemde Kazak ekonomisinin değişim süreci ve ağırlıklı olarak üretim alanları incelenmiştir.

Kazakistan'ın 1992-2017 yılları arasında makro ekonomik veriler incelendiğinde, dış ticaretinin sürekli fazla verdiği, dış borcunun arttığı, 1991, 1995 ve 1998 yılları hariç pozitif büyüme oranlarına ulaştığı, dünya enflasyon oranlarının oldukça üstünde bir enflasyon oranına sahip olduğu, doğrudan yabancı yatırımların arttığı ve işsizlik oranlarının kademeli olarak düştüğü gözlenmektedir.

Ülke ekonomisinin sektörel dağılımı incelendiğinde, petrol, doğalgaz, kömür, uranyum, ve diğer değerli madenlerin çıkarımı, hububat, büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile inşaat sektörü ülke ekonomisinde öne çıkmaktadır.

Yapılan incelemeler sonucunda ülke ekonomisinin öncü sektörünün sanayi sektörü olduğu anlaşılmaktadır. Sanayi sektöründeki üretimin de hammadde çıkarımı üzerine gerçekleştiği görülmektedir. Bunun da ülke ekonomisini hammadde fiyatlarındaki değişimler nedeniyle dalgalanmaya açık hâle getirdiği ve ekonomiyi kırılganlaştırdığı söylenebilir. Ayrıca, yapılan araştırma sonucunda tarım sektörünün büyük bir üretim potansiyeline sahip olduğu da izlenebilmektedir.

Kazakistan'ın hammadde çıkarımından elde edilen gelirlerin ülke ekonomisini çeşitlendirecek şekilde diğer sektörlerle yatırım yaparak ekonomideki kırılganlığı olabildiğince azaltması gerekmektedir. Ayrıca, hammadde sektörüne yapılmış olan doğrudan yabancı yatırımların diğer sektörlerde de yatırım yapacak şekilde yönlendirilmesi sonucunda yabancı şirketlerle ortaklıklar kurulabilir. Bu ortaklıklarla teknoloji ve uzmanlık gerektiren alanlarda da ülkede üretim yapılması ülke ekonomisini daha sağlam zemine oturtabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL SEYRİ

Araştırmanın bu bölümünde iki devletin ekonomik ve siyasi ilişkileri detaylı bir şekilde ele alınarak bu ilişkilerin ulaştığı boyutlar tespit edilecektir. Daha sonra iki ülkenin ekonomik ilişkisini etkileyen faktörler incelenerek, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi adına neler yapılabileceği incelenecektir.

2.1. Türkiye ve Kazakistan Arasındaki Ekonomik İlişkilerin Gelişimi

Türkiye ile Orta Asya’da bulunan Türk Cumhuriyetleri arasındaki ortak geçmişten kaynaklanan kültürel ve manevi bağlar, ilişkilerin hiç kopmamak üzere sağlam temeller üzerine oturtulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Kazakistan’ın uluslararası sisteme entegre olabilmesi için dostluk ilişkileri vesilesiyle serbest piyasa ekonomisine geçiş işlemlerinde onlara yardımcı olunmuş; ayrıca, başta ulaşım, iletişim, eğitim, bilim, kültür, turizm, spor ve din olmak üzere çok geniş alanda sıkı ilişkiler yürütülmeye başlanmıştır. İki ülke ilişkileri başlangıçta çok hızlı bir şekilde ilerlemiş; ama, Türkiye’de tam manada siyasi istikrar sağlanamadığından ötürü olması gereken düzeye çıkamamıştır. Ayrıca, süper ve bölgesel güçlerin bölgeye enerji kaynaklarını kullanmak amacıyla girmesiyle Türkiye’nin etkisi büyük ölçüde azalmıştır. Türkiye, Kazakistan ekonomisinde ikinci planda kalmış gibi gözükse de Kazak ekonomisinin çeşitlenmesinde Türk yatırımcılar önemli rol oynamaktadır (Dukembayeva, 2011: 218-219).

Siyasi alanda ilişkiler bağlamında, her yıl düzenlenen ziyaretler ile günümüze değin yaklaşık altmış civarında anlaşma, protokol ve zapt imzalanmıştır. Anlaşmalarda ortak üniversite kurulması, ‘Karma Ekonomik Komisyon (KEK)’ kurulmasına karar verilmesinin yanısıra Türk İşbirliği Kalkınma Ajansı (TİKA) Kazakistan’da birçok önemli projeye kaynak desteği vermiştir. Ayrıca, Türk İş Konseyi ve Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) ikili ilişkilere yön vermektedir (Kazakistan Ankara Büyükelçiliği).

İki ülkenin birçok platformda bölgesel ve uluslararası nitelik taşıyan sorunlarda tutumları benzer olmaktadır. Kazakistan ve Türkiye'nin işbirliği içerisinde olduğu bazı örgütler ise Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), İslam Konferansı Örgütü (İİT), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)'dir (Yeşilot ve Kara, 2011: 239-240).

2012 yılında yüksek düzeyli stratejik işbirliği konseyi birinci toplantısında ekonomik alanda Türkiye'nin Kazakistan'la ticaret hacminin 10 milyar dolar olması gerektiği vurgulanmaktayken bu hedefe 2015 yılına kadar ulaşılması hedeflenmektedir. 2017 yılında Kazakistan'ın ihracat ve ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında Türkiye, ithalatta yedinci ve ihracatta dokuzuncu sırada yer almaktadır. Kazakistan'da en fazla yabancı hisseli şirkete sahip olan üçüncü ülke konumunda bulunan Türkiye, yatırımların toplam birikimli miktarı olan iki milyar dolar ile ülkeye yatırım yapan ilk 10 ülke arasında yer almamaktadır. Türk yatırımcıların çeşitli alanlarda onbeş bin civarında Kazak işçiye istihdam sağladığı ifade edilmektedir. Ayrıca Ekonomik iş birliğinin en önemli alanlarından birini Türk Müteahhitlik şirketlerinin Kazakistan'daki çalışmaları teşkil etmektedir. Müteahhitlik şirketleri 2017 yılının sonu itibariyle 480'den fazla proje üstlenmişlerdir (Türk Kazak İş Konseyi, Ekim, 2018).

Kazakistan'ın Türkiye ile askeri alanda işbirliğini geliştirmesi, Kazakistan için büyük bir avantajdır; çünkü, Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) karşı Türkiye'nin üye olduğu Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) Kazakistan'ın denge politikasını desteklemektedir. Aynı zamanda, Türkiye'nin mevcut hükümeti de NATO'ya alternatif olabilmesi bakımından ŞİÖ'ye ilgisini artırmaktadır. Türkiye Kazakistan'a askeri alanda askeri malzeme, araç gereç, bilgisayar yardımıyla bulunmuştur. Ayrıca, harp okullarında Kazakistan'dan gelen askerlere de eğitim verilmektedir (Taldybayeva 2012: 89-91). 18 Nisan 2011 tarihinde Kazakistan ve Türkiye savunma alanında güçlerini birleştirerek Kazakhstan Aselsan Engineering Limited Şirketi (KAE)'ni kurmuştur. Şirketin amacı bölge ülkelerinin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik ürünlerin üretilmesidir (Aselsan Faaliyet Raporu, 2017).

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasında Kazakistan ve Türkiye'nin öneminin yanı sıra; iki ülke, Batı ve Hristiyan alemleri için İslam alemine açılan kapı

konumundadır. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkiyi, iki devlet arasındaki ilişkiden ziyade, iki stratejik bölgenin birbiriyle olan siyasi-ekonomik ve kültürel ilişkisi şeklinde algılamak gerekmektedir. İki devletin siyasi ilişkisini incelerken Rusya'nın bu bölgedeki siyasetini de göz ardı etmemek gerekliliği vardır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Amerika Birleşik Devleti'nin Orta Asya'da Türkiye kanalıyla bölge politikalarını geliştirmesi, iki ülkenin ilişkisini etkileyen faktörlerdendir. Ayrıca, Türkiye'nin 1992-1996 yıllarında 6 başbakan 11 Dışişleri Bakanı değiştirmiş olması gerekli stratejilerin geliştirilememesine sebep olmuştur. Türkiye'nin dış ilişkiler politikasında Avrupa Birliğini ön plana almış olması ilişkilerin yeterli seviyede olmasını engellemiştir. İki ülkenin Rusya'nın politikasına zıt düşmemek için hareket etmesi nedeniyle de ilişkiler yeterince gelişmemektedir (İbrahimoğlu, 2015: 113).

İki ülke ilişkilerinin ilerlemesi için yapılması gerekenler incelendiğinde, yeni kurumlar yaratmak yerine, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkisinin, Kazakistan'ın Gümrük Birliğini olumsuz olarak etkilemesine fırsat vermeden hukuksal temelde işbirliğine geçilmesi gerekmektedir. Vatandaşlık alınması, mal edinme, şirket kurma ve çalışma hakkının kolaylaştırılması gibi konularda kolaylıklar gerçekleştirilmelidir. Ayrıca, Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağlı bulunduğu Gümrük Birliği hakkında Türk işadamları bilgilendirilmelidir (Kanbolat, <http://orsam.org.tr>, 2012).

2.2. Türkiye Kazakistan Siyasi İlişkilerinin Gelişimi

İki ülkenin dil ve dininin ortak olması yanında kültürel alanda da birçok benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlik ve ortak alanların çokluğu iki ülkenin stratejik ortaklık yapması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yıllar ilerledikçe siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve dini alanda mesafe kat edildiği ama istenilen seviyeye ulaşılmadığını iki ülke Cumhurbaşkanı dile getirmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da Türkiye için jeopolitik fırsatlar ve sorumluluklar ortaya çıkmıştır. Bağımsızlıklarının ilanından sonra Türk Cumhuriyetleri Türkiye'yi önemli bir güç olarak görmüş; önemli isteklerde bulunmuş; ancak, çok geçmeden Türkiye'nin bütün bu istekleri yerine getiremeyeceği anlaşılmıştır (Dukembayeva, 2011: 217-220).

Türkiye ile Kazakistan'ın siyasi ilişkisi ülke bağımsızlığını ilan etmeden önce başlamış ve ülkeye ilk ziyareti dönemin Türkiye Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek,

Aralık 1990'da gerçekleştirmiştir. Zeybek'in imzaladığı ikili anlaşmalar sonrasında 31 Ocak 1991'de Kazak Devlet Kültürü Komitesi başkanı Türkiye'yi ziyaret ederek ikili ziyaretler başlamıştır. 14 Şubat 1991'de Sağlık Bakanları arasında İşbirliği Anlaşması imzalandıktan bir ay sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Sovyetler Birliği ile Kazakistan'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretle 'Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Protokol' imzalanarak siyasi olarak başlayan ilişkilerimiz ekonomik alanda devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nden gelen bağımsızlık haberlerine Türkiye kayıtsız kalmamış; Eylül 1991'de Sovyetler Birliği'ne Türk Cumhuriyetlerindeki gelişmeleri incelemek üzere heyet göndermiş; aynı ay içinde Nursultan Nazarbayev, Türkiye'yi ziyaret ederek ekonomi, bilim, ulaştırma ve haberleşme alanlarında anlaşmalar imzalamıştır. 12 Aralık 1991'de Rusya Parlamentosunda Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulması kararı çıkması Sovyetler Birliği'nin dağıldığını resmileştirmiş; bunun sonucunda bağımsızlığını ilan etmeyen Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, diğer Türki Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını kabul etmek için Kazakistan'ı beklemiş ve Kazakistan bağımsızlığını ilan ettiği gün, tüm Türki Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını tanımıştır (Gündoğdu ve Güler, 2017: 75-79).

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye ile siyasi ilişkiler hızla gelişmeye başlamış ve Almatı şehrinde bir araya gelen iki ülkenin dışişleri bakanları arasında 'Diplomatik İlişkiler Kurulmasına Dair Protokol' ile 'Vize Muafiyeti Antlaşması' 2 Mart 1992'de imzalanmış; aynı yıl, Nisan ayının 18'inde Almatı'da Türk Büyükelçiliği faaliyete geçmiş; bir ay sonra da Kazakistan Büyükelçisi Ankara'da göreve başlamıştır. 1992 Mayıs ayında Turgut Özal, 1993 yılında Demirel ve 1995 yılında Tansu Çiller Kazakistan'ı ziyaret etmiştir. 1994 yılında Nursultan Nazarbayev Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaretler esnasında çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. Kazakistan'ın serbest piyasa ekonomisine geçiş işlemleri ve teknik işbirliğine gidilmesi için gerekli protokoller imzalanmıştır. Ayrıca, üçüncü ülkelerin Kazakistan'ı tanınması ve ülkenin uluslararası bölgesel kuruluşlara katılması ülkeye yabancı yatırımların gelmesine yardımcı olmuştur (Çoşkun, 1996: 24).

1996 yılından 2008 yılına kadar iki ülke arasında gerçekleşen ziyaretler Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi katılımları, Avrupa Güvenlik ve

İşbirliği Teşkilatı Zirvesi katılımı ve NATO zirvesine katılımları şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde sadece ikili ilişkilerin durumu gözden geçirilmiştir. 2009 yılından itibaren ilişkilerin siyasi olarak ivme kazandığı görülmektedir. Nitekim 22-24 Ekim'de Nazarbayev'in Türkiye ziyaretinde Stratejik Ortaklık Anlaşması imzalanmış ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin (Türk Konseyi) kurulmasına karar verilmiştir. 11-12 Ekim 2012 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK) toplantısı gerçekleşmiştir (Kazakistan Ankara Büyükelçiliği).

4 Temmuz 2013 tarihinde Ankara'da "Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan arasında Hükümlü Nakli Anlaşması" imzalanmış ve 9-10 Eylül 2017 tarihlerinde Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı Eylem Planı imzalanmıştır. Ayrıca, 13 Eylül 2018 tarihinde beş anlaşma imzalanmıştır. Bunlar: "Askeri İş Birliği Anlaşması", "Askeri Alanda Gizlilik Dereceli Bilgilerin Karşılıklı Korunması Anlaşması", "Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı 2018-2020 Eylem Planı", "Kültür Merkezlerinin Kuruluşu ve Faaliyetlerine İlişkin Anlaşma" ve "Tarımsal İş Birliği Mutabakat Zaptı"dır (mfa.gov.tr).

Kazakistan, Türkiye ile siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda ikili ilişkileri, Rusya ve diğer ülkelerle ilişkilerine zarar vermeden geliştirmeye hazır olduğunu belirtmektedir. Bu açıklamadan Kazakistan'ın dış politikasında Türkiye'nin çok önemli bir yere sahip olduğunu ancak belirleyici olmadığını söylemek mümkündür. İki ülke arasındaki yüksek düzeydeki ikili görüşmelerle birlikte Türk cumhuriyetleri ile görüşmeler çerçevesinde de Türkiye Kazakistan müzakereleri devam etmektedir (Taldybayeva, 2012: 89-91).

Kazakistan'ın dış politikasında Türkiye başat bir yere sahip değildir; ancak, özel bir ortak muamelesi gördüğü değerlendirilmesi yapılmaktadır. Kazakistan, Türkiye ile ikili ilişkilerini Rusya ve diğer ülkelerle ilişkilerine zarar vermeden geliştirmeye çalışmaktadır. Kazakistan devlet başkanının açıklamalarından Kazakistan'ın dış politikasında Türkiye'nin çok önemli bir yere sahip olduğu; ama, belirleyici olmadığı anlaşılmaktadır. Kazakistan Türkiye işbirliğinin temelini iki alan oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi ticari ve ekonomik ilişkiler; ikincisi uluslararası güvenliği sağlama konularıdır.

2.3. Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkilerinin Sektörel Gelişimi

Türkiye-Kazakistan arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında yapılması gereken ilk saptama; iki ülke arasında dış ticareti kolaylaştıracak mekanizmaların oluşturulmasında geç kalındığıdır. Bunun iki temel nedeni vardır. İlk olarak Türkiye soğuk savaş konjonktüründe Orta Asya'ya mesafeli bir duruş sergilemiştir. İkinci olarak ise, Türkiye'de siyasi iktidarın sık değişimi dış ticaret politikalarında istikrarsızlığa yol açmıştır. Ayrıca, 1998 Asya krizi, 2001 Türkiye krizi ve 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz Türkiye'nin Kazakistan'la dış ticaret hacminde daralmalara neden olmuştur. Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında ülkeye ilk gelen işadamlarının Türk işadamları olmasına rağmen Türkiye Kazakistan'a yabancı yatırım yapan ülkeler sıralamasında on yedincidir. Kazakistan'a yabancı yatırım yapan ülkeler enerji sektörüne yatırım yapıyorken, Türk yatırımcılar ticaret, telekomünikasyon, metalürji, otel işletmeciliği, petrol ürünleri, matbaacılık ve hizmet sektörü gibi alanlara yatırım yapmaktadır. Bu durum, Kazakistan ekonomisinin çeşitlenmesine sebep olmaktadır (Dukembayeva, 2011: 235-245).

Türk özel sektörünün gerek dış ticaret gerekse de yatırımlar açısından Orta Asya'da en büyük iş hacmine sahip olduğu ülkelerden biri Kazakistan'dır. Türkiye, Kazakistan'da sermaye miktarı açısından yatırım yapan ülkeler arasında on yedinci sıradayken enerji dışı sektöre yatırım yapan ülkeler arasında da dördüncü sırada yer almaktadır (mfa.gov). Resmi rakamlara göre yatırımların toplam birikimli miktarı 2 milyar dolar civarında olmakla birlikte 15 bin Kazak vatandaşına istihdam sağlamaktadır. Türkiye Kazakistan dış ticaretinin istenilen seviyelerde olmayışının önemli nedenlerinden birisi, iki ülke arasında ki coğrafi uzaklıktır. Bakü-Tiflis-Kars tren yolunun tam kapasiteyle çalışmaya başlaması ve Hazar Denizi üzerinden Kazakistan ile bağlantı kurulması sonucunda ulaşım maliyetlerinin azalması ile dış ticaretimiz istenilen seviyelere ulaşabilir (Deik, İş Konseyi, Ekim 2018).

Nitekim, "Türkiye-Kazakistan Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu" dokuzuncu dönem toplantısı'nda alınan kararlarda Hazar geçişli uluslararası taşımacılık güzergahı çerçevesinde başlatılan Lyanyungan-Dostık-Aktau Limanı- Bakü Limanı- Tiflis- İstanbul güzergahında hareket eden "Nomad Express" konteyner treninin başarılı deneyimi vurgulanmış ve düzenli konteyner trenlerinin

organize edilmesi için destek verilmesi belirtilmiştir. Ayrıca, Bakü Limanı-Kazakistan Limanları hattı üzerinden "Ro-Ro" tipi gemiler ve feribotlar ile yapılan yük taşımacılığının pekiştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Türkiye'nin enerji ihtiyacının hızla artan bir ülke olduğu ve önümüzdeki yıllarda bu ihtiyacın daha fazla artacağı bilinmektedir. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla Türkiye'nin enerji politikası enerji kaynaklarını çeşitlendirmek, enerji arzının güvenliğini sağlamak ve bölgenin transit terminali olmaktır. Kazakistan'ın enerji politikasına bakıldığında bu konudaki politikanın petrol ve doğalgaz transfer yollarını çeşitlendirerek alternatif yolları oluşturmak üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda iki ülkenin enerji çıkarları Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı ile Aktau-Bakü hattı yapılmasıyla örtüştürülebilir; ancak, Hazar Denizi bölge ülkeleri ile hukuki anlaşmazlıklarından dolayı Aktau-Bakü hattı bugüne kadar yapılamamıştır (Dukembayeva, 2011: 226). 12 Ağustos 2018'de Hazar Denizi'ne kıyısı olan 5 ülkenin anlaşması ile hukuki anlaşmazlık ortadan kalkmıştır (<https://tr.sputniknews.com>).

Kazakistan ile ticaretimizin artmasını engelleyen en önemli faktörlerden birisi, Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik İşbirliği örgütüne üye olmasıdır. Bu faktörün negatif etkisi olmasının yanı sıra pozitif yararı ise Türk firmalarının Kazakistan'a yatırım gerçekleştirdiğinde, Gümrük Birliğine üye 180 milyon nüfusa sahip beş ülkenin pazarında yer alma imkanına sahip olmasıdır. Kazakistan'a yatırım yapan yabancılara on yıl gelir vergisi, sekiz yıl emlak vergisi ve beş yıl gümrük vergisi muafiyeti Ayrıca Sanayi Bölgeleri'ne yatırım miktarı 13 milyon doları aştığında makine imalatına 10 yıl, ve hammadde imalatına ise 6 yıllık vergi muafiyeti verilmektedir. Ayrıca, son beş yıldır Türk-Kazak ortak sanayi bölgelerinin kurulması ve bu bölgelerin korunması konusunda da çalışmalar devam etmektedir (Kazakistan Büyükelçisi Abzal Saparbekuly, 2017 röportaj). Bu çalışmalar sonucunda Kazak-Türk Organize Sanayi Bölgesi'nde toplam 8 işletme faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu firmalar mobilya, PVC, ve elektrikli ev aletleri üretimi alanlarında faaliyet göstermektedir (tukib.kz).

Kazakistan ile günümüze kadar ikili ekonomik ilişkimizi geliştirmek amacıyla bir dizi anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar "Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliğine Dair Anlaşma", "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması

Anlaşması”, “Karma Ekonomik Komisyon Kurulmasına Dair Protokol”, “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması”, “Stratejik Ortaklık Anlaşması”, “Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı Eylem Planı” ve “Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı 2018-2020 Eylem Planı” dır.

Kazakistan’da yatırım yapan Türk işadamlarının 1995 yılında kurduğu Kazakistan-Türkiye İşadamları Derneği (KATIAD), Kazakistan ve Türkiye arasındaki ticari, sınaî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin gelişmesi doğrultusunda çaba sarf etmektedir. KATIAD’a üye firmaların üretim alanları ise inşaat, inşaat malzemeleri üretimi ve satışı, müteahhitlik hizmetleri, nakliye, sanayi, tesis yapımı, hafif sanayi, kimya, eczacılık, gıda, perakende, ticaret, tekstil, madencilik, telekomünikasyon, elektrik santralleri yapımı, otelcilik alanlarıdır. 160’ın üzerinde firma KATIAD’ın üyesidir (Kazibekova, 2013:78).

Türk-Kazak İşadamları Birliği, 22 Temmuz 2016 günü kurulmuş ve darbe girişiminde bulunan örgütün Kazakistan’daki örgüt üyesi Türk yatırımcı sıfatıyla iş yapan firmalarından ayrılmak amacıyla kurulmuştur (<http://tukib.kz/tukib/tukibnedir/>).

Türkiye’nin Kazakistan’a yaptığı yatırımların sektörel dağılımı incelendiğinde ilk sırayı içecek, gıda ve tütün sektörleri almaktayken, ikinci sırayı gayrimenkul faaliyetleri ve üçüncü sırayı inşaat sektörü takip etmektedir (Tablo: 20).

Tablo 20: Türk Firmalarının Kazakistan’da Yatırımlarının Sektörel Dağılımı 2013 Yılı (Milyon Dolar)

Yapılan Yatırımların Faaliyet Alanı	Miktarı (\$)
İçecek, Gıda ve Tütün	519,9
Gayrimenkul Faaliyetleri	403,9
İnşaat Sektörü	246

(Kazakistan Ülke profili 2018)

2011 yılında Kazakistan’da faaliyet gösteren 108 firmayla yapılan anket çalışmasında firmaların sektörel dağılımının ticaret, imalat ve montaj sanayi, inşaat ve turizm alanlarında yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. 108 firmanın %53’ü bir milyon doların üstünde yatırım yapmış ve 89’u, yatırımlarını Kazakistan’da şirket kurma yoluyla gerçekleştirmiştir. 108 şirketin yatırımlarının %77’sini öz kaynakları ile yaptığı görülmektedir (Barak, 2011: 451-452).

2005-2014 yılları arasında Kazakistan'dan Türkiye'ye yapılan yatırım miktarlarını incelediğimizde 2005 yılında 43 milyon dolar, 2007 yılında 613 milyon dolar ve 2009 yılında 20 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında gerçekleşen yatırımın 305 milyon doları Bank Turanalem'in Şekerbank'ın hisselerinin %34'ünü almasından kaynaklanmıştır. Kazakistan iş adamları Türkiye'de toplamda 456 şirket kurmuştur. Şirketlerin sektörel dağılımı incelendiğinde %28'ini toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıt, motosiklet, kişisel ev eşyalarının onarımı alırken %20'sini Gayrimenkul, Kiralama ve İş Faaliyetleri ve % 17'sini inşaat sektörü oluşturmaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı Ülke Notu, 2018: 33).

“2010–2014 Yılları Arasındaki Dönemde Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hızlandırılmış Sınai–Yenilikçi Devlet Programı” ve bu kapsamda hazırlanan “İş Dünyasının Yol Haritası – 2020” ve “Verimlilik – 2020” gibi stratejik belgeler öncelikli sektörlerin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır. Yatırım yapılarak geliştirilmesi gereken on dört sektör şunlardır:

1. Makine Sektörü
2. Madencilik ve Metalürji Sektörü
3. Nükleer Endüstri
4. Kimya Sanayii Sektörü
5. Petrol ve Doğalgaz Sektörlerinin Altyapısının Geliştirilmesi ve Petrol İşleme
6. Alternatif Enerji Sektörü
7. Uzay Çalışmaları
8. Biyoteknolojiler
9. Bilgi Teknolojileri
10. Turizm
11. Hafif Sanayi
12. Tarım ve Tarımsal Sanayi
13. İnşaat ve İnşaat Malzemeleri Üretimi
14. İlaç Sanayi

(<http://www.gebzeto.org.tr/mobil/eklentiindir.php?eklentibolum=duyuruekler&id=1527>)

12 Haziran 2014 tarihinde yürürlüğe giren “Yatırım İkliminin Geliştirilmesi Çerçevesinde Kazakistan Cumhuriyeti’nin Bazı Kanunlarına Değişiklik ve İlaveler Edilmesi Hakkında Kanun” Kazakistan’da yatırımcılara bazı avantajlar sağlamaktadır. Öncelikli sektörlerde hayata geçirilen ve asgari yatırım tutarı yaklaşık 20 milyon dolar olan projelerde şirketler kurumlar vergisi ve toprak kullanım vergisinden 10, emlak vergisinden ise 8 yıla kadar süreyle muaf tutulmaktadır. Ayrıca, proje kapsamında yürütülen inşaat, montaj vs. işlerde yabancı işçi çalıştırma kısıtlaması uygulanmamakta ve “Yatırım Sübvansiyonu” adlı destek düzenlemesi ile yatırım projesini hayata geçiren şirketlerin inşaat–montaj ve ekipman alımı için harcadıkları tutarın yüzde 30’a kadar olan kısmı devlet tarafından geri ödenmektedir (Deik/Türkiye-Kazakistan İş Konseyi Astana- Almatı Çalışma Seyahati, 2015).

2.3.1. İnşaat Sektörü ve Gayrimenkul Yatırımları

Türk işadamlarının yoğunlukla faaliyet gösterdiği alanlar içinde inşaat ve gayrimenkul ilk sırayı almakta; bu sebeple inşaat ve gayrimenkul alanları ikili ekonomik ilişkilerimizde önem teşkil etmektedir.

Bu bölümde Türk müteahhitlerinin yurt dışında yaptığı faaliyetler içinde Kazakistan’ın yeri, başkent Astana’nın inşa sürecinde Türk firmalarının rolü, gerçekleştirilen önemli projeler, projelerin finansmanı ve karşılaşılan problemler hakkında bilgiler yer almaktadır.

Kazakistan, bağımsızlık sonrasında hızlı bir şekilde yenilenme sürecine girmiş; birçok bina inşaatı ve mevcut eski binaların yenilenmesi için çalışmalar başlatmıştır. Bu çalışmalarda birçok projeyi güçlü rakiplerine rağmen Türk müteahhitleri kazanmıştır. Türk müteahhitlerin ön plana çıkmasının nedenleri incelendiğinde rakiplerinden daha uygun fiyata iş yapması, güvenilir iş ortaklığını ispat etmeleri, çeşitli projelerde kazanılmış zengin uluslararası deneyim, nitelikli insan gücü ve risk alma cesareti gibi faktörler etkili olmaktadır (Türkiye Müteahhitler Birliği, Türk Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri, Mart, 2017: 1). Ayrıca, sektörde kullanılan makine ve ekipman ile inşaat malzemelerin temininin tamamına yakın bölümünün Türk firmalarının kontrolünde yürütüldüğü görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda Türk müteahhitlerin yurt dışında gerçekleştirdiği toplam projeler içinde Kazakistan'a yapılan faaliyetler incelendiğinde 1972-2017 yılları arasında Kazakistan %6,3'lük oran ile 5. sırada yer almaktadır.

Tablo 21: Türk Müteahhitlerin Yurt Dışında Gerçekleştirdiği Toplam Faaliyetlerin İçinde Kazakistan'ın Dönemsel Olarak Oran ve Sıralaması

Dönemler	Oranı %	Sıralaması
1972-2017	6,3	5.
1990-1999	7,8	3.
2000-2009	7,2	4.
2010-2016	4,8	6.

Kaynak: (Türkiye Müteahhitler Birliği, Türk Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Mart, 2017: 3-9).

Başkent Astana'nın %75'inin Türk müteahhitleri tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Yine, Kazakistan'da bulunan Almatı, Astana, Aktau ve Atırau hava limanlarının inşası, Türk firmaları tarafından yapılırken Türk müteahhitlik firmalarınca 2017 yılına kadar yaklaşık 22.08 milyar dolar değerinde 482 adet proje gerçekleştirilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı).

Tablo 22: Kazakistan'da Üstlenilen Müteahhitlik Projeleri

YILLAR	PROJE SAYISI	PROJE BEDELİ (\$)
2000 ve Öncesi	126	3.136.927.504
2001	7	225.340.522
2002	18	240.671.445
2003	20	682.435.631
2004	27	543.786.060
2005	20	2.514.662.121
2006	55	2.558.523.035
2007	53	1.927.892.806
2008	18	397.016.734
2009	23	1.260.335.952
2010	17	535.579.062
2011	23	1.423.825.927
2012	17	723.634.356
2013	12	1.843.777.751
2014	24	2.507.910.204 (EXPO 2017 Projeleri)
2015	13	808.449.211
2016	4	100.304.496
2017	5*	656.531.657
Toplam	482	22.087.604.474

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Müteahhitlik Hizmetleri 2018 Raporu

İnşaat sektöründe birçok önemli projenin gerçekleşmesinde rol oynayan Türk Müteahhit firmaları olan Sembol İnşaat, Okan Grup, Turkuaz, Ceylan Holding ve Alarko Contracting Group'un Kazakistan'da gerçekleştirdiği projeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 23: Kazakistan'da Önemli Projeleri Yerine Getiren Türk Firmaları'nın Gerçekleştirdiği Projeler

Sembol İnşaat	Okan Holding	Turkuaz	Ceylan Holding	Alarko Contracting
Han Çadırı Alış Veriş Merkezi	Okan Inter-Continental Astana	Maxima Residence	Kazakistan Başbakanlık	Astana Uluslararası Hava Limanı
Astana Arena Stadyumu,	Avrasya Bank & Merkez Binası,	Turkuaz Tower	Esil Köprüsü	Taldıkol Göl Rehabilitasyon Projesi
Astana Nazarbayev Üniversitesi	Astana İkiz Kuleler	Almatı Finans Merkezi	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi	Almatı Bişkek Yol Projesi
Hazret Sultan camisi,	Cumhurbaşkanlığı Konutu/ Kazakistan Rezidans			
Astana Tren istasyonu,	Bayterek Kompleks Alma Ata			
Buz Pateni Sarayı	Kazakistan Ulusal Müze Ve Kültür Merkezi			
Astana Expo 2017	Diplomatic City Ofis Binaları			
Astana Ulusal Kütüphanesi	First Aid Hospital			
Bağımsızlık Sarayı	Ajar Center Astana			
Astana Medya Merkezi	Astana Beton NT hazır beto			

Kaynak: Kazakistan-Türkiye Dostluk ile İşbirliğinin 20 Yılı

Diğer Önemli İnşaatlar:

Tekfen Mühendislik Firması: Kaşagan endüstriyel saha binaları inşaatı ve %50 hissesine sahip olduğu GATE İnşaat A.Ş. ile Kashagan Petrol Geliştirme Havzası'nda 438 milyon dolar değerinde yaptığı inşaat (<http://www.tekfen.com.tr/pdf/2010annual/FR2010.pdf>).

Makyol İnşaat ve Alsim Alarko: Kazakistan'ın Almatı kentinde Türk ve Güney Kore firmalarının ortak projesiyle yürütülecek Büyük Almatı Çevre Karayolu

(BAKAD) inşaatını Türk firmaları Makyol İnşaat ile Alsim Alarko şirketleri ortaklığı tarafından kazanılmıştır. 2018 yılında başlanılmış projenin yaklaşık olarak bedeli 2 milyar 40 milyon TL'dir (<https://www.trtavaz.com.tr>).

Genç Değirmen: Kazakistan'da şimdiye dek 50'ye yakın anahtar teslimi proje kurulumunu tamamlayan firma, 20'ye yakın işletmeye de makine ekipmanları sağlamış ve büyük kapasiteli siloların yapımını gerçekleştirmiştir (<http://www.millermagazine.com/genc-degirmen-kazakistanda-bolgenin-en-buyuk-anahtar-teslim-projesini-devreye-aldi/.html>).

Türk firmalarının Kazakistan ekonomisi için diğer önemli faaliyetleri içinde GSM Telekomünikasyon altyapısı hazırlanması, Tengiz–Novorossiysk boru hattının Kazakistan bölümünün yapılması gibi önemli projeleri tamamlanması yer almaktadır (DEİK, 2012: 13).

Gayrimenkul faaliyetleri içinde en fazla yatırım yapan firma, yaklaşık 215 milyon tutarlık yatırım ile Ahsel Grup'tur. Ahsel Grup'un 1996 yılında yapımı tamamlanan ve işletmeye açılan Intercontinental Almaty ile 2001 yılı başında tamamlanan Astana Tower İş ve Alışveriş Merkezi, Ahsel Grup'un yapım ve işletmesini üstlendiği en büyük yatırımlardır (<http://www.ahsel.com.tr>). Ayrıca, gayrimenkul yatırımları içinde diğer önemli yatırım ise Koç grubu ortaklığı Butya ile Kazakistan'da yedi büyük alışveriş merkezini faaliyete geçirmesidir.

İnşaat projeleri gerçekleştirilirken, Kamusal Finansman yanında Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası kredileri kullanılmaktadır. Ayrıca bazı projeler yap-işlet-devret modeliyle hayata geçirilmektedir. Türk firmalarının yap-işlet-devret modeli ile yaptığı projelere örnek olarak Aktau ve Atırau Hava Limanları gösterilebilir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2015: 19).

Türk firmalarının inşaat projelerinde belli oranda öz sermaye kullanımı, Kazakistan Devleti tarafından beklenmektedir. Şirketlerimizin öz sermayelerinin yeterli olmaması ve hakedişlere dayalı çalışması sebebiyle hakedişlerin zamanında ödenememesi şirketleri zor durumda bırakmaktadır. Firmaların öz sermayelerini kullanarak işe başlamaları, gelecek dönemlerde de hayata geçirilmesi planlanan projeler için olumlu katkı sağlayacaktır.

İlerleyen dönemlerde, Kazakistan'da gemi üretimi, tersanecilik sektörü, petrokimya tesisleri ve tarımsal entegre projeleri gibi spesifik alanlarda Türk müteahhitlerin özel çalışmalar yapması önem arz etmektedir.

Kazakistan'da inşaat sektöründe Türk firmalarının yanı sıra Güney Kore merkezli dört, ABD merkezli bir, İtalya merkezli beş, İspanya merkezli iki olmak üzere etkili yabancı firmalar da faaliyet göstermektedir.

2.3.2. Gıda Sektörü

Kazakistan'da gıda sektöründe yatırım yapan Türk firmalarının en önde gelenleri aşağıdaki firmalardır. Ayrıca, Kazakistan'ın tarım alanındaki amaçlarına yer verilmiştir.

Anadolu Grup: Gıda sektöründe yatırım yapan Anadolu Grup'un iki yatırımı bulunmaktadır. Bunlardan ilki tahmini 190 milyon dolar yatırımla Anadolu Efes'tir. Anadolu Grup, 1996 yılında Karaganda'da özelleştirmeden satın aldığı fabrika ile Kazakistan pazarına girerek 2003 yılında Almatı'da ikinci fabrikasını kurmuş ve Kazakistan piyasasında %58'lik pazar payı ile liderliğini sürdürmektedir. Ayrıca, ikinci önemli yatırımı ise tahmini 180 milyon dolar yatırım tutarı ile Coca Cola İçecek A.Ş. (CCİ)'dir (T.C. Ticaret Bakanlığı, Ülke raporu, 2018).

Sultan Marketing: Okan Holding'e ait olan ve Kazakistan'da gıda sektöründe faaliyet gösteren Sultan tesisleri içinde Sultan Makarna, Sultan Un, Sultan Bisküvi ve Şekerleme, Sultan Baklagil ve Pirinç isimleriyle üretim yapmaktadır. Ayrıca, Sultan Makarna yedi değişik ülkede aranan ve beğenilen global bir lider marka'dır (<http://www.sultanmarketing.kz>).

Ülker A.Ş.: Hamle Company şirketi'nin fabrikasını 3 Milyon dolara satın alarak Orta Asya bölgesine üretim yapmaktadır.

Ramstore: Türkiye'de gıda perakendeciliğinde faaliyet gösteren ancak faaliyetlerini Kazakistan'da Ramstore markasıyla gerçekleştiren Migros Ticaret A.Ş.'nin ülke genelinde 16 süpermarketi yanında internet üzerinden satış yapan bir online mağazası bulunmaktadır. (<http://www.ramstore.kz/material/about>).

Turkuaz şirketler grubu: Şirket, Kazakistan'ın on değişik bölgesinde bulunan deposu ve bayilikleri ile Kazakistan'da en büyük dağıtım zincirinin sahibidir

(Konca, 2012: 23). Zeki Pilge tarafından 1992 yılında kurulan Turkuaz Dış Tic. Şirketi, Nestle, Unilever, Benckiser, Colgate Palmolive gibi büyük markaların bölgedeki özel distribütörü konumunda yer almaktadır. Ayrıca, Aktöbe’de 12 milyon dolarlık sabit yatırım ile kurduğu tüm yağlı tohumları işleyebilen yağ fabrikası yanında ithal edilen çayların paketlenildiği çay paketleme fabrikası mevcuttur. (www.dtik.org.tr).

2015 yılında, Kazakistan Ulusal Yatırım ve İhracat Destek Ajansı (KAZNEX INVEST) tarafından Türk yetkililere iletilen ve Kazakistan makamları tarafından önümüzdeki dönemde hayata geçirilmesi öngörülen 153 adet yatırım projesine ilişkin dosya değerlendirildiğinde gıda sektöründe yapılması ihtiyaç olarak öne çıkan sektörler şunlardır: Et ve süt ürünü tesisleri, tavuk parçalama ve paketleme tesisleri, tahıl işleme tesisleri, göl balığı çiftliği tesisleri, tahıldan früktoz üretimi tesisleri, glikoz nişastasası tesisleri ve yağ işleme tesisleridir (<http://www.deik.org.tr/Contents/FileAction/5578>).

Kazakistan, gıda sektörünü geliştirerek ekonomisini çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır. Dünyanın en büyük tahıl üreticileri arasında olan ülke, ayrıca geniş arazisi sebebiyle hayvancılık sektöründe gerekli yatırımlar yaparak et ihraç eden ülke konumuna gelme niyetindedir.

2.3.3. İmalat ve Maden Sektörü

Kazakistan’da imalat ve maden sektöründe faaliyet gösteren önemli Türk firmalarının yaptıkları yatırım faaliyetleri incelendiğinde imalat sektöründe yapılan yatırımlar yalıtım, pencere, plastik ürünleri, mobilya ve temizlik ürünleri üretimi olarak öne çıkmaktadır; bunların yanında, maden sektöründe çelik ve krom üretimi gibi alanlarda da Türkiye kaynaklı yatırımlar bulunmaktadır.

Polpan KZ: BTM grubu tarafından yalıtım malzemeleri alanında otuz milyon dolar değerinde yatırım yapılarak kurulan şirket, bünyesinde yüz kişiye istihdam sağlamakla beraber yaklaşık 95 milyon değerinde üretim planlamaktadır. (<http://www.btm.co/tr/haber/btm-grubu-kazakistan-da-buyuyor-2>).

Komponent Revizyon Merkezi: Borusan makine ve güç sistemleri (BMGS) tarafından 2011 yılında Karaganda şehrinde kurulan şirket, iş makineleri için önemli parçaların üretimini yapmaktadır (<http://www.borusan.com.tr>).

Galaksi Group: Kazakistan'da plastik, alüminyum ve sıhhi tesisat olmak üzere üç fabrika kurarak 50 milyon dolar değerinde yatırım yapan grup, yedi yüz kişiye istihdam sağlamaktadır. Ayrıca, bu grup Kazakistan'da plastik boru ve plastik kapı, pencere sektöründe lider konumda olmasından dolayı Kaznex Invest tarafından 2014 yılında ülkeye yatırım yapan en iyi şirket seçilmiştir (<http://www.galaksi.kz/galaksi.html>).

İpek Kağıt Central Asia LLP: Eczacıbaşı tarafından 2006 yılında Almatı'da kurulan şirket 2016 yılında Astana'da açılan modern tesislere taşınarak üretim faaliyetlerine devam etmektedir. Şirket, bölgedeki ülkelere de ihracat yapmaktadır (www.eczacibasi.com.tr).

Ter Story: Enes Rençber tarafından kurulan şirket Kazakistan'da çelik üretimi yapmaktadır.

Voskhod Chrome: Yirmi milyon ton krom "Voskhod Chrome" yataklarına sahip olan Mechel şirketini satın alan Yıldırım holding bünyesinde bulunan "Yılmaden Şirketi" dünyada en büyük Ferrokrom üreticileri içinde ilk dörtte yer almaktadır (<http://www.yildirimholding.com/?mode=yildirim&UID=1267>).

AGRO Industrial Techno Marketing: Almatı'da faaliyet gösteren şirket, tarım makineleri ve bileşenleri üretimini yapmaktadır (<http://www.agroprom.kz>).

MUSTAFA şirketi: Metal mobilya ve ticari ekipman üreticisi olan firma, üretim faaliyetini, 1998 yılından bu yana Almatı'da gerçekleştirmektedir.

2.3.4. Sağlık Sektörü

Sağlık sektöründe, Türk firmalarından Abdi İbrahim Global Pharm, AFF Nobel ve Sema Hastanesi Kazakistan'da yatırım yapmıştır. Sema Hastanesi'nin Almatı'da yaptığı hastanenin yatırım miktarı, 10 milyon dolar; Abdi İbrahim Global Pharm'ın gerçekleştirdiği yatırım miktarı 60 milyon dolar ve Nobel AFF'nin yaptığı yatırım miktarı ise 30 milyon dolardır.

AFF Nobel: 2002 yılında Ulkar Holding bünyesinde yer alan Nobel ilaç firması tarafından kurulan şirket, yıllık üretim kapasitesi 50 milyon kutuyla ülkedeki ikinci büyük ilaç üreticisi konumunda yer almaktadır. Ayrıca, ilaç sektöründe yabancı sermayeli ilk üretim tesisini kurmanın yanında ülkede iyi üretim standartları açısından GMP sertifika sahibi olan önemli bir tesistir (<http://www.nobel.com.tr>).

İbrahim Global Pharm: 2012 yılında Kazakistan'ın önde gelen ilaç üreticilerinden Global Pharm'ın yüzde 60 hissesini satın alan Abdiibrahim şirketi, 2015 yılında üretim kapasitesini artırarak 24 milyon kutuya ulaşmıştır ve bünyesinde 100 farklı ürün üretmektedir (<https://www.abdiibrahim.com>).

Sema Hastanesi: 2010 yılında Almatı şehrinde açılan Sema Hastanesi, kardiyoloji, kalp cerrahisi, pediatri, genel cerrahi, kulak-burun-boğaz, nöroşirurji, travmatoloji ve ortopedi, üroloji, jinekoloji, nöroloji (çocuklar dahil), endokrinoloji ve rehabilitasyon gibi poliklinikleriyle yüksek düzeyli sağlık hizmeti vermektedir (<http://www.semahospital.kz>).

2.3.5. Bankacılık Sektörü

Kazakistan ve Türkiye arasında imzalanan Mutabakat Muhtırası sonucunda Türk Eximbank Kazakistan'a 200 milyon dolar kredi tahsis etmiştir. 55.7 milyonu ihracat için kullanılırken 144.3 milyon doları proje kredisi olarak kullanılmıştır. Ayrıca, 10 Temmuz 1997 yılında imzalanan anlaşma gereğince 40 milyon dolar tutarında yeni bir kredi tahsis edilmiş ve bu miktar bir otel inşasında kullanılarak inşası tamamlanmıştır (DPT, 8. Kalkınma Eylem Planı, 2000: 165).

KZI Bank: Kazakistan'da ilk yabancı sermayeli olan banka T.C. Ziraat Bankasının iştirakidir. 1993 yılının başında kurulan şirketin %100 hissesi, Ziraat bankasına aittir. Ayrıca, banka, şube ağı bakımında Almatı, Astana, Shymkent ve Aktau şehirlerini kapsamaktadır (www.kzibank.kz, Erişim Tarihi 6.11.2018).

JSC BankPozitiv: 2007 yılında Bankpozitif tarafından bütün hisseleri satın alınan şirket, beklenen karın üretilmemesi sebebiyle 2015 yılında Eurasian Bank JSC'ye devredilmiştir (<http://www.fortuneturkey.com/bankpozitif-jsc-bankpozitiv-kazakhstani-satti-25940> Erişim Tarihi 6.11.2018).

2.3.6. Enerji Sektörü

Ülkede en büyük yatırım yapan şirket Türkiye Petrolleri (TP)'dir. %49'u Türkiye Petrolleri %51'i Kazakoil şirketinin olmak üzere ortaklaşa kurulan Kazakturmunay (KTM) şirketi 1994-1997 yılları arasında 272.9 milyon dolar tutarında yatırım gerçekleştirmiştir (DEİK, 2012: 12). Ancak, imzalanan anlaşmaların uygulanması ve yorumlanmasında kaynaklanan anlaşmazlıklar sonucunda Türkiye Petrolleri, 2010 yılında Uluslararası Tahkim Merkezine başvurmuştur. Süreç devam ederken, Türk ve Kazak tarafları anlaşarak, Türk Petrolleri hissesinin tamamını 204.5 milyon dolara Kazak tarafına devretmiştir (tpao.gov.tr/tp5/?tp=haber&id=21 Erişim Tarihi 5.11.2018).

Dal Holding: 13 Eylül 2018'de imzalanan anlaşmaya göre, Aktöbe Bölgesi'nde 200 mwh kapasiteli Gaz kombine çevrim santrali kurularak şirket bünyesinde ilerleyen yıllarda faaliyete geçirilmesi planlanmaktadır.

Zorlu Enerji: Zorlu Enerji'den Kazakistan'a güneş santrali yatırımı amacıyla Türkistan bölgesi valiliği ile 50 megavatlık santral projesi geliştirilmesi için iyi niyet anlaşması 2018'in Eylül ayında imzalanmıştır (<http://www.zorluenerji.com.tr>).

2.3.7. Ticaret ve Hizmet Sektörü

Ülke içerisinde Türk tekstil firmalarının birçok mağazası bulunmakta ve faaliyet sürdürmektedir. Ayrıca, pek çok kafe ve restoran Türk işadamları tarafından işletilmektedir.

Kazakistan'da mağazası bulunan önemli Türk hazır giyim firmaları Sarar, Defacto, LC Waikiki, Koton ve Flo'dur. Ayrıca, 2013 ve 2014 yıllarında hazır giyim sektöründe Türkiye, Kazakistan'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler arasında üçüncü sırayı almaktadır (İtkib, 2015: 19).

Tas Textile Kazakhstan: 2005 yılında kurulan "Tas Textile Kazakhstan" şirketi, yüksek kaliteli organik tekstil ürünleri ithal etmekte olup Kazakistan Cumhuriyeti'nde toptan ve perakende mağaza ağı bulunmaktadır (<http://tactextile.kz/about.php>).

Zugo: Denizli'de ev tekstili ürünleri üreten Oğuzlar tekstil Zugo markasıyla Kazakistan piyasasına girerek 2007 yılında Almatı'da ilk mağazasını ve deposunu

açtıktan sonra ülkede 15 mağazaya ulaşmış ve çevre ülkelerde de Zugo markası adıyla faaliyetlerini artırmaktadır (youtube/zugohometextile&hoteltextile).

Kcell: Kazakistan'da 2012 sonu itibariyle 13.5 milyon abone sayısı ile lider konumda bulunan Kcell firması'nın %51 hissesine sahip olan Fintur'un %41,5 hissesi ise Turkcell'e aittir (<http://yatirimci.turkcell.com.tr>).

Logitrans: Lojistik alanında faaliyet gösteren Logitrans Lojistik Group, Kurulduğu ilk günden itibaren LOGITRANS, -Rusya ve Kazakistan başta olmak üzere- Baltık ve B.D.T. ülkeleri ile Asya ve Doğu Avrupa'yı içine alan bölgenin lider ve öncü lojistik markasıdır (<http://www.logitransport.com>).

2.4. Türk Firmalarının Karşılaştıkları Sorunlar

Türkiye'nin Kazakistan'la ticaretini artırmayı engelleyen iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iki ülke arasındaki mesafenin fazla olmasından dolayı ulaştırma maliyetlerinin fazla olması; ikincisi ise Kazakistan'ın Avrasya Gümrük Birliğine üye olmasıdır. Bu iki husus, dış ticaret yapmak isteyen Türk şirketlerinin Kazakistan ile dış ticaret hacmini artırmasını engellemektedir.

Gümrük birliği ve ulaşım maliyeti gibi olumsuzlukların yanında ülkeye yatırım yapan Türk şirketlerin karşılaştıkları diğer sorunlar ise yabancı işçi kotasının yetersiz olması, oturma izni alma ile ilgili zorluklar, kalifiye iş gücü sıkıntısı, vergi yükünün ağırlığı, sosyal güvenlik giderlerinin haddinden fazla olması, hakedişlerin alınamaması veya alma hususunda yaşanan zorluklar, bankacılık ile ilgili sorunlar, Türk bankalarının teminat mektuplarının kabul görmemesi, bürokratik sorunlar, hukuk sisteminin zayıflığı veya ağır işlemesi vb'dir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri Ülke Notu, 2018).

Ülkede ödeme yönteminin gelişmemiş olmasından dolayı poliçe ve çek yaygın değildir. Ödemeler nakit veya akreditif olarak gerçekleşmektedir. Bankalar arası para transferlerinde gerçek kişiler ve şahıs şirketleri için sınırlamalar bulunmaktadır. Ülkenin ulaştırma alt yapısının ve depolama tesislerinin tam olarak gelişmemiş olması, yatırım yapacak firmaların dikkat etmesi gerekmektedir (Çerkezköy Ülke Raporu, İnal, 2017: 23).

Kazakistan’da Müteahhitlik sektörüne girecek olan Türk firmalarının sektöre girmeden önce göz önünde bulundurması gereken hususlar Şunlardır:

- 1) İhalesi yapılacak olan büyük projelerde Kazakistan’da en az 10 yıl fiili olarak bulunma Őartı ve daha önce Kazakistan’da iş tecrübesine sahip olma Őartı aranması,
- 2) Müteahhitlik sektöründe istihdam edilecek iŐçilerden 10 iŐçiden 9’unun Kazakistan vatandaŐı olma Őartı bulunması,
- 3) Çalışma vizesi prosedürünün maliyetli olması ve uzun sürmesi,
- 4) İnaaatlarda kullanılan makine, ekipman ve yapı malzemelerinin geçi i ithalatında sorun yaŐanması,
- 5) Ulaşım alt yapısının yetersiz olması ve inŐaatla kullanılan malzemelerin zamanında ve eksiksiz olarak ulaştırılmasında sorunlar yaŐanması,
- 6) İnaaat malzemelerinin stoklandığı depoların çok az sayıda bulunmasıdır.

(T.C. Ekonomi Bakanlığı, Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Hizmetleri lke Notu, 2015).

2.5. Türkiye Kazakistan Ekonomik İlişkilerini Etkileyen Küresel ve Bölgesel Gçler

Sovyetler Birliği’nin dağılması, o güne kadarki uygulanan birçok jeopolitik teoremin de son bulmasına neden olmuştur. Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan ve Özbekistan gibi devletlerin bağımsızlıklarının ani olması bölgede siyasi dengelerin deđiŐmesine neden olmuştur. Bu değişim sürecinde Amerika Birleşik Devletleri, Rusya, Avrupa Birliği, Çin, İnan ve Türkiye yeni oluŐuma göre bölge stratejilerini değiştirmek durumunda kalmıŐlardı.

Tarihi İpek yolunun geçiş güzergahında bulunan Kazakistan’ın jeopolitik önemi, strateji belirleyen güçlerin göz önünde bulundurduğu önemli parametrelerden birisi olmuş ve Orta Asya’da güçlerini artırmak isteyen devletlerle güçlerini korumak isteyen devletlerin mücadelesi, bölgenin önemini her geçen gün artırmıŐtır.

Bu güç mücadelesinin altında yatan en önemli neden, Hazar Havzasında bulunan yer altı zenginlikleridir. Orta Asya’da etkin rol oynayan ülkelere baktığımızda en fazla petrol tüketen ülkeler olduğu görülmektedir. En çok petrol tüketen ülkelerin tüketim oranları ise şöyledir: Çin %23,2, %16,5’i ABD’ye ait olmak üzere Kuzey Amerika Bölgesi ülkeleri %20,5, Avrupa Birliği ülkeleri %14,6, Rusya %5,2 ve Hindistan %5,6’dır (BP Statistical Review of World Energy, 2018: 8). Devasa enerji tüketen ülkeler, sanayilerini beslemek amacıyla Orta Doğu’dan sonra Orta Asya bölgesindeki enerji kaynaklarına odaklanmakta ve stratejilerini enerji kaynaklarının zenginliğine göre belirlemektedir.

2017 yılı itibariyle Kazakistan’ın toplam ithalatının %77’sini, toplam ihracatının ise %70’nin Rusya, Çin, AB, ABD ve İran’dan oluşan beş ülkeyle gerçekleştirdiği görülmektedir. Kazakistan’ın toplam ithalatında %39’luk payla Rusya, toplam ihracatında ise %50’lik payla AB ilk sırayı yer almaktadır.

Avrupa ve ABD, Rusya kanalıyla Kazakistan’dan gelen enerji kaynaklarının ulaştırılmasında taşıma yollarının çeşitliliğinin artırılması konusunda anlaşırken Rusya ve Çin, Amerika’nın varlığını azaltmak amacıyla Şanghay İşbirliği çatısı altında birleşmiştir. Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleriyle ilişkisinin ilerlemesini engellemek isteyen Rusya ise İran ile birlikte bu konudaki politikasını şekillendirmektedir.

2.5.1. Rusya’nın Kazakistan Ekonomisine Etkisi

Rusya 1991 yılından itibaren iki başkan değiştirmiş ve bu iki başkanın da dış politikaya yaklaşımları farklı olmuştur. Yeltsin döneminin başlangıcında Avrupa Birliğini temel alan politika izlenmiş ve bunun sonucunda Bağımsız Devletler Topluluğunun ihmal edilmesi bölgede diğer güçlerin etkisinin artmasına neden olmuştur. Rusya, Putin döneminde ise BDT’ye önem veren bir dış politika belirlemiştir. Bu politika gereğince birçok birlik kurulsa da bunlardan iki tanesi en önemlisidir. Bunlar ekonomi kuruluşu olan Avrasya Ekonomi Topluluğu ile güvenlik kuruluşu olan Şanghay İşbirliği Örgütü’dür (Kamalov, 2011: 25).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Rusya, başlangıçta Avrupa’ya yönelse de iki yıl gibi kısa bir süre içinde Orta Asya’da etkinliğini artırmak amaçlı strateji geliştirmeye başlamıştır. Rusya’nın ekonomik etkinliğini artırma nedeni incelendiğinde, Rusya’da yer alan sanayi lobilerinin ürettiği mallar, dünya

pazarlarında alıcı bulamamış; bu nedenle, eski pazarı olan Orta Asya’da faaliyetlerini artırmak amacıyla 1993 yılı itibariyle Kazakistan ve diğer Orta Asya ülkelerine yönelik daha aktif politikalar geliştirmeye başlamıştır (Askarov, 2014: 158).

Kazakistan, ekonomisini geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla topraklarında bulunan enerji kaynaklarını dünya piyasalarına çıkarmak için Sovyetler Birliğinden kalma Rus boru hattını kullanmak zorunda kalmıştır. Kazakistan, enerji kaynaklarını çeşitli projelerle Rusya kanalı dışındaki ülkelerle ihraç etmek istese de Rusya buna karşı tutum sergilemektedir. Rusya ile Kazakistan arasında bulunan Tengiz-Novorossiysk ve Atırâu-Samaraboru hattı üzerinden Kazakistan petrolünün bir kısmı ihraç edilmektedir. Ayrıca, 6.467 kilometreye kadar uzanan iki ülkenin sınır uzunluğu ve sınırın şeffaf olması iki ülkenin ekonomisini etkilemektedir (Kamalov, 2011: 25).

Rus enerji şirketleri, Kazakistan’da yer alan petrol ve gazın çıkartılmasında aktör olmasının yanı sıra çıkarılan kaynakların üçüncü ülkelere ulaştırılmasında da önemli rol oynamaktadır. Kazakistan’da faaliyet gösteren önemli Rus şirketleri Lukoil, KazRosGaz ve Gazprom iken KazRosGaz, Lukoil ile Kazak şirket olan KazMunayGaz’ın ortaklaşa kurduğu şirkettir (İsmailov ve Budak, 2015: 3).

Kazakistan’da bulunan Baykonur Uzay Üssünü Rusya’ya 2050 yılına kadar kiralayan ülke, yıllık yüz on beş milyon dolar kira geliri elde ederken Rusya üssün ticari amaçlı kullanımından yılda 1 milyar 340 milyon dolardan fazla gelir elde etmektedir (Bilgesam, Aliyev, 2016: 6).

Ülkede Rus halkının toplam nüfusa oranı %21’dir (Dış İşleri Bakanlığı, Ülke Künyesi). Kazakistan’ın Rusya sınırı olan Kuzey kesimlerinde Rus etnik nüfusun ağırlıklı olarak yaşaması Rusya ile Kazakistan ilişkisini etkileyen önemli etkenlerden birisi olmaktadır (Arslan, Avrasya Etütleri, 2010: 84).

Aşağıdaki tabloda Kazakistan’ın Rusya’dan ithalatı ve ihracatı yıllar itibariyle verilmektedir.

Tablo 24: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki Rusya'nın Payı (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)	Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)
2001	2.7	43,8	1.7	20,4	2010	5.4	22,7	3.0	5,2
2002	2.5	38,7	1.4	15,5	2011	16.2	42,8	7.5	8,5
2003	3.2	39	1.9	15,2	2012	17.1	38,4	6.7	7,3
2004	4.8	37,6	2.8	14,1	2013	17.9	36,8	5.8	6,9
2005	6.5	37,9	2.9	10,5	2014	13.8	33,4	6.3	8,0
2006	9.0	38,3	3.7	9,7	2015	10.5	34,4	4.5	9,8
2007	11.5	35,4	4.6	9,7	2016	9.1	36,2	3.5	9,5
2008	13.7	36,3	6.2	8,7	2017	11.4	39	4.5	9,3
2009	8.8	31,3	3.5	8,2					

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018)

Tablo 24'e göre Kazakistan'ın toplam ithalatında Rusya'nın payının en yüksek olduğu yılın %42,8 ile 2011 yılı olduğu görülmektedir. En son veri elde edilebilen yıl olan 2017 yılında ise Rusya'nın payının %39 olduğu gözlenmektedir. Aynı tabloda da izlenebileceği gibi Kazakistan ihracatında Rusya'nın payının %20'lerden %9'lara gerilediği görülmektedir.

2017 yılında Rusya'dan ithal edilmiş olan ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu ise şöyledir.

- 1 milyar 410 milyon dolarlık miktar ve %12,2'lik oran ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasında elde edilen ürünler
- 1 milyar 39 milyon dolarlık miktar ve %9'luk oran ile makine, mekanik cihazlar
- 851 milyon dolarlık miktar ve %7,4'lük oran ile demir ve çelik
- 705 milyon dolarlık miktar ve %6,1'lik oran ile elektrikli makine ekipman ve bunların parçaları
- 675 milyon dolarlık miktar ve %5,8'lik oran ile taşıtlar ve bunların parçaları (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın Rusya'ya ihraç ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu şöyledir.

- 1 milyar 178 milyon dolarlık miktar ve %26,1'lik oran ile demir ve çelik
- 953 milyon dolarlık miktar ve %21,1'lik oran ile cevher ve cüruf

- 602 milyon dolarlık miktar ve %13,3'lik oran ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasında elde edilen ürünler
- 521 milyon dolarlık miktar ve %11,5'lik oran ile inorganik kimyasallar
- 155 milyon dolarlık miktar ve %3,4'lik oran ile taşıtlar ve bakır ve eşyası (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2001-2017 yılları arasında iki ülkenin arasındaki ithalat-ihracat rakamları incelendiğinde (Tablo: 25) yirmi üç milyar sekiz yüz elli yedi milyon dolar ile 2012 yılı en fazla dış ticaret hacmine ulaşıldığı yıl olurken 2002 yılı dört milyar dolar ile iki ülke arasında en düşük dış ticaret hacminin gerçekleştiği yıl olmuştur. İlgili iki ülkenin ticaretinde Kazakistan tarafı 2001-2017 yılları arasında her yıl açık vermiş ve on iki milyar dolar açık ile en yüksek açığın verildiği yıl 2013 iken, bir milyar dolar ile en düşük açığın verildiği yıl 2001 yılı olmuştur.

İki ülke arasındaki dış ticaret hacminin seyrine bakıldığında 2001-2008 yılları arasında dış ticaret hacminin artan seyir izlediği, 2008 krizinin etkisiyle krizi takip eden iki yılda (2009 ve 2010) dış ticaret hacminin azaldığı, ancak 2011 yılıyla birlikte 2014 yılına kadar yeniden artış seyrine girildiği, 2015 yılıyla birlikte ise, tekrar azalan bir seyri başladığını söylemek mümkündür.

Tablo 25: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Rusya Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)

Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)	Yıllar (\$)	Hacim (\$)	Denge (\$)
2001	4.4	-1.0	2010	8.4	-2.4
2002	4.0	-1.0	2011	23.7	-8.7
2003	5.2	-1.3	2012	23.8	-10.3
2004	7.6	-1.9	2013	23.8	-12.0
2005	9.5	-3.6	2014	20.1	-7.4
2006	12.7	-5.3	2015	15.0	-5.9
2007	16.2	-6.9	2016	12.6	-5.6
2008	19.9	-7.5	2017	15.9	-6.9
2009	12.4	-5.3			

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2.5.2 Çin'in Kazakistan Ekonomisine Etkisi

Çin'in Kazakistan politikasını incelendiğinde güvenlik ve ekonomi alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Güvenlik alanında, topraklarında bulunan on milyon Uygur'un bağımsızlığını ilan etmesini engellemek ve bölgede artan Amerikan askeri gücünü etkisizleştirmek amacıyla Şanghay İşbirliği Örgütünün kurulmasına öncülük

etmiştir. Çin, Kazakistan ve diğer sınır komşularının işlerine karışmayacağını öne çıkarmaktadır. Ekonomi alanında, dünyanın en büyük enerji tüketicisi konumuna gelen Çin, enerji talebini karşılamak ve enerji güvenliğini sağlamak amacıyla Kazakistan'a yatırım yapmaktadır. Nitekim, 1997 yılında Çin devlet şirketi China National Petroleum (CNPC) Aktobemunaygaz'ın %60,3 hissesini dört milyar dolar karşılığında satın alarak Kazakistan piyasasına girmiş ve aynı yıl "Kazakistan-Çin Boru Hattının İnşası ve Kazakistan Enerji Yataklarının İşlenmesi Nihai Anlaşmasını" imzalamıştır (Duran ve Purevsuren, 2016: 282-290).

Kazakistan'ın batısında Aktübün eyaletindeki Janajol ve Kenkiyak hidrokarbon yataklarını işleten Çin-Kazak ortak şirketi olan CNPC Aktobe munay Gaz, 2013 yılında yaklaşık 6.5 ton petrol ve 3 milyar metreküp doğalgaz üretimi yapılmış. Ayrıca, CNPC aynı yıl 5.32 milyon ton üretim yapmış olan NCOC şirketi'nin %8,3 hissesine sahiptir. 2006 yılında itibaren üretilen 7 milyon ton petrol, Atasu-Alashankou (KazakistanÇin) boru hattıyla (2.228 km) Çin'e ihraç edilmeye başlanmış ve 2014 yılından itibaren hattın kapasitesi 20 milyon tona çıkarılmıştır. Çin şirketlerinin enerji sektöründeki payının %25 olduğu tahmin edilmektedir (İsmailov ve Budak, 2015: 4-6).

Tablo 26'dan da izlenebileceği gibi, Kazakistan ithalatında 2001 yılı itibariyle %2,7'lik paya sahip olan Çin'in ülke ithalatındaki payının 2017 yılı itibariyle yaklaşık %16 düzeyine yükseldiği görülmektedir. Yine aynı tablodan da Kazakistan'ın ihracatında Çin'in payının 2017 yılı itibariyle %12'ler düzeyinde olduğu görülmektedir.

Tablo 26: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki Çin'in Payı (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)	Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)
2001	0.17	2,7	0.64	7,6	2010	3.9	16,5	10.1	17,6
2002	0.31	4,7	1.0	10,5	2011	5.0	13,2	16.2	18,4
2003	0.52	6,2	1.6	12,7	2012	7.4	16,8	16.4	17,8
2004	0.75	5,9	1.9	9,7	2013	8.3	17,1	14.3	16,9
2005	1.2	7,2	2.4	8,6	2014	7.3	17,8	9.7	12,3
2006	1.9	8,1	3.5	9,3	2015	5.0	16,6	5.4	11,9
2007	3.5	10,7	5.6	11,8	2016	3.6	14,5	4.2	11,4
2008	4.5	12	7.6	10,7	2017	4.6	15,9	5.7	11,9
2009	3.5	12,5	5.8	13,6					

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018)

2017 yılında Kazakistan'ın Çin'den ithal ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu şöyledir.

- 1 milyar 104 milyon dolarlık miktar ve %23,5'lik oran ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçaları,
- 973 milyon dolarlık miktar ve %20'lik oran ile elektrikli makine ve ekipman ve bunların parçaları,
- 399 milyon dolarlık miktar ve %8,5'lik oran ile demir ve çelik,
- 220 milyon dolarlık miktar ve %4,6'luk oran ile plastikler ve bunların ürünleri,
- 172 milyon dolarlık miktar ve %3,6'luk oran ile taşıtlar ve bunların parçaları (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın Çin'e ihraç ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu ise şöyledir.

- 1 milyar 110 milyon dolarlık miktar ve %19,2'lik oran ile bakır ve eşyası
- 1 milyar 66 milyon dolarlık miktar ve %18,4'lük oran ile cevher ve cüruf
- 1 milyar 27 milyon dolarlık miktar ve %17,7'lik oran ile inorganik kimyasallar; nadir toprak metalleri, değerli metallerin organik veya inorganik bileşikleri,

- 1 milyar 1 milyon dolarlık miktar ve %17,3'lük oran ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler
- 880 milyon dolarlık miktar ve %15,2'lik oran ile demir ve çelik (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2001-2017 yılları arasında iki ülkenin arasındaki dış ticaret rakamları incelendiğinde (Tablo: 27) yirmi üç milyar dokuz yüz seksen iki milyon dolar ile 2012 yılı en fazla dış ticaret hacmine ulaşıldığı yıl olurken, 2001 yılı sekiz yüz on sekiz milyon dolar ile iki ülke arasında en düşük dış ticaret hacminin gerçekleştiği yıl olmuştur. İlgili iki ülkenin dış ticaretinde Kazakistan tarafı 2001-2017 yılları arasında her yıl fazla vermiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacminin 2009 yılı hariç tutulduğunda 2001 yılından itibaren kademeli olarak arttığı, 2014 yılından itibaren ise, düşüşe geçtiği gözlenmektedir.

Tablo 27: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Çin Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)

Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)	Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)
2001	0,8	0,47	2010	14,0	6,1
2002	1,3	0,70	2011	21,3	11,2
2003	2,1	1,1	2012	23,9	8,9
2004	2,7	1,2	2013	22,7	6,0
2005	3,6	1,1	2014	17,1	2,4
2006	5,5	1,6	2015	10,5	0,3
2007	9,1	2,1	2016	7,8	0,5
2008	12,2	3,1	2017	10,4	1,0
2009	9,4	2,3			

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2.5.3 Amerika Birleşik Devletleri'nin Kazakistan Ekonomisine Etkisi

Bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki Rus tekeli ortadan kaldırmaya yönelik politikalar izleyen ABD, ilk etapta Chevron ve ExxonMobil firmalarıyla yatırım yaparak enerji sektörüne girmiş ve ikinci etapta Türkiye üzerinden geçecek olan bir boru hattını desteklemeye başlamıştır (Özdemir, 2007: 102).

Kazakistan'da bulunan enerji şirketleri içerisinde ABD şirketlerinin durumuna bakıldığında, Tengiz Chevroil şirketinin hisselerinin %50'sine ve Chevron Texoco'nun %25'ine Exxon Mobil'in, Karaçaganak Petroleum Operating şirketinin hisselerinin %18'ine Chevroil'in, NCOC şirketinin hisselerinin %16,8'ine ise Exxon Mobil'in sahip olduğu görülmektedir (Budak ve İsmaliyov, 2013: 5).

ABD'nin Kazakistan ile enerji alanı dışında havacılık, demiryolu, nükleer enerji, sağlık, altyapı ve uzay çalışmaları alanlarına yönelik ekonomik ve ticari ilişkileri bulunmaktadır (www.state.gov).

Tablo 28'den görüldüğü üzere, Kazakistan'ın toplam ithalatında ABD'nin payı son yıllar itibariyle %5'ler düzeyinde seyretmektedir. Yine aynı tablodan Kazakistan'ın ihracatı içerisinde ABD'nin payının %1,6 ila, %0,8 arasında salınım gösterdiği, görülmektedir.

Tablo 28: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki ABD'nin Payı (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)	Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)
2001	0,34	5,5	0,14	1,6	2010	1,3	5,4	0,86	1,5
2002	0,46	7	0,11	1,2	2011	1,7	4,5	1,0	1,1
2003	0,47	5,6	0,09	0,7	2012	2,1	4,7	0,44	0,4
2004	0,56	4,4	0,27	1,3	2013	2,1	4,4	0,39	0,4
2005	1,2	6,9	0,66	2,3	2014	1,9	4,8	0,41	0,5
2006	1,1	4,6	0,46	1,2	2015	1,4	4,8	0,43	0,9
2007	1,6	4,9	0,41	0,8	2016	1,2	5	0,61	1,6
2008	1,9	5,1	0,56	0,8	2017	1,2	4,2	0,39	0,8
2009	1,3	4,9	0,61	1,4					

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın ABD'den ithal ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu şöyledir.

- 404 milyon dolarlık miktar ve %32,2'lik oran ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçaları,
- 134 milyon dolarlık miktar ve %10,7'lik oran ile optik, fotografik, sinematografik, ölçme, kontrol, hassas, medikal veya cerrahi cihazlar
- 117 milyon dolarlık miktar ve %9,3'lük oran ile elektrikli makine ekipman ve bunların parçaları
- 87 milyon dolarlık miktar ve %6,9'luk oran ile et ve yenilebilir et sakatları
- 83 milyon dolarlık miktar ve %6,6'luk oran ile muhtelif kimyasal ürünleri (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın ABD'ye ihraç ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu ise şöyledir.

- 183 milyon dolarlık miktar ve %46,7'lik oran ile demir ve çelik
- 105 milyon dolarlık miktar ve %26,8'lik oran ile inorganik kimyasallar
- 39 milyon dolarlık miktar ve %10'luk oran ile diğer bazı metaller
- 16 milyon dolarlık miktar ve %4,2'lik oran ile kurşun ve bunun eşyası
- 12 milyon dolarlık miktar ve %3'lük oran ile tuz; sülfür; toprak ve taş
(<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2001-2017 yılları arasında iki ülkenin arasındaki dış ticaret rakamlarını incelediğimizde iki milyar yedi yüz kırk dört milyon dolar ile 2011 yılı en fazla dış ticaret hacmine ulaşıldığı yıl olurken 2001 yılı dört yüz seksen dokuz milyon dolar ile iki ülke arasında en düşük dış ticaret hacminin gerçekleştiği yıl olmuştur. İlgili iki ülkenin dış ticaretinde Kazakistan tarafının 2001-2017 yılları arasında her yıl açık verdiği görülmektedir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2001'den 2017'ye yaklaşık 3.3 kat artış göstermiştir.

Tablo 29: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Amerika Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)

Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)	Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)
2001	0,4	-0,2	2010	2,1	-0,4
2002	0,5	-0,3	2011	2,7	-0,6
2003	0,5	-0,3	2012	2,5	-1,6
2004	0,8	-0,2	2013	2,5	-1,7
2005	1,8	-0,5	2014	2,4	-1,5
2006	1,5	-0,6	2015	1,9	-1,0
2007	2,0	-1,2	2016	1,8	-0,6
2008	2,5	-1,3	2017	1,6	-0,8
2009	2,0	-0,7			

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2.5.4 Avrupa Birliği'nin Kazakistan Ekonomisine Etkisi

Avrupa Birliği'nin Kazakistan'la siyasi ve ekonomik ilişkiler kurarken, stratejik önceliği, jeopolitik ve ekonomik çıkar, Kazakistan'ın AB'yle siyasi ve ekonomik ilişki kurarken stratejik önceliği ise, uluslararası ticari ve politik sisteme entegre olabilmektir.

Avrupa Birliği'nin, Kazakistan'la ilişkisini geliştirmek istemesinin amacı, enerji alanındaki ağırlığını artırmak ve enerjinin Avrupa pazarlarına güvenli ulaşımını

sağlamaktır. 2017 yılına kadar Kazakistan'a doğrudan yabancı yatırım yapan firmaların %50'si Avrupa Birliği'ne üye ülkeler olmakla birlikte, bu ülkelerin Kazakistan'da en çok yatırım yaptığı sektör ise %80 oranla enerji sektörüdür (<https://eeas.europa.eu>). Ayrıca, birlik içerisinde yatırım yapan ülkeler arasında en büyük payı İngiltere, Hollanda ve İtalya almaktadır (Ilyassov, 2010: 142).

Kazakistan'da petrol ve doğalgaz üretimi yapan iki önemli şirketin hisselerine bakıldığında AB şirketleri, Karaçaganak Petroleum Operating (KPO) şirketi içerisinde %59 hisseye ve North Caspian Operating Company (NCOC) şirketi içerisinde %33,62'lik hisseye sahiptir (Budak ve İsmaliov, 2013: 3-4).

AB, enerji ihtiyacının %33'ünü Rusya'dan petrol ve doğalgaz ithal ederek karşılamaktadır. Ancak, Rusya'nın bu durumu, dış politikada koz olarak kullanmaya başlaması, AB'yi Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı gibi yeni arayışlar içerisine girmek zorunda bırakmıştır (Özalp, 2011: 21-22).

2017 yılı itibariyle Kazakistan'ın toplam ithalatında AB'nin payı %19,5'tir. Kazakistan'ın toplam ihracatı içinde AB'nin payının ise 2017 itibariyle %50,2 olduğu görülmektedir (Tablo: 30).

2017 yılının ihracat içinde en fazla orana sahip üç ülke ise %17,9 payla İtalya, %9,8 payla Hollanda ve %5,9 payla Fransa'dır. Yine aynı yıl ithalatı içinde en fazla orana sahip üç ülke ise %5 payla Almanya, %3,2 payla İtalya ve %1,8 payla Fransa'dır.

Tablo 30: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki AB'nin Payı (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)	Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)
2001	1.7	28	2.2	26	2010	7.2	30,2	30.8	53,8
2002	1.8	28	2.1	22	2011	7.3	19,3	42.7	48,5
2003	2.3	28	2.5	19	2012	7.4	16,8	46.4	50,3
2004	3.5	27,8	7.1	35,5	2013	9.0	18,5	46.1	54,4
2005	4.3	25,3	11.4	41,2	2014	8.6	20,9	44.6	56,2
2006	6.3	26,9	17.2	45,1	2015	6.8	22,5	24.4	53,1
2007	8.0	24,7	19.5	40,9	2016	5.6	22,6	18.4	50,2
2008	8.5	22,7	30.5	42,9	2017	5.7	19,5	24.2	50,2
2009	7.7	27,4	21.1	48,9					

Kaynak: (<https://www.trademapp.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın Avrupa Birliği'nden ithal ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu şöyledir.

- 1 milyar 406 milyon dolarlık miktar ve %24,5'lik oran ile makine, mekanik cihazlar, nükleer reaktörler, kazanlar ve bunların parçaları,
- 697 milyon dolarlık miktar ve %12,1'lik oran ile eczacılık ürünleri
- 586 milyon dolarlık miktar ve %10,2'lik oran ile elektrikli makine ve ekipman parçaları
- 372 milyon dolarlık miktar ve %6,5'lik oran ile demir veya çelik
- 355 milyon dolarlık miktar ve %6,2'lik oran ile taşıtlar ve bunların parçaları (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın Avrupa Birliğine ihraç ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu ise şöyledir.

- 21 milyar 559 milyon dolarlık miktar ve %89,9'luk oran ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler
- 535 milyon dolarlık miktar ve %2,2'lik oran ile inciler, değerli taşlar
- 356 milyon dolarlık miktar ve %1,4'lük oran ile demir ve çelik
- 312 milyon dolarlık miktar ve %1,3'lük oran ile inorganik kimyasallar; nadir toprak metalleri
- 214 milyon dolarlık miktar ve %1,2'lik oran ile bakır ve eşyası (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

Kazakistan'ın AB ile dış ticaret hacminin 2001 yılından 2017 yılına yaklaşık 7.5 kat artış gösterdiği görülmektedir (Tablo: 31).

Tablo 31: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve Avrupa Birliği Ülkeleriyle Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)

Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)	Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)
2001	3.9	0,4	2010	38.0	23.5
2002	3.9	0,2	2011	50.1	35.4
2003	4.9	0,1	2012	53.9	38.9
2004	10.7	3.5	2013	55.1	37.0
2005	15.8	7.0	2014	53.3	36.0
2006	23.6	10.9	2015	31.3	17.5
2007	27.6	11.4	2016	24.1	12.7
2008	39.1	21.9	2017	30.0	18.5
2009	28.9	13.3			

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2.5.5. İran'ın Kazakistan Ekonomisine Etkisi

İran, Kazakistan'ın bölgede sahip olduğu konumu ve özelliklerinden dolayı ikili ilişkilerine önem vermektedir; ancak, İran'ın Kazakistan ekonomisine etkisi çok sınırlı olmaktadır. Nitekim, İran kanalıyla uluslararası pazara ulaştırılan günlük 75 bin varil ile iki ülkenin ticaret rakamları diğer dört aktöre nazaran çok düşüktür. Ticaret hacminin ve taşınan petrol miktarının çok az olmasının sebebi ise ABD ve Rusya'yı karşısına almak istemeyen Kazakistan'ın temkinli davranmasıdır (Dilek, 2011: 65).

2017 yılı itibariyle Kazakistan'ın toplam ithalatında İran'ın payı %0,23'tür. Kazakistan'ın toplam ihracatı içinde ise İran'ın payının 2017 itibariyle %1 olduğu görülmektedir. (Tablo: 32)

Tablo 32: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan'ın Toplam İthalat ve İhracatı İçerisindeki İran'ın Payı (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)	Yıllar	İthalat Miktar (Milyar \$)	İthalat Oranı (%)	İhracat Miktar (Milyar \$)	İhracat Oranı (%)
2001	0.01	0,17	0.20	2,4	2010	0.02	0,1	1.0	1,9
2002	0.01	0,18	0.30	3,2	2011	0.03	0,09	1.0	1,2
2003	0.01	0,15	0.41	3,1	2012	0.05	0,11	0.62	0,6
2004	0.01	0,1	0.71	3,5	2013	0.08	0,17	0.53	0,6
2005	0.01	0,08	0.88	3,1	2014	0.09	0,22	0.89	1,1
2006	0.02	0,09	2.0	5,4	2015	0.06	0,22	0.56	1,2
2007	0.04	0,13	2.4	5,1	2016	0.04	0,18	0.55	1,4
2008	0.05	0,15	2.0	2,8	2017	0.06	0,23	0.48	1
2009	0.02	0,08	1.2	2,9					

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın İran'dan ithal ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu şöyledir.

- 25 milyon dolarlık miktar ve %36,8'lik oran ile yenilebilir meyve ve fındık
 - 8 milyon dolarlık miktar ve %13,1'lik oran ile tuz; kükürt; toprak ve taş
 - 6 milyon dolarlık miktar ve %9,1'lik oran ile plastikler ve bunların ürünleri
 - 3 milyon dolarlık miktar ve %5,6'lık oran ile taş, sıva, çimento, asbest, mika veya benzeri malzemeler
 - 2 milyon dolarlık miktar ve %5,2'lik oran ile cam ve züccaciye
- (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2017 yılında Kazakistan'ın İran'a ihraç ettiği ürün grupları içinde parasal değeri en fazla olan beş ürün grubu ise şöyledir.

- 309 milyon dolarlık miktar ve %63,7'lik oran ile demir ve çelik
- 130 milyon dolarlık miktar ve %26,8'lik oran ile hububat
- 17 milyon dolarlık miktar ve %3,5'lik oran ile yağlı tohumlar ve yağlı meyveler; muhtelif tahıllar, tohumlar ve meyveler
- 12 milyon dolarlık miktar ve %2,6'lık oran ile gıda endüstrisindeki artıklar
- 6 milyon dolarlık miktar ve %1,2'lik oran ile yenilebilir sebzeler, belirli kökler ve yumrular (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

2001-2017 yılları arasında iki ülkenin arasındaki ithalat-ihraçat rakamlarını incelendiğinde iki milyar dört yüz doksan beş milyon dolar ile 2007 yılı en fazla dış ticaret hacmine ulaşıldığı yıl olurken 2001 yılı iki yüz on dokuz milyon dolar ile ülke arasında en düşük dış ticaret hacminin gerçekleştiği yıl olmuştur. İlgili iki ülkenin dış ticaretinde Kazakistan tarafı 2001-2017 yılları arasında her yıl fazla vermiş ve 2013 yılında en fazla iki milyar dört yüz yedi milyon dolar fazla veren Kazakistan, 2001 yılında yüz doksan yedi milyon dolar ile en düşük fazla verdiği yıl olmuştur.

Tablo 33: 2001-2017 Yılları Arasında Kazakistan ve İran Arasındaki Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (Milyar Dolar)

Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)	Yıllar	Hacim (\$)	Denge (\$)
2001	0,2	0,1	2010	1,1	1,0
2002	0,3	0,2	2011	1,1	1,0
2003	0,4	0,3	2012	0,6	0,5
2004	0,7	0,6	2013	0,6	0,4
2005	0,9	0,8	2014	0,9	0,7
2006	2,0	2,0	2015	0,6	0,4
2007	2,4	2,4	2016	0,5	0,5
2008	2,0	1,9	2017	0,5	0,4
2009	1,3	1,2			

Kaynak: (<https://www.trademap.org> Erişim Tarihi: 17.12.2018).

Bu bölümde Kazakistan ile Türkiye'nin ekonomik ilişkisinin gelişimi incelenerek Türk yatırımcıların Kazakistan'da yaptığı faaliyetler ortaya konulmaya çalışıldı. Ayrıca, iki ülkenin ekonomik ilişkisini etkileyen küresel güçlerin Kazakistan'la dış ticareti detaylı bir şekilde incelenerek etkisi tespit edildi.

Yapılan incelemeler sonucunda, Türk yatırımcıların çoğunluğunun enerji dışında sektörlere yatırım yaptığı ve Kazakistan ekonomisini çeşitlendirmeye yardımcı olduğu ancak, yatırımların istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır.

Tarım, gıda, tekstil, imalat, sağlık ve inşaat sektörlerinde, teknoloji ve bilgi birikimi olan Türk firmalarının Kazakistan ekonomisine yatırım yapacak şekilde yönlendirilerek yatırım yapması sağlanmalıdır. Böylece Türk yatırımcılar tarafından Kazakistan'da yapılacak olan yatırımlar sayesinde Avrasya Gümrük Birliği'nin olumsuz etkisi ortadan kaldırılmış olacaktır. Ayrıca, 180 milyonluk pazarı olan coğrafyada gümrüklerde yaşanan sorunlar giderilerek birliğe üye ülkelere ihracatın daha kolay yapılabilir konuma gelmesi sağlanabilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE VE KAZAKİSTAN ARASINDAKİ DİŞ TİCARETİN YAPISAL GÖRÜNÜMÜ

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye ile Kazakistan arasındaki karşılıklı dış ticaret detaylı bir şekilde ele alınarak iki ÷lke arasında ulaşılan ithalat ve ihracatın miktarları tespit edilecektir. Daha sonra, yapılan dış ticaretin sektörel dağılımı, Türkiye'nin Kazakistan'a ithalat ve ihracatında yer alan ilk beş ürün grubu ve ikili dış ticaretin geliştirilmesi adına neler yapılacağı incelenecektir.

3.1. Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Gelişim Seyri

Türkiye ile Kazakistan arasındaki dış ticaretin gelişim seyri incelendiğinde 1992 yılında 29.8 milyon dolar olarak başlayan dış ticaret hacminin 2012 yılında 3.1 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaştığı gözlenmektedir. 1999, 2001 ve 2009 yıllarında dış ticaret hacminin düşüş göstermesinin nedenleri ise, 1997-1999 yıllarında gerçekteşen Asya Ekonomik Krizi ile Rusya Ekonomik Krizi, 2001 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz ve 2009 yılında gerçekteşen Küresel Ekonomik Kriz etkilidir. Dış ticaret hacmi 2012 yılında en yüksek seviyeye ulaştıktan sonra 2017 yılına kadar sürekli düşüş göstererek 1.7 milyar dolar seviyelerine gerilemiő ve 2017 yılında artarak tekrar 2.2 milyar dolar seviyelerine çıkmıştır. 2018 yılında ise azalarak 2.1 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir.

İkili dış ticaret, 1992'den 1998 yılına kadar Türkiye lehine gerçekteşiirken 1998 ile 2018 yılları arasında -2001 yılı hariç- Türkiye aleyhine gerçekteřmiőtir. Nitekim, 27 yıllık dönemde Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı, toplam 13.4 milyar dolar; Kazakistan'dan ithalatı ise 21.5 milyar dolardır. Türkiye aleyhine açık verilen miktar, 8.1 milyar dolar olarak gerçekteřmiőtir. Ayrıca, aşağıdaki tablodan Türkiye aleyhine en yüksek açık verildiği yılın 1.047 milyar dolar ile 2011; en düşük açık verildiği yılın ise 39.36 milyon dolar ile 1998 yılı olduğu tablo 34'te de gör÷lebilir.

Tablo 34: Türkiye Kazakistan Dış Ticareti (1992-2018) (A.B.D Doları)

Yıllar	Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı		Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı		Türkiye'nin Kazakistan'la Dış Ticaret Dengesi (\$)
	Mutlak Rakam (\$)	Değişim Oranı (%)	Mutlak Rakam (\$)	Değişim Oranı (%)	
1992	19.378.891	-	10.510.516	-	8.868.375
1993	67.838.446	250,0	43.740.884	316,1	24.097.562
1994	131.803.079	94,2	32.305.224	-26,1	99.497.855
1995	150.774.834	14,3	86.631.487	168,1	64.143.347
1996	164.068.048	8,8	100.595.245	16,1	63.472.803
1997	210.577.801	28,3	165.285.250	64,3	45.292.551
1998	214.306.776	1,7	253.668.028	53,4	-39.361.252
1999	96.595.591	-54,9	295.911.002	16,6	-199.315.411
2000	118.701.179	22,8	346.375.953	17,0	-227.674.774
2001	119.795.053	0,9	90.342.703	-73,9	29.452.350
2002	160.152.590	33,6	203.851.624	125,6	-43.699.034
2003	233.993.792	46,1	266.638.012	30,8	-32.644.220
2004	355.590.090	51,9	442.193.316	65,8	-86.603.226
2005	459.945.924	29,3	558.899.941	26,3	-98.954.017
2006	696.822.999	51,5	993.728.450	77,8	-296.905.451
2007	1.079.886.739	54,9	1.284.049.193	29,2	-204.162.454
2008	890.568.203	-17,5	1.861.130.645	44,9	-970.562.442
2009	633.417.314	-28,8	959.454.596	-48,4	-326.037.282
2010	818.899.512	29,2	1.392.527.981	45,1	-573.628.469
2011	947.821.762	15,7	1.995.114.927	43,2	-1.047.293.165
2012	1.068.625.191	12,7	2.056.085.650	3,0	-987.460.459
2013	1.039.420.346	-2,7	1.760.114.636	-14,3	-720.694.290
2014	977.487.454	-5,9	1.236.267.517	-29,7	-258.780.063
2015	750.027.228	-23,26	1.109.831.671	-10,2	-359.804.443
2016	623.715.266	-16,8	1.093.896.872	-1,4	-470.181.606
2017	746.244.349	19,6	1.463.158.342	33,7	-716.913.993
2018	695.295.014	-6,8	1.470.256.504	0,48	-774.961.490

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

1992-2018 yılları arasındaki dönemde, Türkiye tarafından Kazakistan'a yapılan en yüksek ihracatın 2007 yılında 1.07 milyar dolar ile; en düşük ihracatın ise 1992 yılında 19 milyon dolar ile gerçekleştiği gözlenmektedir.

1992-2018 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatının en yüksek olduğu yıl 2.05 milyar dolar ile 2012 yılı; en düşük olduğu yıl ise 10.5 milyar dolar ile 1992 yılıdır.

3.2. Türkiye'nin Kazakistan İle Dış Ticaretinin Sektörel Dağılımı (1992-2018)

Türkiye İstatistik Kurumunda bulunan ISIC REV3 (Digit1) sınıflandırması kullanılarak hazırlanan tablo 36'dan elde edilen veriler incelendiğinde 2018 yılında Türkiye'nin Kazakistan'a toplam ihracatında, tarım %1,4, sanayi %98,4 ve hizmet

sektörü %0,02 oran ile yer almaktadır. Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatında ise tarım %9,5, sanayi %89,8 ve hizmet sektörü %0,6 olarak pay sahibidir.

İkili dış ticaretin sektörel dağılımı incelendiğinde yüksek bir oranla ilk sırayı sanayi sektörü almaktadır. Türkiye'nin ithalatında bazı dönemlerde tarım sektörünün artış gösterdiği aşağıdaki tablo 36'dan gözlenmektedir.

Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında tarım sektörü en yüksek seviyesine 26 milyon dolar ile 2016 sanayi sektörü en yüksek seviyesine 1 milyar 74 milyon dolar ile 2007 hizmet sektörü ise 2 milyon dolar ile 2014 yılında ulaşmıştır.

Türkiye'nin Kazakistan'dan tarım ürünleri ithalatının en yüksek olduğu yıl, 450 milyon dolar değer ile 2008 sanayi sektörü en yüksek seviyesine 1 milyar 789 milyon dolar ile 2011 hizmet sektörü ise 92 milyon dolar ile 2011 yılında ulaşmıştır.

Tablo 36: Türkiye'nin Kazakistan ile Dış Ticaretinin Sektörel Görünümü
(A.B.D \$)

Yıllar	Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı			Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı		
	Tarım (\$)	Sanayi (\$)	Hizmetler (\$)	Tarım (\$)	Sanayi (\$)	Hizmetler (\$)
1992	3.512	19.375.379	-	1.082.438	9.229.444	198.634
1993	96.153	67.741.972	320	4.839.891	38.326.018	574.975
1994	340.051	131.460.860	2.168	2.924.733	28.940.883	439.608
1995	530.241	150.237.231	7.361	980.995	84.715.474	935.018
1996	11.141.833	152.893.123	33.092	1.235.355	98.154.796	1.205.094
1997	5.276.260	205.218.684	82.857	1.750.815	157.704.789	5.829.646
1998	2.216.351	212.048.431	41.994	15.220.886	233.886.552	4.560.590
1999	290.149	96.260.124	45.318	4.075.591	290.454.750	1.380.661
2000	4.572.673	114.115.255	12.741	15.629.218	326.384.360	4.362.375
2001	407.216	119.374.294	13.543	7.923.791	80.529.011	1.889.901
2002	757.391	159.359.363	35.836	29.140.148	170.803.887	3.907.589
2003	1.829.490	232.122.451	41.851	77.106.956	179.552.951	9.978.105
2004	2.746.942	352.776.191	66.957	26.720.488	392.706.331	22.766.497
2005	2.992.576	456.704.121	249.227	17.269.982	528.421.387	13.208.572
2006	5.969.912	690.690.504	162.583	28.400.267	947.525.364	17.802.819
2007	3.923.621	1.074.827.005	1.136.113	177.175.896	1.090.919.040	15.954.257
2008	4.823.811	885.006.023	738.369	450.872.761	1.373.971.975	36.285.909
2009	3.163.803	630.114.562	138.949	71.125.380	868.984.726	19.344.490
2010	2.730.305	816.027.451	141.756	119.404.092	1.225.083.259	48.040.630
2011	4.490.559	943.296.577	34.626	112.750.766	1.789.664.881	92.699.280
2012	5.901.796	1.062.316.313	407.082	261.636.435	1.748.776.479	45.672.736
2013	10.383.576	1.028.403.889	632.881	77.956.174	1.666.561.539	15.596.923
2014	11.341.192	963.790.650	2.355.612	91.483.906	1.136.246.509	8.537.102
2015	7.785.309	740.545.082	1.696.837	14.378.298	1.093.243.977	2.209.396
2016	26.840.915	596.255.445	618.906	31.852.021	1.054.206.393	7.838.458
2017	11.331.101	734.422.327	490.921	80.793.082	1.377.264.528	5.100.732
2018	10.371.371	684.768.565	155.078	139.794.636	1.321.383.405	9.078.463

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) BEC sınıflandırması incelendiğinde 1992 yılında Kazakistan'a yapılan ihracatta tüketim mallarının ihracatı %48 olarak gerçekleşmiş; 2018 yılında ise bu oran azalarak %41 oranına gerilemiştir. Hammadde (ara malları) ihracatı 1992 yılında %27 pay almış; 2018 yılında ise %39 oranına yükselmiştir. Yatırım (sermaye) malları 1992 yılında %22 oranından, 2018 yılında %19 oranına gerilemiştir. Kazakistan'dan ithalatımızda ise hammadde (ara) malları ithalatı yaklaşık %97 civarında gerçekleşmektedir. (Tablo: 37)

Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında yatırım malları incelendiğinde, 239 milyon dolar ile 2007 yılında en yüksek değere ulaşmaktadır. 2018 yılında ise 135 milyon dolarlık değer ile toplam ihracat içinde %19,4'lük oran almaktadır. Yatırım mallarının Kazakistan'dan ithalatı incelendiğinde yaklaşık 6 milyon dolar ile 2003

yılında en yüksek seviyesine ulaştığı gözlenmektedir. 2018 yılında ise 300 bin dolarlık değer ile toplam ithalat içinde %0,02'lik oran almaktadır.

Kazakistan'a hammadde (ara malları) ihracatı 566 milyon dolar ile 2007 yılında en yüksek seviyesine ulaşmaktadır. 2018 yılında ise 2017 yılına göre %19,8 azalarak 271 milyon dolar ihracat yapılmakta ve toplam ihracat içinde hammadde ihracatının payının ise %39,9 olduğu görülmektedir. Kazakistan'dan hammadde ithalatı 2 milyar dolar ile 2012 yılında en yüksek değere ulaşmakta ve 2018 yılında Kazakistan'dan toplam ithalat içinde %97,3'lük oran ile yaklaşık 1.4 milyar dolar düzeyinde hammadde ithalatı yapılmaktadır.

Türkiye'nin Kazakistan'a tüketim malları ihracatı incelendiğinde, 487 milyon dolar ile 2012 yılında en yüksek değere ulaşmaktadır. 2018 yılında ise 285 milyon dolarlık değer ile Kazakistan'a toplam ihracat içinde %41'lik oran almaktadır. Tüketim mallarının Kazakistan'dan ithalatı incelendiğinde yaklaşık 69 milyon dolar ile 1999 yılında en yüksek seviyesine ulaştığı gözlenmektedir. 2018 yılında ise 38 milyon dolarlık değer ile Kazakistan'dan toplam ithalat içinde %2,6'lık oran almaktadır.

Tablo 37: Türkiye'nin Kazakistan ile Dış Ticaretinde Ürünlerin Kullanım Amacına Göre Sınıflandırılması (A.B.D. \$)

Yıllar	Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatı				Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı			
	Yatırım malları (\$)	Hammadde (aramalları) (\$)	Tüketim malları (\$)	Diğerleri (\$)	Yatırım malları (\$)	Hammadde (aramalları) (\$)	Tüketim malları (\$)	Diğerleri (\$)
1992	4.628.542	5.317.894	9.432.455	0	13.680	10.436.118	60.718	0
1993	17.922.590	17.510.624	32.405.232	0	19.369	43.609.239	112.275	0
1994	38.002.406	24.891.472	68.909.201	0	12.207	32.169.777	123.240	0
1995	21.091.918	34.685.742	94.997.123	50	22.845	86.274.903	333.739	0
1996	41.486.394	52.949.562	69.632.092	0	536.687	99.559.767	69.632.092	0
1997	32.366.693	70.189.073	108.021.052	983	304.277	164.574.352	406.621	0
1998	29.385.704	95.950.864	88.969.695	513	1.062.784	252.393.499	211.745	0
1999	22.214.218	39.676.214	34.705.159	0	690.795	294.915.050	305.157	0
2000	23.722.826	58.295.545	36.682.684	124	2.343.209	342.976.631	1.056.113	0
2001	26.859.335	55.966.089	36.969.629	0	805.365	88.973.596	563.742	0
2002	27.636.988	81.985.012	50.045.440	485.150	823.272	202.386.723	641.629	0
2003	40.066.411	116.078.500	77.247.093	601.788	6.706.704	259.173.655	757.653	0
2004	73.564.113	185.153.130	94.834.341	94.834.341	2.162.332	438.990.342	1.040.642	0
2005	81.334.619	227.124.804	142.626.296	8.860.205	699.021	556.878.997	1.321.923	0
2006	130.756.632	356.363.762	200.392.019	9.310.586	1.892.056	989.550.787	2.285.607	0
2007	239.625.452	566.029.839	273.581.725	649.723	423.440	1.283.164.982	457.351	3.420
2008	144.302.896	516.948.139	228.156.916	1.160.252	280.723	1.860.384.610	459.641	5.671
2009	93.782.642	331.963.500	206.293.486	1.377.686	594.786	958.414.455	434.749	10.606
2010	111.056.667	363.887.301	343.221.650	733.894	440.592	1.391.453.881	633.508	0
2011	122.561.621	393.801.272	386.867.281	44.591.588	523.888	1.993.467.759	1.118.280	5.000
2012	168.496.886	407.523.627	487.278.493	5.326.185	1.025.706	2.051.950.861	3.109.083	0
2013	161.348.403	431.972.235	445.436.727	662.981	851.451	1.757.792.102	1.470.565	518
2014	175.635.325	433.879.771	366.081.383	1.890.975	335.106	1.233.736.421	2.126.782	69.208
2015	165.730.055	300.743.643	280.367.316	3.186.214	2.359.176	1.102.898.488	4.564.002	10.005
2016	109.190.781	257.962.922	248.513.552	8.048.011	212.844	1.086.976.471	6.300.368	407.189
2017	129.097.956	338.769.782	273.405.527	4.971.084	6.184.624	1.422.231.215	34.742.503	0
2018	135.927.044	271.364.821	285.674.660	2.328.489	372.044	1.431.081.628	38.799.479	3.353

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

3.3. Türkiye'nin Kazakistan İle Ticaretinde Öne Çıkan Ürün Grupları

Bu bölümde, 2018 yılında iki ülkenin ticaretinde rol oynayan ilk beş ülke ve ilk beş ürün grubu verilerek iki ülke arasındaki dış ticaretin yeri saptanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, 1992-2018 yılları arasında ülke ile yapılan ihracat ve ithalatta yer alan ilk beş ürün grubu detaylı bir şekilde incelenecektir.

2018 yılı verilerine göre Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülke Almanya'dır. Bu ülkeyi İngiltere, İtalya, Irak ve Amerika Birleşik Devletleri izlemektedir. Söz konusu beş ülkenin Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %31,8 civarındadır. Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülke ise Rusya'dır. Rusya'dan sonra en fazla ithalat yapılan ülkelere ise Çin, Almanya, ABD ve İtalya olarak sıralanmaktadır. Bu beş ülkenin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı %38,4 düzeyindedir. Kazakistan, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında ellinci, en fazla ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında otuz beşinci sırada yer almaktadır (trademap.org).

Türkiye'nin en fazla ihraç ettiği ürün grubu 'motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça ve aksesuarları'dır. Ülke ihracatının yaklaşık %15,9'unu bu gruptan yapılan ihracat oluşturmaktadır. 'Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları', 'kıymetli taşlar', 'örme giyim eşyası', ve 'demir ve çelik' en fazla ihraç edilen diğer ürün grupları olarak sıralanmaktadır. Ülkenin en fazla ithal ettiği ürün grubu 'petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar'dır. Bu ürün grubunu 'makinalar', 'elektrikli makine', 'kıymetli metaller' ve 'motorlu kara taşıtları' takip etmektedir (trademap.org).

2017 yılı verilerine göre Kazakistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülke İtalya'dır. Bu ülkeyi Çin, Hollanda, Rusya ve İsviçre izlemektedir. Söz konusu beş ülkenin Kazakistan'ın toplam ihracatındaki payı %55,4 civarındadır. Kazakistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülke ise Rusya'dır. Rusya'dan sonra en fazla ithalat yapılan ülkeler ise Çin, Almanya, ABD ve İtalya olarak sıralanmaktadır. Bu beş ülkenin Kazakistan'ın toplam ithalatındaki payı %67,6 düzeyindedir. Türkiye, Kazakistan'ın en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında dokuzuncu, en fazla ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında yedinci sırada yer almaktadır (trademap.org).

Kazakistan'ın en fazla ihraç ettiği ürün grubu 'petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar'dır. Ülke ihracatının yaklaşık %63,4'ünü bu gruptan yapılan ihracat oluşturmaktadır. İhracat sıralamasında 'petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar', 'demir ve çelik', 'bakır ve bakırdan eşya', 'inorganik kimyasallar' ve 'metal cevherleri, cüruf ve kül' takip etmektedir. Ülkenin en fazla ithal ettiği ürün grubu 'kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları'dır. Bu ürün grubunu 'elektrikli makinalar', 'kara taşıtları', 'demir çelik' ve 'petrol yağları ve bitümenli minerallerden elde edilen yağlar' izlemektedir (trademap.org).

3.3.1. Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında İlk Beş Ürün Grubu

Bu bölümde 1992 yılından itibaren 2018 yılına kadar Türkiye'den Kazakistan'a yapılan ihracat içinde toplam parasal değeri en fazla ilk beş ürün grubu ele alınarak detaylı incelenecektir. Ayrıca, toplam parasal değer olarak ilk beş ürün

grubunun içine girememiş; ancak, 2016-2018 yıllarında ilk beş ürün grubu içine girmiş olan ürün gruplarına da yer verilecektir.

2018 yılına kadar toplam değeri en yüksek ilk beş ürün grubunun Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında ulaştığı oranlar tablo 38'de görülmektedir. Aynı dönem aralığında Kazakistan'a yapılan ihracatta ilk beş ürün grubunun en yüksek orana ulaştığı yılın, %54'lük değer ile 2008; en düşük orana ulaştığı yılın ise %22'lik değer ile 1992 olduğu görülmektedir.

Tablo 38:Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Beş Ürün Grubunun Aldığı Oran

Yıllar	Oran (%)	Yıllar	Oran (%)
1992	22	2006	52
1993	38	2007	53
1994	30	2008	54
1995	24	2009	50
1996	25	2010	48
1997	26	2011	51
1998	33	2012	49
1999	40	2013	50
2000	39	2014	50
2001	46	2015	43
2002	43	2016	40
2003	48	2017	38
2004	51	2018	38
2005	50		

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatının başladığı yıldan günümüze kadar ihracat yaptığı ürün gruplarının 27 yılda aldığı parasal değerler toplandığında ilk beş sırayı alan ürün grupları şunlardır:

- 1.8 milyar dolarlık toplam miktar ile kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları.
- 1.5 milyar dolarlık toplam miktar ile elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları aksam-parça-aksesuarları.
- 1.1 milyar dolarlık toplam miktar ile plastik ve mamulleri.
- 838 milyon dolarlık toplam miktar ile demir ve çelikten eşya grubu.
- 816 milyon dolarlık toplam miktar ile kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller grubu.

Son üç yılda Kazakistan'a yapılan ihracatta parasal değeri en fazla olan ürün grupları (Tablo: 39) incelendiğinde ilk iki sıranın değişmediği gözlenmektedir. Ayrıca, 'plastik ve mamülleri' ürün grubu son üç yılda yaklaşık 32 milyon dolar seviyelerinde ihracat yapılmasından dolayı ilk beş ürün grubu içinde yer alamamaktadır.

2016 yılında Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracat yaklaşık 623 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun yaklaşık %14,9'unu 93 milyon dolarla 'kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları' oluşturmuştur. İkinci sırada toplam ihracatın yaklaşık %9,7'sini oluşturan 'elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme cihazları aksam, parça ile aksesuarları' ihracatı, 61.5 milyon dolar olmuştur. Ayrıca, 2016 yılında Kazakistan'a yapılan ihracatın %40'ını ilk beş ürün grubu oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Kazakistan'a 2017 yılı ihracatı 2016 yılına göre %19,6 artarak yaklaşık 746 milyon dolara çıkmıştır. 2017 yılında bir önceki yılda olduğu gibi en fazla ihracatı yapılan ilk iki ürün grubu değişmemiştir. İlk sırada 'kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları' olup değer olarak %6,4 artarak yaklaşık 99 milyon dolara yükselmiştir. Bu da toplam ihracatın %13,2'sine karşılık gelmektedir. İkinci ürün grubu 'elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme cihazları aksam-parça aksesuarları' olup değer olarak %22 artarak 75 milyon dolara yükselmiştir. Bu da toplam ihracat içinde %10'a denk gelmektedir.

Türkiye'nin Kazakistan'a 2018 ihracatı 2017 yılına göre %6,8 azalarak yaklaşık 695 milyon dolara gerilemiştir. 2018 yılında bir önceki yıllarda olduğu gibi en fazla ihracatı yapılan ilk iki ürün grubu değişmemiştir. İlk sırada 'kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları' olup değer olarak %6 artarak 105 milyon dolara yükselmiştir. Bu da toplam ihracatın %15,1'ine karşılık gelmektedir. İkinci ürün grubu 'elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, cihazları aksam-parça aksesuarları' olup değer olarak %20 azalarak 60 milyon dolara gerilemiştir. Bu da toplam ihracat içinde %8,6'ya denk gelmektedir.

Tablo 39: 2016-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu, Miktar ve Oranları (A.B.D. \$)

	2016 Yılında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu	2017 Yılında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu	2018 Yılında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu
1. Ürün grubu	Kazanlar, Makinalar, Mekanik Cihazlar ve Aletler, Nükleer Reaktörler, Bunların Aksam ve Parçaları	Kazanlar, Makinalar, Mekanik Cihazlar ve Aletler, Nükleer Reaktörler, Bunların Aksam ve Parçaları	Kazanlar, Makinalar, Mekanik Cihazlar ve Aletler, Nükleer Reaktörler, Bunların Aksam ve Parçaları
Miktar	93.181.945 \$	99.205.742 \$	105.385.904 \$
Oran	%14,93	%13,29	%15,1
2. Ürün grubu	Elektrikli Makine ve Cihazlar, Ses Kaydetme-Verme, Televizyon Görüntü-Ses Kaydetme-Verme Cihazları Aksam-Parça-Aksesuarlar	Elektrikli Makine ve Cihazlar, Ses Kaydetme-Verme, Televizyon Görüntü-Ses Kaydetme-Verme Cihazları Aksam-Parça-Aksesuarlar	Elektrikli Makine ve Cihazlar, Ses Kaydetme-Verme, Televizyon Görüntü-Ses Kaydetme-Verme Cihazları Aksam-Parça-Aksesuarlar
Miktar	61.575.872 \$	75.554.047 \$	60.777.866 \$
Oran	%9,87	%10,12	%8,7
3. Ürün grubu	Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarları	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, prefabrik yapılar	Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarları
Miktar	47.638.055 \$	71.883.852 \$	51.927.620 \$
Oran	%7,63	%9,63	%7,4
4. Ürün grubu	Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları	Örme Giyim Eşyası ve Aksesuarları	Örülmemiş Giyim Eşyası ve Aksesuarları
Miktar	42.906.555 \$	42.408.972 \$	41.600.115 \$
Oran	%6,87	%5,68	%5,9
5. Ürün grubu	Demir ve Çelikten Eşya	Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar, Kıymetli Metaller	Demir ve Çelikten Eşya
Miktar	37.046.267 \$	40.305.083 \$	40.144.829 \$
Oran	%5,93	%5,40	%5,7

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları ürün grubu: Kazakistan'a yapılan ihracatta parasal değeri en fazla olan ürün grubudur. 27 yıl içinde bu ürün grubunun ihracatının en yüksek değerine 142 milyon dolar ile 2012, en düşük değerine ise 3 milyon dolar ile 1992 yılında ulaşılmıştır. Ürün grubunun 27 yıllık ortalama değeri 68.4 milyon dolardır ve ihracatta 14 yıl birinci sırada yer almıştır.

2017 yılında Türkiye'nin Kazakistan'a bu ürün grubu ihracatının değeri 99 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Adı geçen ürün grubu ihracatının yaklaşık %25,2'sini 25 milyon dolarla 'tohum, hububat, kuru baklagiller, temizleme, tasnif etme, ayıklama ve öğütmeye mahsus makine ve cihazlar', yaklaşık %7,4'ünü ise

‘toprak, taş metal cevheri vb. ayıklama, eleme, tasnif, ayırma, yıkama vb. makineler’ ihracatı, 7.3 milyon dolar oluşturmuştur.

2017 yılında Kazakistan’ın dünyadan söz konusu ürün grubu ithalatı 4.7 milyar dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye’nin ürün grubundan dünya’ya ihracatı 13.8 milyar dolar iken Kazakistan’a ihracatı ise 99.2 milyon dolar olarak gerçekleşmektedir. Türkiye Kazakistan’ın adı geçen ürün grubundan ithalatının %2,1’ini karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları aksam-parça-aksesuarlar ürün grubu: Kazakistan’a yapılan ihracatta parasal değeri bakımından ikinci ürün grubudur. Bu ürün grubu ihracatının en düşük değerine 433 bin dolar ile 1992 yılında en yüksek değerine ise 158 milyon dolar ile 2007 yılında ulaşmıştır. Ürün grubunun 27 yıllık ortalama değeri yaklaşık 59 milyon dolardır ve ilk on ürün grubu içinde sekiz yıl birinci sırada yer almaktadır.

2017 yılında Türkiye’nin Kazakistan’a bu ürün grubu ihracatının değeri 75 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu ürün grubu ihracatının yaklaşık %26,6’sını ‘izole edilmiş teller, kablolar ve diğer elektrik iletkenler, tek tek kaplanmış liflerden oluşan fiber optik kablolar’, yaklaşık %14,3’ünü ise ‘elektrikli su ısıtıcıları, elektrotermik cihazlar ortam ısıtıcıları, saç ve el kurutucuları, ütüler, rezistanslar’ oluşturmuştur.

2017 yılında Kazakistan’ın dünyadan adı geçen ürün grubu ithalatı 3 milyar dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye’nin bu ürün grubundan dünya’ya ihracatı 8 milyar dolar iken Kazakistan’a ihracatı ise 75 milyon dolar olarak gerçekleşmektedir. Türkiye Kazakistan’ın ürün grubundan ithalatının %2,5’ini karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

Plastik ve mamulleri ürün grubu: 2007 yılına kadar sürekli artarak en yüksek seviyesi olan 109 milyon dolara ulaşmakta ve bu yıldan sonra 2013 yılına kadar 109 milyon dolar ile 82 milyon dolar arasında salınım gösterdiği görülmektedir. Plastik ve mamulleri ürün grubu ihracatı 2013 yılından sonra sürekli düşüş göstermektedir. 2003 yılında ihracatta ikinci sırada yer alırken diğer yıllarda ilk on içinde yer almakla

birlikte aldığı sıralama değişim göstermektedir. Bu ürün grubunun 27 yıllık ortalaması ise 42.6 milyon dolardır.

2017 yılında Türkiye'nin Kazakistan'a 'plastik ve mamulleri' ürün grubu ihracatı 32 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Adı geçen ürün grubu ihracatının içinde en büyük payı, %16,2'lik oranla 'plastikten diğer levha, plaka, şerit, film ve föyle alt grubu almıştır.

2017 yılında Kazakistan'ın dünyadan ürün grubu ithalatı 1.1 milyar dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin ürün grubundan dünya'ya ihracatı 5.4 milyar dolar iken Kazakistan'a ihracatı ise 32.6 milyon dolar olarak gerçekleşmektedir. Türkiye Kazakistan'ın ürün grubundan ithalatının %2,9'unu karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

Demir ve çelikten ürün grubu: Türkiye'nin Kazakistan'a demir ve çelik ürün grubu ihracatı 27 yıl boyunca yıllık ortalama 30.3 milyon dolar olarak gerçekleşirken en yüksek miktara 2007 yılında 107 milyar dolar ile ulaşmaktadır. 2017 yılında bu ürün grubunun ihracatı 38 milyon dolar olarak gerçekleşmekte ve ürün grubu içinde en fazla ihraç edilen ürün %42,4 ile demir veya çelikten inşaat ve inşaat aksamıdır.

2017 yılında Kazakistan'ın dünyadan demir ve çelik ürün grubu ithalatı 1.7 milyar dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin bu ürün grubundan dünya'ya ihracatı 5.5 milyar dolar iken Kazakistan'a ihracatı ise 38.8 milyon dolar olarak gerçekleşmektedir. Türkiye Kazakistan'ın ürün grubundan ithalatının %2,2'ini karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller ürün grubu: İhracat rakamları incelendiğinde 2002 yılına kadar çok düşük miktarlarda ihracat yapıldığı 2003 yılından itibaren ise ilk on ürün grubu içinde yer aldığı ve 2011 yılında ilk sırada ihracat yapılan ürün grubu olduğu gözlenmektedir. 2012 yılında ise 129 milyon dolar ile en yüksek miktarda ihracat yapılırken ihracatta ikinci sırada yer almaktadır.

2017 yılında adı geçen ürün grubu ihracatı yaklaşık 23 milyon dolar olarak gerçekleşmekteyken 27 yıllık ortalaması ise yaklaşık 29.7 milyon dolardır. Bu ürün grubu içinde ihracatı yapılan ürün mücevherci eşyası ve aksamıdır.

2017 yılında Kazakistan'ın dünyadan ürün grubu ithalatı 75.1 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin ürün grubundan dünya'ya ihracatı 10.8 milyar dolar iken Kazakistan'a ihracatı ise 40.3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Kazakistan'ın ürün grubundan ithalatının %53,6'sını karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

Örme giyim eşyası ve aksesuarları ürün grubu: 27 yıl boyunca ürün grubu ihracatının en yüksek yapıldığı yıl, 71 milyon dolar ile 2012; en düşük yapıldığı yıl ise 148 bin dolar ile 1992 yılı olmuştur. Ayrıca, 1998-2005 yılları arasında bu ürün grubu ihracatı 1 milyon doların altında kalmıştır. 2016 ve 2018 yıllarında ürün grubu Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında üçüncü sırada yer alırken 2017 yılında dördüncü sırada yer almaktadır.

2017 yılında Kazakistan'ın dünyadan bu ürün grubu ithalatı 217.4 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi 13.01.2019). Türkiye'nin ürün grubundan dünya'ya ihracatı 8.8 milyar dolar iken Kazakistan'a ihracatı ise 42.4 milyon dolar olarak gerçekleşmektedir. Türkiye Kazakistan'ın adı geçen ürün grubundan ithalatının %19,5'ini karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarları ürün grubu: 1992-2018 yılları arasındaki dönemde bu ürün grubu ihracatı, 54 milyon dolar ile 2012 yılında en yüksek değerine; 154 bin dolar ile de 1992 yılında en düşük değerine ulaşmıştır. Ayrıca 1998-2003 yılları arasında bu ürün grubu ihracatı 1 milyon doların altında kalmıştır.

2017 yılında Kazakistan'ın dünyadan bu ürün grubu ithalatı 248.2 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi 13.01.2019). Türkiye'nin bu ürün grubundan dünya'ya ihracatı 5.9 milyar dolar iken Kazakistan'a ihracatı ise 32.4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Kazakistan'ın bu ürün grubundan ithalatının %13'ünü karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar, prefabrik yapılar ürün grubu: Bu ürün grubu ihracatı, 2017 yılında, 2016 yılına göre 3 kat artışla yaklaşık 71 milyon dolar ile en yüksek değere ulaşmıştır. Bu ürün grubu ihracatının yaklaşık %60'ını 43 milyon dolar ile prefabrik yapılar, %28'ini 15 milyon dolar ile mobilyalar oluşturmaktadır.

2017 yılında Kazakistan'ın dünyadan bu ürün grubu ithalatı 571.4 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi 13.01.2019). Türkiye'nin bu ürün grubundan dünya'ya ihracatı 2.7 milyar dolar iken Kazakistan'a ihracatı ise 71.8 milyon dolar olarak gerçekleşmektedir. Türkiye Kazakistan'ın söz konusu ürün grubundan ithalatının %12,5'ini karşılamaktadır (biruni.tuik.gov.tr).

3.3.2. Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında İlk Beş Ürün Grubu

Bu bölümde 1992 yılından 2018 yılına kadar Kazakistan'dan yapılan ithalatın içinde toplam parasal değeri en fazla ilk beş ürün grubu ele alınarak detaylı incelenecektir. Ayrıca, toplam parasal değer olarak ilk beş ürün grubunun içine girememiş; ancak, 2016-2018 yıllarında ilk beş ürün grubu içine girmiş olan ürün gruplarına da yer verilecektir.

2018 yılına kadar toplam değeri en yüksek ilk beş ürün grubunun ithalatının oluşturduğu oranlar tablo 41'de gözlenmektedir. Aynı dönem aralığında Kazakistan'dan yapılan ithalatta ilk beş ürün grubunun en yüksek orana ulaştığı yıl, %98'lik değer ile 1999; en düşük orana ulaştığı yıl ise %45'lik değer ile 1994 yılı olmuştur.

Tablo 40: Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında İlk On Ürün Grubu

Yıllar	Oran (%)	Yıllar	Oran (%)
1992	65	2006	96
1993	60	2007	97
1994	45	2008	92
1995	70	2009	94
1996	74	2010	87
1997	90	2011	87
1998	95	2012	90
1999	98	2013	89
2000	97	2014	82
2001	93	2015	85
2002	85	2016	87
2003	87	2017	88
2004	90	2018	84
2005	92		

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatının başladığı yıldan günümüze kadar ithalat yaptığı ürün gruplarının 27 yılda aldığı parasal değerler toplandığında ilk beş içinde yer alan ürün grupları şunlardır.

- 9.2 milyar dolarlık toplam miktar ile bakır ve bakırdan eşya.

- 4.5 milyar dolarlık toplam miktar ile mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar.
- 1.8 milyar dolarlık toplam miktar ile çinko ve çinkodan eşya.
- 1.5 milyar dolarlık toplam miktar ile demir ve çelikten eşya.
- 1.1 milyar dolarlık toplam miktar ile hububat.

2016 yılında Kazakistan'dan yapılan ithalat yaklaşık 1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun yaklaşık %55,8'ini 'bakır ve bakırdan eşya', yaklaşık %20,1'ini de 'mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar' ithalatı, oluşturmuştur. Kazakistan'dan yapılan toplam ithalatın 2016 yılında %87'sini ilk beş ürün grubu ithalatı teşkil etmiştir.

Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 2017 yılında 2016 yılına göre %33,7 artarak yaklaşık 1.4 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2017 yılında bir önceki yılda olduğu gibi en fazla ithalatı yapılan ürün 'bakır ve bakırdan eşya' olup değer olarak %50 artarak 837 milyon dolara yükselmiştir. Bu da toplam bu ülkeden ithalatın %57,2'sine karşılık gelmektedir. Kazakistan'dan ithalatta ikinci sırayı ise %14,3'lük payla 'çinko ve çinkodan eşya grubu' almaktadır.

Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 2018 yılından önceki yıla göre %4,8 artarak yaklaşık 1.47 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2018 yılında bir önceki yılda da olduğu gibi en fazla ithalatı yapılan ürün grubu olan 'bakır ve bakırdan eşya' ithalatı değer olarak %9,5 azalarak 757 milyon dolara gerilemiştir. Bu da Kazakistan'dan toplam ithalatın %51,4'üne karşılık gelmektedir. Bu ülkeden ithalatta ikinci sırada yer alan ürün grubu olan 'mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar' toplam ithalatın %16,7'sine denk gelmektedir.

Tablo 41: 2016-2018 Yılları Arasında Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu, Miktar ve Oranları

	2016 Yılında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu	2017 Yılında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu	2018 Yılında Parasal Değeri En Fazla İlk Beş Ürün Grubu
1. Ürün grubu	Bakır ve bakırdan eşya	Bakır ve bakırdan eşya	Bakır ve bakırdan eşya
Miktar	558.970.475 \$	837.483.336 \$	757.448.248 \$
Oran	%51,0	%57,2	%51,5
2. Ürün grubu	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral muımlar	Çinko ve çinkodan eşya	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral muımlar
Miktar	201.878.471 \$	210.503.531 \$	246.364.810 \$
Oran	%18,4	%14,3	%16,7
3. Ürün grubu	Çinko ve çinkodan eşya	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral muımlar	Çinko ve çinkodan eşya
Miktar	163.567.354 \$	202.196.901 \$	138.924.985 \$
Oran	%14,9	%13,8	%9,4
4. Ürün grubu	Kurşun ve kurşundan eşya	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	Alüminyum ve alüminyumdan eşya
Miktar	50.771.112 \$	58.789.806 \$	109.536.496 \$
Oran	%4,6	%4,0	%7,4
5. Ürün grubu	Alüminyum ve alüminyumdan eşya	Kurşun ve kurşundan eşya	Hububat
Miktar	44.763.473 \$	39.195.908 \$	82.668.659 \$
Oran	%4,0	%2,6	%5,6

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

Bakır ve bakırdan eşya: 1992-2018 yılları arasında Türkiye'nin Kazakistan'dan bakır ve bakırdan eşya ürün grubu ithalatı yaklaşık 478 kat artış göstererek 1 milyon 800 bin dolar düzeyinden 862 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. Ayrıca, 2018 yılında yapılan ithalatta ürün grubu %51,5'lik oran ile ilk sırada yer almaktadır.

2017 yılında Kazakistan'dan dünya'ya bu ürün grubu ihracatı 2.5 milyar dolardır (trademap.org Erişim tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin dünyadan söz konusu ürün grubu ithalatı 3.3 milyar dolar iken, Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 837 milyon dolardır (biruni.tuik.gov.tr). Kazakistan Türkiye ithalatının %25'ini karşılamaktadır.

Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar: Ürün grubunun 1995, 1997 ve 2001 yıllarında ithalatı yapılmamasına rağmen, 1999, 2000 ve 2014 yıllarında ise ithalatı yapılan ilk beş ürün grubunda birinci sırayı almaktadır. 2011 yılında 563 milyon dolar ithalatla en yüksek seviyeye ulaşılmış; ancak, 2016 yılına kadar sürekli düşüş göstererek 201 milyon dolara gerilemiştir. 2014 yılında birinci sırayı almasının sebebi ise bakır ve bakırdan eşya ürün grubu ithalatının yaklaşık iki kat düşüş göstererek 789 milyon dolar düzeyinden 332 milyon dolar düzeyine gerilemesidir. 2018 yılında Türkiye'nin Kazakistan'dan yaptığı toplam ithalatın %16,7'sini bu ürün grubu oluşturmuştur.

2017 yılında Kazakistan'dan dünya'ya bu ürün grubu ihracatı 30.6 milyar dolardır (trademap.org Erişim tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin dünyadan ürün grubu ithalatı 37 milyar dolar iken Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 202 milyon dolardır (biruni.tuik.gov.tr). Kazakistan Türkiye ithalatının %0,35'ini karşılamaktadır.

Çinko ve çinkodan eşya: 2017 yılında Türkiye çinko ve çinkodan eşya ürün grubu eksisinin yaklaşık 4'te 1'ini Kazakistan'dan ithal ederek karşılamıştır. Kazakistan'dan yapılan toplam ithalatın %14,3'ünü çinko ve çinkodan eşya ürün grubu oluşturmaktadır. İthalat yaptığımız 27 yıllık dönem içinde 1992 yılında ilk sırayı alan ürün grubu 2017 yılında ise en yüksek değere ulaşmış ve ikinci sırada ithalatı yapılan ürün grubu olmuştur.

2017 yılında Kazakistan'dan dünya'ya adı geçen ürün grubu ihracatı 837 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin dünyadan bu ürün grubu ithalatı 879 milyon dolar iken Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 210 milyon dolardır (biruni.tuik.gov.tr). Kazakistan Türkiye ithalatının %23,9'unu karşılamaktadır.

Demir ve çelik: Türkiye'nin Kazakistan'dan demir ve çelik ürün grubu ithalatı 2016 yılında yaklaşık 15 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. Demir ve çelik ürün grubu ithalatı 115 milyon dolar ile 2008 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır.

2017 yılında Kazakistan'dan bütün ülkelere bu ürün grubu ihracatı 4.1 milyar dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin dünyadan ürün grubu

ithalatı 16.7 milyar dolar iken, Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 6 milyon dolardır (biruni.tuik.gov.tr). Kazakistan, Türkiye ithalatının %0,03'ünü karşılamaktadır.

Hububat: Bu ürün grubunda yaklaşık 450 milyon dolarlık değer ile en yüksek miktarda ithalatı 2008 yılında yapılmıştır. 1992, 1996 ve 1997 yıllarında ise hiç ithalat yapılmamıştır. Kazakistan'dan yapılan ithalat 2018 yılında da beşinci sırada yer almıştır.

2017 yılında hububat ürün grubu içinde 32.599.522 dolar ile ithalatı en çok yapılan alt ürün grubu ise buğday ve buğday mahlutudur.

2017 yılında Kazakistan'dan dünyaya hububat ürün grubu ihracatı 829 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin dünyadan hububat ürün grubu ithalatı 1.6 milyar dolar iken Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 32.8 milyon dolardır (biruni.tuik.gov.tr). Kazakistan, Türkiye ithalatının %1,9'unu karşılamaktadır.

Alüminyum ve alüminyumdan eşya: Bu ürün grubu ithalatının en yüksek değere ulaştığı yıl 161 milyon dolar ile 2001 yılıdır. Hububat, Alüminyum ve alüminyumdan eşya ithalatı 2017 ve 2018 yıllarında ülkemizin Kazakistan'dan ithalat sıralamasında beşinci sırada yer almaktadır.

2017 yılında Kazakistan'dan dünyaya bu ürün grubu ihracatı 533 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin dünyadan bu ürün grubu ithalatı 3.4 milyar dolar iken Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 58.7 milyon dolardır (biruni.tuik.gov.tr). Kazakistan, Türkiye ithalatının %1,6'sını karşılamaktadır.

Kurşun ve kurşundan eşya: 1992-2002 yılları arasında -1997 yılı hariç- bu ürün grubu ithalatı yapılmamıştır. 2002 yılından itibaren Kazakistan'dan bir milyon dolar üstünde ithal edilmeye başlanan ürün grubu, 54 milyon dolar ile 2011 yılında ithalatının en yüksek yapıldığı değerine, 6 milyon dolar ile de 2009 yılında en düşük değerine ulaşılmıştır. 2015 yılında 39 milyon dolar düzeyinde yapılan ürün grubu ithalatı 2016 yılında artış göstererek 50 milyon dolara yükselmiş ve 2016 yılında dördüncü sırada yer almıştır.

2017 yılında Kazakistan'dan dünyaya kurşun ve kurşundan eşya ürün grubu ihracatı, 256 milyon dolardır (trademap.org Erişim Tarihi: 13.01.2019). Türkiye'nin dünyadan bu ürün grubu ithalatı 308 milyon dolar iken Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 39 milyon dolardır (biruni.tuik.gov.tr). Kazakistan, Türkiye'nin ithalatının %12,7'sini karşılamaktadır.

İkili Ticaretin Geliştirilmesinde Arttırılması Gereken Ürün grupları

Bazı ürün gruplarının, Türkiye'nin toplam ihracatında ve Kazakistan'ın toplam ithalatında yüksek paya sahip olmasına rağmen Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında çok düşük paylar sahiptir. Bu ürün gruplarında, ihracatın dolayısıyla da dış ticaret hacminin artırılma potansiyeli yüksektir.

Ticaret hacminin artırılma potansiyeli yüksek olan ürün grupları şöyle sıralanabilir; kauçuk ve kauçuktan eşya, hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri, seramik mamulleri, demir ve çelik, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento, demir veya çelikten eşya, diğer adi metaller'dir. Ürün gruplarının ihracatı ve ithalatının artmamasının en önemli sebebi ağırlıklı olarak Rusya'yla ihracat ve ithalat yapılmasıdır.

Kazakistan'a ihracat potansiyeli olan ürünler ise: meyve ve sebze suyu konsantreleri, konserve meyve ve sebzeler, unlu mamuller, çay, margarin, bulgur, irmik, zeytinyağı ve fraksiyonları, dondurmalar, şekerli ve çikolatalı mamuller, mayalar ve salçadır (Kazbuild, Fuar Sonuç Raporu; 2016: 3).

3.4. Türkiye'nin Dış Ticaretinde Kazakistan'ın Yeri

2018 yılında Kazakistan, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında ellinci sırada yer almaktadır (trademap.org). Ayrıca, Türkiye'nin dış ticaretinde Kazakistan'a yapılan ihracatın aldığı oranlar incelendiğinde, en yüksek orana ulaştığı yılın 2007 (%0,01), en düşük orana ulaştığı yılın ise 1992 (0,0013) olduğu gözlenmektedir.

Tablo 35: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Kazakistan'ın Yeri (A.B.D Doları)

Yıllar	Türkiye'nin Toplam İhracatı	Türkiye'nin Kazakistan'a İhracatı	Türkiye'nin İhracatı nda Kazakistan'ın Payı	Türkiye'nin Toplam İthalat	Türkiye'nin Kazakistan'dan İthalatı	Türkiye'nin İthalatın da Kazakistan'ın Payı
1992	14.714.628.825	19.378.891	0,0013	22.871.055.114	10.510.516	0,0004
1993	15.345.066.893	67.838.446	0,0044	29.428.369.530	43.740.884	0,0014
1994	18.105.872.075	131.803.079	0,0072	23.270.019.027	32.305.224	0,0013
1995	21.637.040.881	150.774.834	0,0069	35.709.010.773	86.631.487	0,0024
1996	23.224.464.973	164.068.048	0,0070	43.626.642.496	100.595.245	0,0023
1997	26.261.071.548	210.577.801	0,0080	48.558.720.673	165.285.250	0,00340
1998	26.973.951.738	214.306.776	0,0079	45.921.391.902	253.668.028	0,0055
1999	26.587.224.962	96.595.591	0,0036	40.671.272.031	295.911.002	0,0072
2000	27.774.906.045	118.701.179	0,0042	54.502.820.503	346.375.953	0,0063
2001	31.334.216.356	119.795.053	0,0038	41.399.082.953	90.342.703	0,0021
2002	36.059.089.029	160.152.590	0,00443	51.553.797.328	203.851.624	0,0039
2003	47.252.836.302	233.993.792	0,0049	69.339.692.058	266.638.012	0,0038
2004	63.167.152.820	355.590.090	0,0056	97.539.765.968	442.193.316	0,0045
2005	73.476.408.143	459.945.924	0,0062	116.774.150.907	558.899.941	0,0047
2006	85.534.675.518	696.822.999	0,0081	139.576.174.148	993.728.450	0,0071
2007	107.271.749.904	1.079.886.739	0,0100	170.062.714.501	1.284.049.193	0,0075
2008	132.027.195.626	890.568.203	0,0067	201.963.574.109	1.861.130.645	0,0092
2009	102.142.612.603	633.417.314	0,0062	140.928.421.211	959.454.596	0,0068
2010	113.883.219.184	818.899.512	0,0071	185.544.331.852	1.392.527.981	0,0075
2011	134.906.868.830	947.821.762	0,0070	240.841.676.274	1.995.114.927	0,0082
2012	152.461.736.556	1.068.625.191	0,0070	236.545.140.909	2.056.085.650	0,0086
2013	151.802.637.087	1.039.420.346	0,0068	251.661.250.110	1.760.114.636	0,0069
2014	157.610.157.690	977.487.454	0,0062	242.177.117.073	1.236.267.517	0,0051
2015	143.838.871.428	750.027.228	0,00521	207.234.358.616	1.109.831.671	0,0053
2016	142.529.583.808	623.715.266	0,00437	198.618.235.047	1.093.896.872	0,0055
2017	156.992.940.414	746.244.349	0,00475	233.799.651.234	1.463.158.342	0,0062
2018	167.967.218.725	695.295.014	0,00413	223.046.480.768	1.470.256.504	0,0065

(TÜİK verilerinden hazırlanmıştır. Erişim Tarihi: 15.04.2019)

2018 yılında Kazakistan, Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında otuz beşinci sırada yer almaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin dış ticaretinde Kazakistan'dan yapılan ithalatın aldığı oranlar incelendiğinde, en yüksek orana ulaştığı yılın 2008 (%0,0092), en düşük orana ulaştığı yılın ise 1992 (0,0004) olduğu gözlenmektedir.

3.5. Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Geliştirilmesi İçin Atılan Adımlar

15 Mart 1991’de Kazakistan bağımsızlığını ilan etmeden önce Türkiye ile Almatı’da “Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Protokol” imzalanmış ve aynı yıl 26 Eylül’de Ankara’da “Ticari, Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliğine Dair Anlaşma” imzalanmıştır. Protokol ve anlaşmayla iki devletin ticaretinin artırılmasına dair çalışmalar başlamıştır. Kazakistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1 Mayıs 1992’de Almatı’da “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması” imzalanmış ve 2 Eylül’de ise Ankara’da Ekonomik ilişkilerimizi geliştirmekle görevlendirilecek olan “Karma Ekonomik Komisyon” kurulmuştur.

17 Ekim 1994’te Ankara’da “Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Bu anlaşmada yer alan Madde 3’te “*İki ülke ekonomik ve ticari işbirliğinin artırılması hususunda gayret gösterecektir.*” ibaresi yer almış; bu ilke doğrultusunda mal, hizmet ve sermayenin geniş ve etkin bir şekilde dolaşımının kolaylaştırılması yönünde gerekli adımların atılması ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca, bu anlaşmanın 15 Mart 1991’de imzalanan anlaşmanın yerine geçtiği, Madde 19’da ayrıca belirtilmiştir.

15 Ağustos 1995’te Almatı’da “Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması” imzalanmış ve bu anlaşma gereğince gelir elde ettiği ülkeye ödenen verginin ait olduğu ülkeye ödeyeceği vergiden ödediği miktarın düşürülmesi sonucunda çifte vergilendirilmenin önüne geçilmiştir.

İki ülke arasında imzalanan “Ticaret Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması” 10 Eylül 1997’de Almatı’da imzalanmıştır. Bu anlaşmada, “*İki ülke dış ticaretinde karşılıklı olarak en çok kayırlan ülke prensibi uygulanacaktır.*” ibaresi yer almıştır. Diğer bir maddede ise Gümrük Birliği anlaşmaları gibi uluslararası anlaşmaların bu ilkedden etkilenmeyeceği vurgulanmıştır. Ayrıca, anlaşma bankacılık alanında işbirliğinin teşvik edilmesi yanında enerji kaynaklarının geliştirilmesi, üretilmesi, taşınması ve pazarlanması konularında da işbirliğinin artırılması gibi hususlara yer verilmiştir.

22 Mayıs 2003 yılında Ankara’da “Uzun Vadeli Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” imzalandıktan sonra 22 Ekim 2009 yılında “Stratejik Ortaklık Anlaşması” imzalanmıştır (Kazakistan-Türkiye dostluk ile işbirliğinin 20 yılı 2012: 307). Bu

anlaşmada yer alan başlıca konular şunlardır: Yeni ulaştırma koridorlarının açılması hususunda birlikte hareket edilmesi, her iki ülkenin de dahil olduğu enerji koridorlarının çeşitlendirilmesi ve enerji alanında karşılıklı yatırımların artırılmasıdır.

2011-2013 yılları arasında imzalanan resmi anlaşmalar incelendiğinde, 21 Ekim 2011 Almatı’da Kazak-Türk sanayi bölgelerinin kurulmasına ilişkin niyet bildiren “Mutabakat Zaptı” imzalanmıştır. Ayrıca, 23 Mayıs 2012 Astana’da “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” kurulmasına ilişkin ortak açıklama yapılmış ve “Yeni Sinerji-Ortak Ekonomi Programı” kurulmuş 11 Ekim 2012’de de 2012-2015 dönemi eylem planı hazırlanmıştır (Kazakistan-Türkiye Yüksek Düzeyli İşbirliği 2010-2013: 211-214).

İki ülke arasında imzalanan “Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı” incelendiğinde 2015 yılına kadar dış ticaret hacminin 10 milyar dolara ve yıllık yatırım miktarının ise 500 milyon dolara çıkarılması hedeflenmiştir. Mevcut “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması’nın “yenilenmesi ve Ortak Yatırım Fonu’nun kurulması hususunda araştırma yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, iki ülke arasında ticaretin geliştirilmesi hususunda diğer ekonomik ilişkilere zarar vermeden geliştirilmesi konusunda anlaşmışlardır.

2015 yılında “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” ikinci toplantısında iki ülke liderleri bir araya geldikten sonra 13 Eylül 2018 yılında “Yeni Sinerji Ortak Ekonomi Programı 2018-2020 Eylem Planı” belirlenmiştir (<https://www.trthaber.com>).

İkili ilişkilerde alınan kararlarda iki ülkenin ticaretini artırma niyetinde olduğu anlaşılmaktayken ülkelerin diğer ülkelerle de ilişkilerine zarar gelmeden ticaretin yapılması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu anlaşmalarda yatırımların artırılması, enerji koridorunun ve ulaştırma koşullarının iyileştirilmesi konularında kararlar alınmıştır. Ayrıca, gümrüklerde ticareti artırıcı kolaylıkların sağlanması için çalışmalar yapılmıştır.

3.6. Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Geliştirilmesinin Önündeki Engeller

Türkiye'nin Kazakistan'la ticaretini artırmayı engelleyen iki önemli unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iki ülke arasındaki mesafenin fazla olmasından dolayı ulaştırma maliyetlerinin fazla olması; ikincisi ise Kazakistan'ın Avrasya Gümrük Birliğine üye olmasıdır (Khairulla 2012: 92-93). Bu iki husus, dış ticaret yapmak isteyen Türk şirketlerinin Kazakistan ile dış ticaret hacmini artırmasını engellemekteyken alınan kararlarda tren yolunun geliştirilmesi ve Ro-Ro tipi gemilerin ve feribotlarla ile yapılan yük taşımacılığının artırılması ile uçak seferlerinin artırılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Kazakistan'a yatırım yaparak Avrasya Gümrük Birliği'nin negatif etkisinin pozitif bir yöne çevrilebilmesi mümkündür.

Kazakistan'ın, Rusya ile ilişkilerine zarar vermeden Türkiye'nin de Avrupa Birliği ile ilişkilerine zarar vermeden ekonomik ilişkileri artırmak istemeleri iki ülkenin dış ticaretinde öncelikli durumdadır. Bu durum sonucunda dış ticaret ve ekonomik ilişkiler artırılamamaktadır. Ayrıca, Kazakistan'da bankacılık sisteminin tam manada gelişmiş olmaması, vergi sisteminin karışık olması ve gümrükte yaşanan sıkıntıların varlığı dış ticaretin artmasını engellemektedir.

3.6.1 Türkiye Kazakistan Dış Ticaretinin Geliştirilmesi için Atılması Gereken Adımlar

İki ülke arasındaki uzaklığın olması ulaşım maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır. Çin ve Rus mallarının daha az ulaştırma maliyetleri olması Türk mallarının rekabet edilebilirliğini azaltmaktadır. Bu sebeple, ulaştırma maliyetlerini azaltmasını sağlayacak adımlar atılmalıdır. Nitekim, 9. "KEK" toplantısında alınan kararlar da bu yöndedir. Alınan kararlar incelendiğinde İstanbul-Almatı tren ulaşımının artırılması, Ro-Ro tipi gemilerin ve feribotların etkinliğinin artırılması ve uçak seferlerinin çoğaltılması yönünde bir gelişim talebi görülmektedir. Ayrıca, gümrüklerde yaşanan problemlerin ve bekleme sürelerinin hızlı çözümü için gerekli adımlar atılmalıdır (Dokuzuncu Dönem Karma Ekonomik Toplantısı).

Dış ticareti etkileyen diğer önemli problem ise Kazakistan'ın Avrasya Ekonomik Birliğine üye olmasıdır. Bu problemin çözümü için Türk işadamlarının yatırım faaliyetlerinin Kazakistan'da sürdürülmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve Kazakistan'la imzalanan “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması” anlaşmasının yeniden gözden geçirilerek iki ülkenin ilişkilerine zarar vermeden dış ticaretimizi artıracak şekilde yeniden yapılandırılması gerekir. Kazakistan'a yatırım yapıldığında Avrasya Birliğine üye ülkelerin toplam nüfus hacmi 180 milyondur. Bu pazarda, ihracata ağırlık verilerek ekonomik büyümeyi artırma imkanı mevcuttur. Bu sebeple, iki ülke kurumları, işadamları ile bilgi alış-verişinde bulunmalı ve yatırımların finansmanı için gerekli adımlar atılarak iki ülkenin yatırım miktarı yükseltilmelidir (Khairulla 2012: 92-93).

Kazakistan'ın hammadde sektörüne bağımlılığı ekonomik yapıyı kırılganlaştırmaktadır. Bu sebeple ekonomisini çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Türkiye, Kazakistan ekonomisinin çeşitlenmesine yardımcı olacak yatırımların artmasını sağlayacak teşvikleri artırmalıdır. Ayrıca, Türkiye'nin Kazakistan'dan hammadde ithalatı artırılarak dış ticaret hacmi artırılabilir.

İki ülke arasındaki uzaklığın ve Kazakistan'ın yüzölçümünün büyüklüğü, ulaştırma maliyetlerinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu sebeple, Türkiye Kazakistan arasında tren, Ro-Ro tipi gemiler, feribotlar ve uçak seferlerinin artırılması gerekliliği 9. Karma Ekonomik Komisyon tarafından belirtilmiştir. Ayrıca, iki ülke arasında ticaret yapmak isteyen firmaların bilgilendirilmesi hususunda çalışmaların artırılması, gümrükte yaşanan sıkıntıların en aza indirgenmesi ve yatırımların artırılması için finansman kaynaklarının geliştirilmesi, iki ülke yararına teknoloji transferi ve hammadde ihtiyacını karşılama oranının artırılması için anlaşmaların yapılması ve uygulanması, dış ticaretin geliştirilmesi için atılması gereken adımlar olarak yer almaktadır (<http://www.denizliticaretodasi.org>).

Türkiye Kazakistan arasında 9. Karma Ekonomik Komisyon toplantısında dış ticaretin artırılması konusunda alınan kararlar incelendiğinde firmaların karşılaştıkları sorunların çözümünde iki ülkenin yürürlükteki mevzuat çerçevesinde ilgili kurum ve kuruluşlarca yardımcı olunması konusunda uzlaşmışlardır. “Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması'nın” değiştirilmesi için müzakerelerin devam

edilmesi hususunda anlaşmışlardır (Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Birinci Toplantısı Sonuçlarına İlişkin Ortak Açıklama 2012.).

Bu bölümünde, Türkiye ile Kazakistan arasındaki karşılıklı dış ticaret, detaylı bir şekilde ele alınarak iki ülke arasında ulaşılan ithalat ve ihracat miktarları tespit edilmiştir. Daha sonra, yapılan dış ticaretin sektörel dağılımı, Türkiye'nin Kazakistan'a gerçekleştirdiği ithalat ve ihracatında yer alan ilk beş ürün grubu ile ikili dış ticaretin geliştirilmesi açısından neler yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Kazakistan'ın “kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları”, “elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları aksam-parça-aksesuarları”, “plastik ve mamulleri” ve “demir ve çelikten eşya” ürün grupları ithalatında, Türkiye'nin Kazakistan ithalatını karşılama oranlarının düşük olduğu bu ürün gruplarından Kazakistan'a gerçekleştirilen ihracatın artırılarak dış ticaretin istenilen dış ticaret hacmine ulaştırılması sağlanmalıdır. Aynı şekilde, Türkiye'nin “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar”, “hububat” ve “alüminyum ve alüminyumdan eşya” ürün gruplarının ithalatında da Kazakistan'ın Türkiye ithalatını karşılama oranlarının düşük olduğu gözlenmektedir. Bu ürün gruplarının Kazakistan'dan ithalatı artırılarak dış ticaret hacminin artırılabilmesi sağlanabilir.

SONUÇ

Kazakistan Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nden ayrılmadan önce S.S.C.B ekonomisi merkezi yönetim, tarafından belirlenmekteydi. Merkezi yönetim tarafından Kazakistan coğrafyasında tarım, hayvancılık, hammadde çıkarımı, metalürji, makine ve petrokimya alanlarında üretim yaptırılmıştır. Bu durum, söz konusu coğrafyada nihai üretim yapacak şekilde sınai üretim yapılmasının önünde engel teşkil etmiş ve hammadde esasına göre üretim yapılmasına yol açmıştır.

Ülke, bağımsızlık sonrasında Sovyetler Birliği'nden kalma yönetim şekliinden uzaklaşarak serbest piyasa ekonomisine entegre olabilmek için bir dizi reformlar uygulamıştır. Bu reformlarla birlikte devlet elinde bulunan işletmelerin büyük bir bölümü özelleştirilmiştir. Reformlar sonucunda, ülkeye doğrudan yabancı yatırımcı girişi sağlanmış ve bu sayede işletmecilerin büyük bir bölümü enerji ve metalürji sektörüne yatırım yapmıştır.

Kazakistan'ın 1992-2016 yılları arasındaki makro ekonomik verileri incelendiğinde dış ticaretinin sürekli fazla verdiği, dış borcunun arttığı, GSYİH büyüme oranlarının -1991-1995 ve 1998 yılları hariç- pozitif büyüme oranlarına ulaştığı görülmektedir. Ayrıca, 1991-2000 yılları arasındaki GSYİH büyüme oranının dünya ortalamasının altında iken 2001-2015 yılları arasında büyüme oranının dünya ortalamasının üzerine çıktığı anlaşılmaktadır. Ülkenin 1994-2017 yılları arasında her yıl dünya enflasyon oranlarının oldukça üstünde bir enflasyon oranına sahip olduğu ve işsizlik oranının ise 1991-2017 yıllarında ortalama 7,9 olduğu gözlenmektedir.

Ülke ekonomisinin sektörel dağılımı incelendiğinde, petrol, doğalgaz, kömür, uranyum, ve diğer değerli madenlerin çıkarımı, hububat, büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile inşaat sektörü ülke ekonomisinde öne çıkmaktadır.

Kazakistan'ın Bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye'dir. Türkiye ile Kazakistan ilişkileri başlangıçta çok hızlı bir şekilde ilerlemiş; ama, Türkiye'de tam manada siyasi istikrar sağlanamadığından olması gereken düzeye çıkamamıştır. İki ülke üst düzey yetkilileri her yıl ikili ziyaretler gerçekleştirmesine rağmen iki ülke arasındaki ekonomik ilişki olması gereken düzeye gelememiştir.

Kazakistan'ın bağımsızlığı sonrasında ülkeye ilk gelen Türk işadamlarının Türk olmasına rağmen, Türkiye Kazakistan'a yabancı yatırım yapan ülkeler sıralamasında on yedincidir. Türk işadamları, başta inşaat ve gayri menkul sektörü olmak üzere, gıda, imalat, maden, sağlık, bankacılık, enerji, ticaret ve hizmet sektörlerine yatırımlarını gerçekleştirmişlerdir. Türk yatırımcılarının bu sektörlerle yatırımları, Kazakistan ekonomisinin çeşitlenmesini sağlamıştır.

Türkiye ile Kazakistan'ın ilişkisini etkileyen başat ülke Rusya'dır. Bu ülkeden sonra bölgesel ve küresel güçler olmak üzere Amerika, Çin, İran ve Avrupa birliği gelmektedir.

Türkiye ile Kazakistan dış ticaret hacmi, 1992-2018 arasında 29.8 milyon dolar düzeyinden 2.1 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 1992'den 2018'e dış ticaret hacmi yaklaşık 704 kat artmıştır. İkili ziyaretlerde ülke yetkilileri dış ticaret hacminin 10 milyar dolar seviyelerine getirilmesi gerekliliğini belirtmektedir. 27 yıllık dönemde dış ticaret dengesi 1992'den 1998'e kadar Türkiye lehine gerçekleşirken 1998-2018 arasında 2001 yılı hariç olmak üzere Türkiye aleyhine gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin Kazakistan'dan yaptığı ithalatta ürün grubu çeşitliliğinin sınırlı olduğu gözlenmektedir. 27 yıllık dönemde en fazla ithalatı yapılan 'bakır ve bakırdan eşya' ürün grubudur. Bu ürün grubunu 'mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar', 'çinko ve çinkodan eşya', 'demir ve çelikten eşya' ve 'hububat' ürün grupları izlemektedir.

Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatta ürün grupları çeşitlilik göstermektedir. En fazla ihracatı yapılan ilk beş ürün grupları ise şunlardır: "Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler bunların aksam ve parçaları", "elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları aksam-parça-aksesuarlar", "plastik ve mamulleri", "demir ve çelikten eşya grubu" ve "kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller grubu"dur.

İkili ticaretin geliştirilmesi için yapılması gerekenler incelendiğinde öncelikli olarak İstanbul-Almatı tren ulaşımının artırılması, Ro-Ro tipi gemilerin ve feribotların etkinliğinin artırılması ve uçak seferlerinin çoğaltılması gerekmektedir. Ayrıca, Türk yatırımcıların Kazakistan'da kolay bir şekilde yatırım yapabilmesi için gereken

adımların Kazak hükümetleri tarafından atılması gerekmektedir. Türkiye'nin Kazakistan'a yatırım yaparak Avrasya Gümrük Birliği'nin negatif etkisinin pozitif bir yöne çevrilebilmesi mümkündür.

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde Türk işadamlarının Kazakistan'a yapacağı yatırımların Kazakistan'ın hammadde çıkarımı üzerine olan ekonomisini çeşitlendireceği ve Türkiye'nin de Kazakistan ile ticaretinde Avrasya Ekonomik Birliği'nin olumsuz etkisini ortadan kaldıracacağı sonucu çıkarılmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin hammadde ihtiyacının Kazakistan'da bulunan doğal kaynaklarla karşılanma oranının artırılma ihtimali yüksek düzeydedir.

Kazakistan Cumhuriyeti hem dış siyasetinde hem de ekonomik ilişkileri alanında dengeli bir politika oluşturmak niyetinde olsa da Rusya'nın etkisi altında olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Kazakistan ile kan bağıнын getirdiği doğallıktan dolayı iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler stratejik önem arz etmektedir. Bu gereklilik sonucunda, Kazakistan'ın uluslararası sisteme entegrasyonu ve denge politikasını destekleyecek şekilde ilişkilerini artırması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

2017 yılında, Türkiye, Kazakistan'ın “kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları” ürün grubu ithalatının %2,1'ini, “elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları aksam-parça-aksesuarlar” ürün grubunun %2,5'ini, “plastik ve mamulleri” ürün grubunun %2,9'unu ve “demir ve çelikten” ürün grubunun %2,2'sini karşıladığı görülmektedir. Kazakistan'ın ithalatını karşılama oranlarından bu ürün gruplarının ihracatı artırma potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır. Ürün gruplarındaki ihracat oranları artırılarak dış ticaret hacmi geliştirilebilir.

Yine 2017 yılında, Kazakistan, Türkiye'nin “mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar” ithalatının %0,35'ini, “demir ve çelik” ürün grubunun %0,03'ünü, “hububat” ürün grubunun %1,9'unu ve “alüminyum ve alüminyumdan eşya” ürün grubu ithalatının ise %1,6'sını karşılamaktadır. Bu ürün gruplarının da Kazakistan'dan ithalatı artırılarak dış ticaret miktarının yükseltilebileceği anlaşılmaktadır.

Kauçuk ve kauçuktan eşya, hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları, pastacılık ürünleri, seramik mamulleri, demir ve çelik, tuz, kükürt, topraklar ve taşlar,

alçılar, kireçler ve çimento, demir veya çelikten eşya, diğer adi metaller gibi bazı ürün gruplarının Türkiye'nin toplam ihracatında ve Kazakistan'ın toplam ithalatında yüksek paya sahip olmasına rağmen Türkiye'nin Kazakistan'a ihracatında bu tür ürünler çok düşük paylara sahiptir. Bu durumun tam tersi de mümkün görünmektedir. Ürün gruplarındaki ihracat ve ithalat artışının -dolayısıyla da, dış ticaret hacminin devam etme potansiyeli yüksek görünmektedir.

Bu ürün gruplarının ithalat ve ihracat oranlarının artırılabilmesi için iki ülke arasında bulunan ulaştırma maliyetlerinin iyileştirilmesi ve alternatif yol güzergahları oluşturulmalıdır. 3. ülkelerle ilişkilere zarar verilmeden iki ülke arasındaki anlaşmaların yenilenmesi gerekmektedir. Ticaret ve yatırım yapacak olan firmaların iki ülke kurumlarınca bilgilendirilme olanaklarının da artırılması gerektiği ortadadır. Ayrıca, firmaların yatırımlarını ve ticaretlerini artıracak finansal olanaklar ile hukuksal zeminin oluşturması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Anar, Somuncuoğlu (2001), *Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri Geçiş ve Büyüme Stratejileri*, Türkistan Araştırmaları Dizisi 3, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), 2001, Ankara,
- Arslan, Mehmet, AVRASYA ETÜDLERİ 38/2010-2 (61-98), Rusya’da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya’nın Eski SSCB Ülkeleri Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri ve Çin Tehlikesi <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/421947>
- Astana büyükelçiliği ve Almatı büyükelçiliği (2014), Müteahhitlik Teknik Müşavirlik Hizmetleri Ülke Notu, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Astana (2014), <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/>, Erişim Tarihi:14.01.2018,
- Baimukhamedova, Gulzhan (2008), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Bölümü, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Vergi Teşvik Politikaları ve Kazakistan Uygulaması, <http://dspace.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/11250/226820.pdf?sequence=1> Erişim Tarihi:10.04.2018
- Barak, Osman (2011), Kazakistan’da Yerleşik Türk Firmalarının Yapısı ve Geleceğe İlişkin Öngörü ve Öneriler, 2011 International Conference On Eurasian Economies <http://avekon.org/papers/339.pdf> Erişim Tarihi 20.12.2018
- Bilgesam, Bayram Aliyev(2016), Rusya’nın Orta Asya’daki Askeri Üsleri, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-463-2016072245rusyanin-orta-asyadaki-askeri-usleri.pdf>
- British Petrol (2017), Statical Review of World Energy, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review-2017/>, Erişim Tarihi: 14.01.2018,

- Civilacademy (Kış 2011), Sosyal Bilimler Dergisi, Fatih Üniversitesi, cilt:9 sayı:3
Nuri Osman Özalp,
<https://www.researchgate.net/publication/299453401>
- Çelebi, Hüseyin ve D.Ahbasova, Amankul (2007), Kazakistan'ın Enerji Hammaddeleri, Ülke Kaynaklar ve Ekonomik Potansiyeli, Bilig dergisi,
https://www.academia.edu/20349044/KAZAK%C4%B0STAN_IN_ENERJ%C4%B0_HAMMADELER%C4%B0, Erişim Tarihi: 14.01.2018,
- Çoşkun, Aynur (1996), Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrasya Ülkeleri ile Olan Diplomatik İlişkileri (1991-1995), Bilig Dergisi, Sayı:2 yaz/96,
<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3686-published.pdf>
Erişim Tarihi: 26.10.2018,
- Dilek, Kağan (2011); Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları Raporu, Ankara
http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/iran_ortaasya_raporu.pdf erişim tarihi:13.12.2018,
- DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2000), Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
<http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/content.aspx?List=0e61756a-b3f2-4261-8c0d2350283f9855&ID>, Erişim Tarihi: 14.01.2018,
- Dukembayeva, Assel (2012), Enerji Politikaları Bağlamında Kalkınma Perspektifinden Türkiye-Kazakistan Ekonomik ilişkileri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, Doktora tezi,
- Duran, Hasan ve Purevsuren, Nyambayar (Aralık 2016); Güvenlik Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası; Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afro-Avrasya Özel Sayısı-
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/347597>

- Eroğlu, Gonca ve şahiner, Mesut (2017), Dñnyada ve Tñrkiye’de Uranyum ve Toryum, Maden Teknik ve Arama Mñdñrlñđđ, Fizibilite Etñtleri Daire Başkanlığı, <http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden-serisi/Uranyum-Toryum.pdf> Erişim Tarihi: 13.01.2018,
- Gñndođdu, Abdullah ve Gñler, Cafer (2017), Kazakistan’ın Bağımsızlığının Tanınma Sñreci ve Tñrk Kamu Oyundaki Yankıları, Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt:36, Sayı: 61 Sayfa:075-093 Makale <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2168/22450.pdf> Erişim Tarihi: 26.10.2018,
- İsmailov, Elnur ve Budak, Tñrkan (2015), Enerji, Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’ın Enerji Politikası, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi(BİLGESAM), http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-411-20150216401189_2.pdf, Erişim Tarihi: 13.01.2018,
- İtkib (Ağustos 2015), Genel Sekreterliği Hazır giyim ve Konfeksiyon şubesi,<https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2015/09/14/kazakistan-hgiyim-raporu-agustos-2015-201509141628340257-0E2AA.pdf> Erişim Tarihi: 15.12.2018,
- Kara Abdullah, Yeşilot Okan (2011), Avrasya’nın Yñkselen Yıldızt Kazakistan, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul
- Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Bñyñkelçiliđi (Aralık 2013), Kazakistan-Tñrkiye Yñksek Dñzeyli Stratejik İşbirliği 201-2013, Ankara
- Kazıhanov, Yercan (2012); Dışışleri Bakanı Kazakistan-Tñrkiye Dostluk ve İşbirliğinin 20 yılı, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Bñyñkelçiliđi,: 19
- Khairulla MASSADIKOV (2012), Tñrkiye-Kazakistan Dış Ticaret İlişkilerinde SSCB Sonrası Geliřmeler, İstanbul Ûniversitesi Sosyal Bilimler Enstitñsñ Kamu Yñnetimi Anabilim Dalı Yñksek Lisans Tezi: 92-93
- Konca, Koray Ali (2012) Kazakistan Ûlke Raporu, Atatñrk Araştırma Merkezi, Erişim:http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf, 12.01.2018,

- KTO (2008), Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Etüt Araştırma Servisi Ağustos, www.kto.org.tr/d/file/kazakistan--ulke-raporu.doc, Erişim Tarihi: 14.01.2018,
- KTO (2016), Kazakistan Cumhuriyeti Ülke Raporu, Konya Ticaret Odası, Etüt Araştırma Servisi Ağustos, www.kto.org.tr/d/file/kazakistan-ulke-raporu_2016.pdf, Erişim Tarihi: 14.01.2018,
- Kut, Şule (1994), *Bağımsızlığın İlk Yılları Azerbeycan. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan*, Yeni Türk Cumhuriyetlerinin Dış Politikaları, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1723, Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü/221, Türk Cumhuriyetleri Dizisi:2, Ankara,
- Meltem, Duran (2002), Kazakistan Ülke Etüdü, İstanbul Ticaret Odası (İTO), İstanbul,
- Özdemir Yavuz (2007), Kazakistan, Azerbeycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Ruslan Syzdykov, Kamila Aitmambet ve Askar Dautov (2015), Kazakhstan country report, Analytical Centre of Economic Policy in Agricultural Sector, (AGRICISTRADe) http://www.agricistrade.eu/wp-content/uploads/2015/06/Agricistrade_Kazakhstan.pdf, Erişim Tarihi: 13.01.2018,
- Safirova, Elena (2013), The Mineral Industry of Kazakhtan, United States Geological Survey (USGS), 2014 Mineral Yearbook, <https://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/country/2014/myb3-2014-kz.pdf>, Erişim Tarihi: 13.01.2018,
- Tandircioğlu, Haluk (2002), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisi makale cilt 4 sayı 3, <http://www.sbe.deu.edu.tr/Dergi/cilt4.say%C4%B13/4.3%20tandircioglu.pdf> Erişim Tarihi:10.04.2018,
- Tuncel Serpil, Arı Nahit, Yoleri Birnigar ve Şahiner Mesut (2017), Dünyada ve Türkiye'de Demir, Maden Tenik ve Arama Genel Müdürlüğü, Fizibilite

Etütleri Daire Başkanlığı, <http://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden-serisi/Demir.pdf>, Erişim Tarihi:13.01.2018,

Türkiye Mütcaahhitler Birliği (Mart 2017), Türk Yurtdışı Mütcaahhitlik Hizmetleri https://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_mart_2017.pdf Erişim Tarihi 3.01.2019,

USDA (2018), World Agricultural Production, United States Department of Agriculture,Foreign Agricultural Service, <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/production.pdf>, Erişim Tarihi: 13.01.2018,

USGS (2017), Mineral Commodity Summaries <https://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/mcs/2017/mcs2017.pdf>Erişim Tarihi: 13.01.2018,

Workman, Daniel (2017), Uranium Exports by Country, <http://www.worldstopexports.com/uranium-exports-by-country/>, Erişim Tarihi: 14.01.2018,

Elektronik Kaynaklar

https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/4076/EU-Kazakhstan%20relations Erişim Tarihi 03.01.2017,

<https://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD?locations=KZ> Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=KZ&view=chart> Erişim Tarihi: 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.CD?locations=KZ>, İndustry (\$),

<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.TOTL.ZS?locations=KZ>, value added, Erişim Tarihi 15.04.2019,

https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 15.04.2019,

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.CD?locations=KZ>, Agricultural (\$),<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=KZ> GSYİH içindeki Tarımsal Veriler, Erişim Tarihi: 15.04.2019,

<https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/KAZ/StartYear/1995/EndYear/2017/>,Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=KZ>, Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=KZ>, Erişim Tarihi: 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.FE.ZS?locations=KZ>, Erişim Tarihi: 14.01.2018,

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?locations=KZ> Erişim Tarihi:15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=KZ> erişim tarihi: 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.FE.ZS?locations=KZ> Erişim Tarihi: 15.24.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.FCRF?locations=KZ> Erişim Tarihi: 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?locations=KZ> Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2016&start=1991> Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DECT.CD?locations=KZ&view=chart> Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/DT.DOD.DIMF.CD?locations=KZ&view=chart> Erişim Tarihi 04.04.2018,

<https://data.worldbank.org/indicator/FI.RES.TOTL.DT.ZS?locations=KZ> Erişim Tarihi 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.FUEL.ZS.UN?locations=KZ&view=chart> Erişim Tarihi:15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=KZ> Erişim Tarihi: 15.04.2019,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2016&locations=KZ-AZ-KG-RU-UZ-TM&start=1992> Erişim Tarihi:15.04.2019,

<http://orsam.org.tr/basbakan-erdogan-in-kazakistan-ziyaretinin-analizi-yeni-stratejilere-dogru/> Hasan Kanbolat, ORSAM Başkanı 18.05.2012 yazısı Erişim Tarihi:17.12.2018,

(Kazakistan Büyükelçisi Abzal Saparbekuly, 2017 röportaj <https://www.dunya.com/ekonomi/kazakistanda-uretip-cin-haric-180-milyonluk-pazara-gumruksuz-satin-haberi-363746>, Erişim tarihi:4.11.2018

<http://www.anadolufes.com/index.php?gdil=tr&gsayfa=op&galtsayfa=operasyonlardetay&gicsayfa=kazakistan&gislem=&gbilgi=>, Erişim Tarihi: 06.11.2018,

<https://eb.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Kazakistan/musavir-raporlari> Erişim Tarihi: 7.11.2018,

<http://yatirimci.turkcell.com.tr/2012/www.turkcell.com.tr/site/tr/turkcellhakkinda/yatirimciiliskileri/faaliyetraporu/Sayfalar/2012/istiraklerimiz/yurt-disi-istirakler.html>, Erişim Tarihi 7.11.2018,

https://www.tmb.org.tr/doc/file/YDMH_mart_2017.pdf Erişim Tarihi 27.11.2018

http://www.dtik.org.tr/BasariHikayeleri/277_Kazak_Kral_ZEK%C4%B0_P%C4%B0LGE_.html, Erişim Tarihi 29.11.2018,

<http://www.demirbirlik.com/Eklenti/45,kazbuild-2016-fuar-sonuc-raporupdf.pdf?0>, Erişim Tarihi 29.11.2018,

<https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrsyadan/kazakistan-da-turk-ve-guney-kore-firmalari-buyuk-yol-insaatina-basladi/5b1101e801a30a14d046cf2d>, Erişim Tarihi: 29.11.2018,

<https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2018/01/277475.htm>, Erişim Tarihi: 10.12.2018,

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.02.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=, Erişim Tarihi: 17.12.2018,

<http://www.denizticaretodasi.org.tr/sayfalar/dosyaindir.aspx?ListName=Sirkuler&Oge=75b7d238-4174-4398-a86e-f6e8f3ff74ae&Ek=EK++Karar.pdf>

<http://stat.gov.kz/faces/homePage;jsessionid=>, Erişim Tarihi: 15.04.2019
Saat: 13:56

<https://www.indexmundi.com/energy/?country=kz&product=oil&graph=production>, Erişim Tarihi: 17.04.2019,

<https://www.export.gov/article?id=Kazakhstan-Mining-Equipment> Erişim
Tarihi: 17.04.2019,

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : **Yasir Delice**
Uyruğu : **T.C**
Doğum Tarihi ve Yeri : **14/05/1990 Yıldızeli/SİVAS**
e-posta : **deliceyasir@hotmail.com**

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi İşletme Bölümü	2013
Yüksek Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi İktisat Bilim Dalı	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2014	Milli Eğitim	İlkokul Vekil Öğretmenliği

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	Yökdil (66)	Kazakça(79)	TOEFL ()	EILTS ()
-------------------	-------------	-------------	-----------	-----------